

SOUČET S NULOU

DAN FALTÝNEK
KLÁRA JASTŘEMBSKÁ

Součet s nulou

Dan Faltýnek a Klára Jastřembská

Všem, kteří nenásobí nulou

Součet s nulou

Dan Faltýnek – Klára Jastřembská

Recenzovali

Prof. PhDr. Jan Kořenský, DrSc.

Prof. Dr. habil. Peter Kosta

Tato publikace vychází v rámci grantu Inovace studia obecné jazykovědy a teorie komunikace ve spolupráci s přírodními vědami. reg. č. CZ.1.07/2.2.00/28.0076.

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

1. vydání

© Dan Faltýnek, Klára Jastřembská, 2014

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2014

ISBN 978-80-244-4349-2

Obsah

0.....	5
prvňácká nula Filipa Jastřembského	5
slavná nula lingvistické morfologie.....	8
pohled na znaky od nuly.....	9
nula a poznávací princip destrukce.....	10
záměr Součtu s nulou	11
kategorie nuly a nic ve vědeckém popisu	12
fyzický vs. sémiotický svět.....	15
poslední švrlnka do uší	20
svět matematiky a buchy.....	23
nula v matematice a počítání s nulou	26
interpretace nulového kvanta.....	28
Grizly a Čáry	33
arbitrárnost nuly a znaku	38
he	40
čísla, vlastní jména a kulomet	41
nula a jazykověda.....	45
lingvistická morfologie	45
variantnost morfému	47
nula v morfologickém systému	48
Kdo vidí nulu ve znakové funkci?.....	50
há jako Hana	51
Iren sází deset korun na sedmnáct jako.....	53
znak bez obsahu	57
nejmenší kód a jeho nula.....	58
strojvedoucí subjektem semiózy	59
malé a velké kódy.....	61
denotace a konotace	63
obsahy	63
nulová dopravní značka	66
nula s vlajkou.....	70
Elbrus.....	70
nula ve velkém kódu.....	72
in-formace na nádraží.....	78
struktura signálu	83
náhodný text a lidé bez Zipfa a se Zipfem	91
koheze	92
informace, soudržnost, jazyk a text.....	93

nula, pauza, informace a morfologický popis	96
víc a víc nulových morfémů a nulové morfémy s jedním fonémem, to nedává smysl.....	102
Simeon, Simeon	103
nejmenší jazyková nula.....	105
Klus a Krajčo.....	109
elize a gramatika z nulování	112
Voldemort je medvěd.....	115
největší jazyková nula.....	118
aposiopese, Berdych, anakolut a Štěpánek.....	122
miluju tě.....	127
v textu je vždy víc něčeho než něčeho	131
tranšej.....	134
kde se berou nuly	138
v pondělí půjdu s tebou.....	147
co to bylo?	159
nula jako zmizení.....	161
bůh.....	162
poslední nula	165
smrt.....	169
poslední nula II.....	170
poznámky	173
literatura	191
Summary.....	199
poděkování.....	200
poznámky k formě textu.....	201
Rejstřík	202

0

Tahle kniha začíná od kapitoly číslo nula, ne jedna. Nulou začíná, ale také pokračuje a končí. Součet s nulou podává výklad o užívání nulových kategorií ve vědeckých popisech a taky vypráví o tom, jak se nula a nic chová v našem každodenním životě, když je něco bezvadné, takže to nemá žádnou vadu, má to nulu vad, když nám něco nebo někdo chybí nebo když je něco naprosto *k ničemu*. Nejvíc pozornosti ale věnujeme tomu, jaké nulové kategorie, nic a mlčení se vyskytují v našem jazyce, v komunikaci s ostatními, v nejrůznějších textech, které tvoříme, a v těch, které nás obklopují a čekají na naše čtení. Nula je prostě první a poslední téma této knihy. A my, jako její vypravěči, jeden, který kreslí, a druhý, který píše, doufáme, že náš součet se čtenářem nebude nulový.

prvňácká nula Filipa Jastřembského

Na prvním obraze, který nás uvádí do vyprávění, je prvňák Filip Jastřembský. Sedí u své opravené písemky z matematiky a je nesvůj a smutný, protože podruhé nedostal jedničku. Dívá se na opravené výsledky a snaží se pochopit, v čem zase udělal chybu. Červeně jsou podtržené řádky součtů s nulou. Tři plus nula není nula. A jedna a pět a nula není nula taky. Filip nechápe, proč součet s nulou není nula, jak se nic sčítá s něčím. Prvňácká matematika počítá od nuly k pěti nebo šesti, a později až do desíti a dál, ale mezi jednou a pěti a na druhé straně nulou zeje jakási nepochopitelná díra.¹ Při počítání věcí se přeci začíná jednou, věci ve světě počítáme jedna, dvě, tři, čtyři, pět (výčet můžeme započít i výrazem jeden, pokud počítanou věc vyjadřuje slovo v mužském rodě, případně jedno, pokud se jedná o rod střední; používán je i výraz raz, jehož tvar nacházíme ve slově naráz, což znamená jedním rázem). Začínat výčet nula, jedna, dvě a tak dál se nám nemusí moc pozdávat. Jazykové povědomí se brání spojení nula, raz, dva tři, což ukazuje, že nula do tohoto výčtu nepatří alespoň z hlediska našich intuic a našeho jazyka, který mnohé intuice odráží. Filip počítá od jedné a nula mu v té řadě nesedí. A součet s nulou mu z toho důvodu nedává

smysl. Takže se to snaží řešit jako součin, který ještě nebrali. Něco s ničím se mu sčítá do ničeho, nic si nad vším ostatním sjednává nadvládu nepočítatelnosti.

Myslíme, že náš pohled na svět, ať jsme sebelepší, nebo sebehorší v matematice, v sobě má pořád kousek Filipa. I proto se snažíme tuto knihu, kde to jen jde, naplňovat nulami. Chceme na nich ukázat, proč součet s nulou nemusí vést uvažování správným směrem.

$$1+5+0$$

MATEMATIKA

slavná nula lingvistické morfologie

Nula, to není jen matematika. Nejrůznější vědecké popisy nebo prostě světonázory či pohledy na svět si napomáhají nulovým konceptem – teologie, filozofie i fyzika (tato trojice společně s matematikou má nad vším jakýsi generální nadhled). Příklady si necháme na později, do několika následujících kapitol. Pro nás je nejvíc znepokojující a taky vzrušující otázkou nula v jazyce. Chceme se ptát především na to, jak ničím vyjadřujeme významy našich výpovědí a jak to jazykověda popíše a vysvětlí. Říkáme *Víš, co mi na to řekl. Nic. Mlčel.* Takže mi to bylo jasné. Mlčení něco znamená, nic něco znamená a to musíme nějak popsat.² Nejslavnější nulou v jazykovědě je ovšem nulový morfém. I když se nic objevuje na všech úrovních jazykového systému, i když se střídá s hláskami, slovy a texty, začíná zero problém, problém s nulou v lingvistice, u morfému.³ Od něj se budeme k nule vydávat. První otázka k jazykové nule zní: slovo *nulou* vyjadřuje koncovkou (morfémem) *-ou* jednotné číslo a sedmý pád. Vyjadřuje ale ve větě *Je to kniha plná nul* množné číslo a druhý pád nic, tedy nulový morfém? Má to slovo zapsané v gramatice tvar *nul-θ*, oproti *nul-a*, *nul-ou* atd.?

Když se nula vymkne z rukou čisté matematice, začíná hrát prapodivné hry. A s tím budeme svou hru hrát my. Budeme postupně ukazovat na spoustu nul, které jazykověda používá ve svém popisu jazyka. Zastavíme se u roviny hlásek, u toho, kde a jak mizí hlásky a je za ně dosazována jakási nula. Na druhé straně se budeme pohybovat na úrovni celých textů a soustav vět, v nichž z nejrůznějších příčin chybějí nějaká slova, zase jsou vynulována, a popíšeme, proč a jak se takové nulování slov v souvětích a textech děje. Popíšeme také, co dalšího, kromě svých slov, obsahuje každá věta, i když to v ní není explicitně přítomno, a co se může stát, když to z nějakých příčin zmizí z kontextu. Morfologická nula má nad všemi těmito nulami lehkou převahu, a to díky své historické důležitosti. U ní se explicitně a přímo zformuloval zero problém, otázka, co to znamená, že v jazyce něco chybí, a přesto to tam je a má to svou funkci. Tento morfologický zero problém, přes svou dávnou historii, je stále ožehavý, respektive

někoho by pořád ještě mohl trápit. Připravíme se postupně na pokus o jeho řešení. Vyložíme, jak se lze postavit k různým jazykovým nulám, a až se před námi objeví slavný morfologický zero problém, s tím, co už budeme vědět, se pokusíme zdolat jeho laťku. Třeba se ta laťka zachvěje, ale snad skočíme platný pokus.

pohled na znaky od nuly

Celé naše vyprávění má ještě jeden plán. Ukáže, jak přemýšlet nad ničím a také co se s nulou děje, když počítáme věci ve světě, nebo jak se chová, když někde něco chybí. Najde odpověď na to, kde se v jazyce nepřítomnost jazykového prostředku jako nula funkčně účastní komunikace, kde se jazykový systém spoléhá na vynechání realizace hlásek, písmen, slov, textů a kdečeho dalšího a kde je to pak platný nástroj popisu v nějaké gramatice. V souvislosti s tím se projeví spousta vlastností toho, čemu se říká znaky a kódy, systémy znaků. Budeme postupně zjišťovat, jak fungují velké kódy, jako je čeština, angličtina a čínština, a také malé kódy, třeba vlajka nad Pražským hradem a dopravní značky. Ukáže se, v čem se tyto znakové systémy podobají a v čem se liší. Někde se do těchto kódů vkrádá nula, nebo my si myslíme, že by tam měla být, a někde nemůže být jejich součástí. Vynechat hlásku a vynechat dopravní značku nemusí být možná totéž, tatáž nula. Někdy je mezi hláskami, slovy, šípkami a trojúhelníky dopravních značek a Standardou prezidenta pro nulu jednoznačně místo, a někde nikoliv. Díky nule a její schopnosti včlenit se do různých kódů se vyjeví jejich základní vlastnosti. Součet s nulou tedy vypráví o nulách, ale navíc se snaží vysvětlit základní pojmy vědy o znacích a jazyku, tzv. sémiotiky. Je to malý, ale ve své jednoduchosti taky co nejsoudržnější, úvod do teorie sémiotiky a také do jazykovědy.⁴ Čtenáři vysvětlí základní sémiotické instrumentárium, které mu může sloužit k popisu nejrůznějších znaků a jejich kódů. Tam, kde by nedostačoval, přikládáme čtenáři rozvedení problematiky v poznámkách umístěných na konci knihy. V poznámkách také nalezne odkazy k další literatuře, která poskytuje širší vhled do tématu znaků, kódů a jazyka obecně. Shrnuto a podtrženo, myslíme si, že

znaky a jejich vlastnosti jsou dobře vidět od nuly a nulového znaku, a tak to chceme se sémiotikou a jazykovědou v této knize zkusit.

nula a poznávací princip destrukce

Věda se k nule ze zvyku ráda obrací. Myslíme tím k nule jako nefunkčnosti nějakého principu nebo ontologického hybatele. Destrukce nebo jen vynechání určité části konstrukce, odstavení části správně pracujícího stroje napovídá, jakou úlohu ta část hraje v celku. Úraz hlavy a z něj plynoucí kognitivní deficit, například když člověk nemůže vyslovovat, ale slovům rozumí, ukáže roli určitých částí mozku. Můžeme v souvislosti s tím zjistit, jak jsou jazykové plány (systém hlásek, výstavba slov, struktura věty apod.) závislé na určité oblasti v mozku a jak z tohoto umístění vyplývá jejich samostatná organizace v systému jazyka.⁵ Věda zabývající se strukturou a funkcí proteinů, proteomika, využívá k zjištění funkce konkrétního proteinu, který funguje v souhře s mnoha dalšími proteiny, jeho odstranění z organismu nebo jeho části – důsledek toho pro organismus ukáže, jakou funkci jeden konkrétní protein zastává.⁶ Nepřítomnost určitého genu biolinguistiky napovídá, co z genetické výbavy člověka hraje roli ve schopnosti učit se a užívat jazyk.⁷ Neschopnost našeho těla vykonávat různé fyziologické úkony je v medicínské praxi nejlepší diagnostická pomůcka (v podobě tzv. symptomů je to také prehistorie a grunt sémiotiky). Dr. House ve slavném seriálu rád zkouší, co se s pacientem stane, když mu vysadí určitý lék. Odstranění části modelu mostu nebo budovy nejlépe prověří její úlohu v konstrukci. Vynulování veličiny je prostě pro vědu a její praxi dobrý postup k zjištění toho, co je určitá veličina zač. Často tak ale riskuje, že s danou částí spojí funkce, které jsou spíše důsledkem společné souhry více částí celku, a deficit pak nemíří k čisté odpovědnosti určité části celku. Stále je to ale, přes to riziko, lákavá metoda. S metodou destrukce ve vědě je to podobné všem provizoriím našich životů. Až když zmizí nějaká věc, zvyk nebo člověk, vykrouží se plně jejich tvar. Podobnými nulami, jako je tato, a nulou smrti, naše kniha končí.

Nula je v sémiotice a v jazykovědě stejně dobrý diagnostický nástroj jako v medicíně, u dr. House. Ověřování její přítomnosti a nepřítomnosti jasně zvýrazní funkce a konstrukce znaků a kódů. Půjčit si nulu k jejich poznávání je lákavá nabídka, kterou využijeme, co to jen půjde. Nula nám pomůže zjistit, na jakých principech jsou postaveny naše jazyky a vůbec všechny kódy, které jsou dobrými nástroji pro to, jak se v poznání dostat na všechna myslitelná místa světa. Znaky jsou nástroje, jimiž si podmaňujeme svět a kterými zjišťujeme, jak si on podmaňuje nás, když o tom teď píšeme. Nulou si nakápneme a zvýrazníme to, co jsou to znaky a co je to jazyk.

záměr Součtu s nulou

Rozhodli jsme se v této knize malovat a psát. Součet s nulou chce prostým jazykem vysvětlit, jak se to s nulou má obecně a jak se její místo objevuje a ztrácí v jazyce a v jazykovědě. To není nijak esoterické téma, na druhou stranu mysl někoho, kdo není jazykovědec, se tímto směrem často nezatoulá. Proto jsme se snažili výklad pro větší přístupnost na co nejvíce místech založit na modelových situacích, příbězích a hříčkách. Chtěli jsme tak téma přiblížit co nejširšímu publiku. A přiznáváme, že od začátku jsme si prostě chtěli s textem hrát trošku víc, než se to u podobných témat běžně dělá. Mnoho z těchto modelových situací, vlastně 20, doplňujeme ilustracemi. Ty vznikaly postupně v průběhu psaní a ve většině z nich by měl být obsažen odkaz rozvíjející diskutované téma, někdy přímo vztažený k výkladu a někdy míněný jako hádanka pro zvědavého čtenáře, který bude problematiku studovat hlouběji. Na několika místech jsme výklad doplnili ilustrací z čistě estetických důvodů. Po celou dobu, kdy tato kniha přicházela na svět, jsme se těšili, že bude zajímavým výtvarným artefaktem a ne-tradičním a příjemným čtením o znacích, jazyce a nulách. Snad se to povedlo a oceníte to. Chtěli jsme napsat skvělou knihu, ale teď už je dávno pryč ten čas, kdy by k té skvělosti mohlo být cokoli dodáno, jak říká Ludwig Wittgenstein.

V Součtu s nulou chceme zachovat v co nejširší míře podobu odborného textu. Příkládáme čtenáři k dispozici kontext historie poznávání nuly a kontext jazykovědné teorie, a to v poznámkách umístěných na konci knihy. Výklad by měl být soudržný sám o sobě, poznámky ale doplňují místa, u nichž by se čtenář možná chtěl zastavit a zjistit o problematice víc. Tam, kde se v textu poznámky vytrácejí, se snažíme o vlastní pojetí problému. Poznámky jsme umístili na konec knihy i proto, aby nenarušovaly její grafický plán a soudržnost. Za nimi čtenář nalezne i rejstřík, který mu pomůže sledovat konkrétní témata v celé šíři textu, a je zde umístěn také seznam literatury, kterou ve výkladu a v poznámkách využíváme. Budeme dále argumentovat přímo a logicky a budeme usilovat o to, abychom byli co nejkorektnější ve volbě a užívání pojmů a termínů, i když chceme být pro jednoduchost často volnější v jejich neproblematizování. Čtenáře zběhlého v dané problematice by to mohlo rozlaďovat, ale nakonec by měl uznat, že vysvětlení knihy jsou z odborného hlediska přijatelná, jen se snaží jít v ústrety těm, pro něž je téma znaků, nul a jazykových jevů nové. Cílem knihy je jeden poutavý obraz nuly, trochu detektivní čtení o hledání únosců, vrahů a tvůrců nuly, vyvedené mezi taHy uhlem a slovy.

kategorie nuly a nic ve vědeckém popisu

Při přemýšlení o nulovém morfém intuitivně vyvstává otázka po tom, zda je ve vědeckém přístupu možné pracovat s něčím takovým, jako je nulová, a tedy v jistém smyslu neexistující entita. Nulový morfém může být sám o sobě otázkou nejdříve v tom smyslu, co to znamená nulový. Přemýšlení nad tím, jak se z takové neexistence stává morfém a jak se zapojuje do morfologického systému a do textu, vždy předchází otázka po jeho „neviditelné“ existenci. Přírodní vědy pracují téměř bez výjimky s pozitivně vymezenými kategoriemi, jejich popis vychází z ontologicky daných a nerozporných kvalit, které vstupují do kauzálních vztahů – interagují spolu coby věci ve světě. Úkolem vědy je popsat a vysvětlit, jak spolu věci ve světě interagují, a pokud by vyšla za tento práh, nebyla by ničím víc než náboženstvím, tím, čemu filozofie říká metafyzika (*meta ta fysika* řecky

znamená za fyzikou, za věcmi ve světě), anebo by to byla prostá magie a černokněžnictví (magie je přeci síla, která nutí dělat věci ve světě koucky, které by jinak nebyly možné). Pokud se i v přírodních vědách vyskytne něco zdánlivě nulového, jako je temná hmota nebo nehmotná částice, je racionální pohled na věc znejistěn a první pochyby se obracejí k tomu, zda se ta nulová entita nevkradla do našeho popisu světa z nejistoty a ze způsobu, jakým ji obcházíme našimi popisnými prostředky. Nulový, neexistující nebo jinak skrytý element se ve vědeckém popisu jeví být jako výmluva, zastření skutečnosti toho, že nevíme, proč se věci dějí tak, jak je pozorujeme. Temná hmota je ve fyzikální terminologii jen metafora, označuje to, co nevidíme, ne to, co neexistuje, a nehmotné částice ke své existenci hmotnost nepotřebují a vyčíslujeme ji proto jako nulovou. Naše přístroje ty částice ale vidí, existují, jen se musíme vypořádat s tím, že je žádná váha nezváží, na což nejsme zvyklí, protože věda jinak věci umí zvážít. Nula je často malé kouzlo, které nutí věci k pohybu, ale magie je to začátečnická, je ve slovech a tento svět nedokázala opustit. Někdy se ale dere do našeho vysvětlení a nemůžeme se jí zbavit. A říkáme si, že tam někde přeci jen asi je. Zkoušejme to nic dál hledat.

fyzický vs. sémiotický svět

Po předchozím odstavci si žádá výklad opozice fyzický versus sémiotický. Fyzický svět je bezesporu výchozí předpoklad. Věda o znacích netrpí solipsismem, ví, že fyzické kvality našeho světa jsou základem naší existence a že se věci ve světě řídí pravidly, kterým můžeme říkat třeba přírodní zákony. Od stvoření vesmíru má hmota pevně dané vlastnosti, částice fyzikálního světa se chovají stále stejně, pravidla všech jejich interakcí jsou neměnná. Jestli tento náš vesmír mříž k zániku, jak zní některé předpovědi, zaniknou s ním i pravidla chování jeho částí. A pokud pak vznikne nový vesmír, nebo v jiném čase a prostoru vzniká neustále (jak některé fyzikálně orientované teorie říkají), můžeme přemýšlet nad tím, nejsou-li jeho zákony jiné, než jak je má zadané naše skutečnost.⁸ Ale i v těchto vesmírech budou přírodní zákony nejspíš neměnné, zadané od samotného počátku do poslední chvíle.

Svět znaků se vylupuje z fyzického světa, využívá ho ve své tvorbě nových zákonů, nepřirodních pravidel, která ustaví nové vztahy a nový řád. Sémiotický svět se především nevztahuje k fyzikálním kvalitám v celém jejich rozsahu. Je dán tím, co my jako uživatelé znaků ve fyzikálním světě dokážeme rozlišovat. Znaky jsou tvořeny z toho, co jako jejich uživatelé můžeme vidět a slyšet atd., jsou jen tam, kde dokážeme fyzikální svět vnímat. Nevidíme infračervené světlo, a tak si ani netvoříme semaforey s touto barvou. Nepíšeme zprávy na ledničku ve velikosti několika nanometrů, ani je neumísťujeme v kilometrových délkách na prstenec Saturnu. Je to triviální, ale v podstatě znakových systémů je to výchozí prostor ustavování jejich veličin či částí. Můžeme sice fyzikálnímu světu vycházet vstříc, zobrazíme si infračervené světlo k tomu vhodným zařízením, jak to dělá Predátor pronásledující Arnolda Schwarzeneggera ve známém filmu. Mikroskop a dalekohled nám dávají možnost vidět to, co naše oči nerozliší, a předmětem našeho myšlení a komunikace se tak stávají obsahy, které nám nejsou bezprostředně dané. Stále se ale ke světu, i když si jej takto přiblížíme nejrůznějšími prostředky, dostáváme tím, co nám bylo dáno do vínku jako živočišnému druhu. Sémiotika nazývá fyzický svět, který je vy-

užitečný pro konstrukci znaků, svět daný našimi recepčními predispozicemi, jako purport. Jiným termínem je *umwelt*. V něm můžeme vidět jen terminologické synonymum purportu. Případně se od *umweltu*, jak byl historicky zaveden, můžeme pouštět do debaty o tom, jak mají různé živočišné druhy jiný vnímaný svět, jak se jejich chování a případná znaková interakce vztahují ke shodám a rozdílům právě ve vnímání. Kráva vnímá stonek byliny jako nedělený objekt, vidí a žvýká celou bylinu, píďalka si volí k zavrtání jiné místo než kolínko stonku, vnímá buněčnou strukturu a rozlišuje její typy, dívka si bere bylinu do rukou, vidí její kolínka i části mezi nimi, ale typ buněčné stavby jí zůstává skryt. Různé druhy vidí bylinu jako různě strukturovanou, přistupují k této fyzikální kvalitě s různým rozlišením.⁹ Budeme dál pojmy *umwelt* a purport užívat naprosto promiskuitně a nebudeme mezi nimi rozlišovat.

Purport či *umwelt* je tedy jako recepční predispozice redukcí fyzikálního světa, který pak může vstupovat do znakového světa. Tato redukce ale není jediným rozdílem mezi fyzickým a sémiotickým. Pokud bychom si představili bytost, nazvěme ji Faltýnkovým démonem,¹⁰ která vnímá všechny kvality fyzického světa, byl by pro ni fyzický a sémiotický svět identický. Alespoň co do rozsahu vnímaných kvalit. My, kteří užíváme znaky, tomuto démonovi ale příliš podobní nejsme, i když znaky užíváme stejně jako on, když s ním vedeme rozhovor. Velikost *umweltu* nás proto k rozdílu mezi fyzickým a sémiotickým nedovede.

Podstatnější je pro vysvětlení rozdílu mezi fyzickým a sémiotickým jiná, systémově konstitutivnější, záležitost. Ve fyzickém světě interagují všechny částice bez rozdílu dle neměnných pravidel. Sémiotický svět ke svým pravidlům nemá stejný vztah a navíc se o něm nedá uvažovat jako o souboru částí, které spolu bezprostředně interagují. Co to znamená? Sémiotický svět vždy vybírá z fyzického světa to, co lze vnímat, a tvoří části purportu ve dvou škálách jednotek. Rozčleňuje vnímaný svět na části dvou odlišných kvalit. Představme si například škálu všech barev. Celé pásmo elektromagnetického vlnění se dělí na pár desítek či nanejvýš stovek částí, které vnímáme jako odlišné barvy. A to přesto, že víme, že barevných roz-

dílů bychom mohli odlišovat víc a přístroji jich můžeme zaznamenat myriády, milióny, miliardy atd. Máme tedy různé barvy jako různé části barevného spektra. Následně můžeme najít jiné vlastnosti, kterými se barvy liší. Když nesegmentujeme barevnou škálu, ale její pojmenování, zjišťujeme, že jsou tvořena z třiceti či čtyřiceti hlásek. Hlášky a jejich kombinace tvoří oproti rozlišovaným barvám další sadu jednotek. Takže: Jednu sadu jednotek, tzv. obsah, tvoří stavy světa, které chceme pojmenovat, pojmenováváme je slovy komponovanými z hlásek, tzv. výrazem.

Sémiotický svět spojuje právě tyto dvě sady jednotek, výraz a obsah, a dělá to na základě proměnlivých pravidel (oproti pravidlům fyzikálním, neproměnlivým). Můžeme utvořit název nové barvy, třeba šmoulí modrou, a zavést tak nové pravidlo v sémiotickém světě, vztah mezi nově vyděleným výrazem a nově vyděleným obsahem, rozlišovaným barevným odstínem. Můžeme vytvořit soubor znaků, kdy spoluhráči v plážovém volejbale ukážeme prsty „za zády“ před chvílí dohodnutou jednu z variant podání. Můžeme, jako spousta předchozích, vytvořit celý nový jazyk a pak marně hledat jeho uživatele.¹¹

V různých jazycích se vztah určité barvy a jejího pojmenování liší, v češtině je to *modrá*, v angličtině *blue*. Různé jazyky pojmenovávají škálu barev po svém, ve vietnamštině je šmoulí a modrá stejně pojmenovaná jako to, co je v jiných jazycích také zelená, vietnamština má pro modrou a zelenou jen jedno pojmenování, *xanh*. Jazyk od jazyka se ale mohou lišit i hlášky, výraz, nejen vydělené stavy světa jakožto odlišované barvy, tedy obsah. České slovo růžová obsahuje hlásku *ʀ*, při jejíž artikulaci jazyk kmitá na dásních, nikdy ne jinde (pokud ovšem neráčujeme). Jiný jazyk ale může mít hlásku *ʀ*, která se tvoří jako ve francouzštině na zadním, měkkém patře. Jazyky tedy v obou sadách, v obsahu i výrazu, různě dělí purport na části vstupující do znaku – zelená odtud až potud, *r* „odsadř, poadř“. Obsah i výraz z purportu vybírají určitou část substance a tomuto určitému rozsahu substance se říká forma. Pojmy obsah, výraz, substance a forma pak tvoří nutnou součást popisu libovolného znaku. Budeme pojmy výraz a obsah, substance a forma používat dál a čtenáři se snad předchozí příklad s bar-

vami lépe osvětlí, až přijdeme s dalšími příklady, bude jich ještě mnoho. Doufáme, že se čtenář postupně naučí popisovat znaky touto sémiotickou svatou čtveřicí. Je to elegantní a funguje to. I když se nabízejí i jiná sémiotická řešení, věříme, že tohle pasuje na popis znaků jako ruka do rukavičky.

Pravidla semiózy, formování substance obsahu a výrazu, nejsou neměnná, jako ve fyzikálním světě. V komunikaci je sice opakujeme, ale mohou se průběžně měnit a ze světa semiózy dělají proměnlivou hru, již si mapujeme svět.

Semióza nemůže opustit fyzický svět. My si jej díky ní jen přibližujeme v souboru dvou odlišných sad jednotek. Nekonečně složitý fyzický svět je nám tak dostupný, můžeme v něm smysluplně konat. Používáme k tomu zcela jiná pravidla, než jaká řídí fyzikální podklad. Mezi dvěma sadami sémiotického světa vzniká prostor pro nulu. Znak vzniká funkcí mezi výrazem a obsahem. Podstatné je právě toto usouvztažení. Díky vztahu výrazu a obsahu znaku se objevuje možnost vynulovat veličinu jednoho ze souborů veličin, a to při zachování znakové funkce, tedy znaku. V paradigmatu slova *nula* byla takto vynulována koncovka genitivu plurálu, druhého pádu množného čísla. V gramatice je zaznačena zápisem *nul-θ*. Nulování je ale platné jen v jedné ze sad, ve výrazu. Ukážeme dál, proč právě ve výrazu *nula* vzniká a proč ji obsah nepřijímá (viz kapitoly Nula v morfoloickém systému, Nula ve znakové funkci a Znak bez obsahu). Podstatné zůstává, že *nula* není možná ve fyzickém světě, že vzniká mezi dvěma sadami sémiotického světa, jejich interakce ji umožní. Nejjednodušší ukázkou toho je vlajka na Pražském hradě (viz kapitolu Nula s vlajkou). Jestli *nulu* můžeme ponechat v morfoloickém paradigmatu, jako u slova *nula*, je ale s otazníkem.¹²

poslední švrlka do uší

Navazme na v předchozí kapitole vyloženou distinkci fyzický a sémiotický následujícím příběhem. Alice a Zbyněk žijí spolu. Už tři čtvrtě roku. A je jim spolu dobře. Alice chodí se Zbyněkem hrát jeho oblíbený minigolf a Zbyněk s Alicí každý týden zamíří do kina, protože Alice vášnivě sleduje aktuální filmovou produkci. Zbyněk Alici ráno vozí do práce a Alice Zbyněkovi kupuje nové ponožky, protože on si na to nikdy nevzpomene. Když jdou spolu po ulici, drží se za ruce a společně obcházejí a přeskakují hranaté kanály, i když ví, že pověrčivost přináší smůlu. Když Zbyněk řekne *To je ale pěkná kytka*, Alice odpoví *Jo, table jo*, a když Zbyněk řekne *Ten Benedikt je ale vůl*, Alice odpoví *Jo, ten teda je*. Když si Alice ve společnosti sama doleje víno, Zbyněk se na ni s hraným pohrdáním významně podívá a ona řekne: *Já to nesrkám*.

Alice a Zbyněk spolu hrají spoustu malých her, a proto je jim spolu tak dobře. Jedna z těchto her má následující podobu. V koupelně je zásobník na vatové tyčinky do uší, kterým Zbyněk říká švrlky do uší a Alice uchošťoury. Je to bílá krabička, která se nahoře otevírá, a tudy se do ní dává nový obsah. Ve spodní části je krabička zúžená a vždy jedna švrlka z ní čouhá tak, aby si ji člověk mohl vzít. Princip hry spočívá v tom, že ten, kdo vezme poslední švrlku, vyhrál. Je dohodnuto, že švrlku je možno si brát, jako by hra neexistovala, jen při skutečné potřebě k jejímu použití a v náležitém množství. Jednoho dne se ale průběh hry změní. Zbyněk je našťvaný na Alici, je spíš smutný, protože mu lhala v jedné nepodstatné věci, ale přeci jen lhala (za něco se styděla a nechtěla to přiznat). A Zbyněk v ten čas prochází kolem koupelny, udělá pár kroků zpátky, protože si vzpomene, že brzy budou končit švrlky do uší, už je nedoplňovali víc než tři měsíce. Přistoupí k zásobníku na švrlky, vytáhne švrlku do uší, pak ještě jednu a pak už následuje poslední. Bere si poslední švrlku. Nepoužité dvě hází shora do zásobníku zpět. Večer jsou oba doma a je trošku větší ticho, než bývává. Přeci jen je tu ta malá lež. Alice se připravuje ke spánku a vytahuje jednoho uchošťoura a pak potřebuje k očištění víček ještě jednoho a všimne si, že byl poslední. Bere jej do ruky a jde za Zbyněkem a tiše a tro-

chu provinile říká: *Mám posledního*. Zbyněk se k ní otočí, sáhne do kapsy a vytáhne švrłku. Pak jen řekne: *Table byla poslední*. Alice na chvíli malinko pootevře ústa, je překvapená, přemýšlí. A pak se oba zároveň malinko pousmějí a všechno je zase v pořádku.

Která z těch švrłek byla poslední? A co to znamená, že byla poslední? Poslední vytažená švrłka byla ta Alicina, když už v zásobníku nic nezůstalo. Na druhou stranu, kdyby Zbyněk švrłky nevytáhl předtím, poslední si nevezal a dvě nevrátil zpět, bylo by pořadí švrłek jiné. A při tom by probíhala hra regulérně, dle dohodnutých pravidel. Ta říkají, že se švrłky musejí vytažovat jen se záměrem je využít a jejich pořadí, nad nímž oba až do incidentu se švrłkou nikdy nepřemýšleli, šlo o tu „poslední“, určuje to, jak se dají do zásobníku a jak se posouvají k jeho konci dle fyzikálních zákonů. Jenže teď fyzikální zákony doplnil o své jednání Zbyněk, stal se fyzickou součástí fyzikálního procesu padání švrłek zásobníkem, a to s jasným záměrem změnit průběh jejich padání. Poslední švrłka byla ta třetí od konce, zní to absurdně, ale je tomu tak, hra je hra. Zbyněk jen porušil její pravidla.

Fyzikální jevy jsou jen a pouze hrou fyzikálních zákonů. Dějí se nezadržitelně a pořad stejně a na základě nich se odvíjí chování systémů, jako je zásobník na švrłky, koule na kulečnickovém stole, řeka, les a sluneční soustava. V předchozí kapitole jsme to popsali zeširoka. Jakmile do této hry vstoupí další pravidla, která vesmír mezi svými fyzikálními zákony nemá, začíná semióza. A to znamená, že znaky, funkce mezi výrazem a obsahem, nemusejí být jen slova a věty, jak o nich nejčastěji přemýšlíme. Znaky jsou všechno, čemu přidělíme nové pravidlo, cokoliv, s čím zacházíme nejen jako s prostým fyzikálním procesem. A zároveň tak činíme s nějakým záměrem. Poslední švrłka je znak. Byla by vytažena jako poslední, švrłky si cestu ven podle fyzikálních pravidel v daném pořadí našly, dvě pak ale musely padat zásobníkem znovu a byly znovu vytaženy. To všechno je prostá fyzika (prostá jistě pouze v tomto příměru). Nazvání jedné švrłky poslední znamená, že Alice i Zbyněk vědí, že to bude ta, která bez zásahu do zásobníku (proč by taky někdo švrłky vytažoval a do zásobníku je házel zpátky) projde zásobníkem jako poslední. A to už pak není jen fyzika. Na příkladu

s Alicí a Zbyňkem jde vidět, jak ji můžeme nastavovat o další a další pravidla.

Věci ve světě jsou pro nás znaky. Mají pro nás nějakou funkci. Tužka je na psaní, rýč na kopání, auto na přepravu. Nepřístupujeme k nim jako k fyzikální totalitě, ze zavedení pojmu *umwelt* víme, že nemůžeme nikdy vidět ani slyšet vše, nejsme Faltýnkovi démoni. A k čemu by nám všechny ty atomy a božské částice byly? Předměty jsou dobré jako celek z hlediska toho, jak se ve světě chovají, k čemu je můžeme využít, nebo jak mohou ovlivnit naše chování.¹³ Díváme-li se na tužku, je to znak, něco, co můžeme použít knapsání dalších řádek knihy. Neprohližíme si ji se všemi detaily, které jsme schopni vidět, cítit atd. Prozkoumávání hranic *umweltu* tím, že se snažíme vnímat všechny detaily tužky, nás o tu tužku připravuje. Sedíme, držíme ji před sebou a vnímáme, co to jde. Tužka se nám proměňuje na konkrétní plochy a jejich nerovnosti, oblý tvar hrotu a postupně se měnící odraz světla od něj, vůni dřeva a nátěru. A navíc se naše vnímání tužky mění vurčitou metaaktivitu, kdy vidíme prachová smítka cestující po našich zornicích, zjišťujeme, že máme oči, teprve kterými svět vidím. K věcem ve světě nepřístupujeme na těchto hranicích *umweltu*, vnímáme je jako celky, jejichž detaily tu a tam smysly prohmatáváme soustředěně, ale většinou je rutinně uchopujeme jako známé celky.

Obsah znaku tužky spočívá v jeho funkci, v tom, jak se liší od plnicího pera, propisky a pastelky. Jejím výrazem je tvar a kvalita materiálu, z něž se skládá. Substancemi výrazu a obsahu předmětu, který vnímáme jako znak, jsou pro nás jeho kvality, jeho fyzikální vlastnosti, které vstupují do našeho *umweltu*. Vidíme je, cítíme je a můžeme je zaslechnout, ohmatat a ochutnat. Substance obsahu tohoto předmětu jsou i možné interakce s dalšími objekty ve světě. To představuje onu funkci předmětu. Z hlediska sémiotiky se ale musíme o tužky zajímat jako o celou třídu, takže substance výrazu a obsahu nebudou konkrétní fyzikální jevy, jedna konkrétní tužka se svou jedinečnou fyzikální podstatou. Ale když budu brát tužku do ruky, jednu konkrétní, bude její substance to, co držím v ruce.

Tužka je výsledek určitých fyzikálních jevů. Byla udělána z určitého dřeva, opracována, byla do ní dodána tuha atd. Ale když k celé její fyzikální podstatě přidám to, jak s ní budu psát, pravidlo o použití tohoto objektu, stane se znakem. Stejně jako poslední švrlka, která nešla zásobníkem poslední. Anebo šla?

svět matematiky a bucht

Matematika začíná prvním počítáním dětí, rozvíjí se u nejrůznějších Filipů v první třídě, a pak ve třetí, deváté atd., a výčet počtářů pokračuje na konec této řady zástupců oboru ke geniálním matematikům hledajícím důkaz, zákon anebo jedno číslo. Každý člověk, Evropan i křovák umí počítat. Evropan sčítá, násobí a umocňuje, křováci si ve svém jazyce sdělují, kolik vidí antilop. Číslovky jsou jazyková univerzálie, každý jazyk má slova pro označení počtu, alespoň první číslovky, případně výrazy pro poměr kvant, mnoho, málo, více apod. Jestliže být člověkem znamená umět alespoň jeden jazyk, protože kolik umíš jazyků, tolikrát jsi člověkem (tolik máš obsahových forem světa, takže světů), pak být člověkem zároveň znamená umět počítat.

Na druhé straně je matematika výspou běžnému člověku vzdálenou. Pro většinu lidí jsou matematické abstrakce nepochopitelné a způsoby matematického vyjádření intelektuálně nedosažitelné. Buď je tu s námi pořád, nebo je nedosažitelná, to je prapodivný úděl matematiky.

Matematici spravují pomyslný svět čísel a jejich vztahů. Můžeme jej vidět jako jakousi nadnebeskou oblast, kde se ideální kvality potkávají v ideálních vztazích. Když v tomto světě dostane pohádkový chytrý Honza na cestu tři bucht od kouzelné babičky, jsou pořád tři, čistě a jasně, od pečení až po poslední Honzovo zakousnutí se do poslední bucht. Babička podává Honzovi bucht, z nichž při tom nepadá na zem trocha cukru, kterým jsou nahoře posypané, a když je Honza jí, netrousí na zem drobků. Pro matematiku ne. O pár drobků méně nebo více je pořád ta jedna bucht. Když už chceme vědět právě to, kolik je buchet, jsou drobků mimo hru a není na nich co počítat. Nelze toho ani dosáhnout, drobků jsou

moc malé a jejich přesný tvar nezměříme, až do posledních detailů to nejde. Kdyby se ale matematika nabídla, že bude zkoumat tvar právě těch drobků z Honzových buchet, a na buchty zapomene, hledala by vysvětlení zase ve svém světě ideálních objektů. Vysvětlila by spoustu z toho, jak se chovají i ty drobky, třeba v pádu po kalhotách. Popsala by ideálními tvary a jejich ideální dynamiku, vyjádřila by, jak se obecně drobky chovají a podala by složitou, ale vypovídající teorii jejich padání z buchet. Matematika je mocný nástroj, když víme, na co se jak ptát. Mezi matematikou a reálným světem bude ale vždy hranice, protože v reálném světě se nic nechová jako v ideálním, a ideální svět si nedokáže přiblížit rozmanitost normálních, všedních, tuctových a krásných věcí ve světě. Honza si jen oklepe kalhoty a jde se dál.¹⁴

nula v matematice a počítání s nulou

Matematika měla ve své historii velký problém s nulou. Nula do jisté doby vůbec nebyla brána jako číslo, nijak se nevyjadřovala a v matematických teoriích byla nepřípustná. Aristoteles s číslem nula nepočítal, stejně tak jako nepřipouštěl nic, nebytí nebo prázdnotu, kterých se dle něj fyzikální svět děsil jako filozoficky myslitelných, ale ontologicky nemožných. Pythagorejský matematický systém nulu nedokázal vůbec zakalkulovat, čísla vždy viděl jako poměrná kvanta, přičemž nula se z žádného poměru nedala vyvozovat a nemohla se v něm objevit. Pythagorejci předpokládali, že kolem naší planety existují sféry, v nichž se nacházejí další planety Sluneční soustavy, včetně Slunce, a tyto sféry hrají určitými zvuky, hudbou sfér. Zvuky zkoumali tak, že různě předělovali struny, které pak vydávaly různě ladící a neladící tóny. A ty vyjadřovali poměrem délek strun. Používali k tomu nástroj s jednou strunou, tzv. monochord. Z tónů, které vyluzoval monochord, se odvozovala čísla. Nic na monochordu (ani houslích, tubě a akordeonu) ale zahrát nejde. A nevzniká tak poměr tónů ani čísel, které je vyjadřují. Každý zvuk poměřovaný s nezvukem stále zůstává sám sebou. Nemůže se pak konat výpočet a nevzniká tak číslo pro poměřované nic, které by se takového výpočtu mělo účastnit.

Až přelom středověku a novověku v souvislosti s přejímáním poznatků arabských matematiků uvedl nulu do evropské matematické a počtářské tradice, a to s odporem církve, která setrvala v aristotelické filozofické soustavě. Nula by připravila církevní dogma o boha jako hybatele. On řešil problém s nulou ve výpočtech, které musely i křesťanským matematikům a počtářům vyplynout. Nula byla u něj, v transcendentnu, které je smrtelníkům, i těm věřícím, zapovězené. A toto transcendentno muselo zůstat i mimo matematickou teorii, která už sama o sobě jakési transcendentno představuje, pro církev ale ne to božské. Proto kupci, kterým nulu městskými výnosy zakázali, protože popírala boží existenci, vedli účty bez ní.¹⁵

Dnes nás základní školní znalosti poučují o tom, že nulou nelze dělit, dělení libovolného čísla nulou má za rovnítkem nekonečno nebo spíše vyjadřuje logický lapsus. Čímž se z nuly stává jediné číslo s touto vlastností,

absolutní výjimka, všim dalším dělit jde. Všechno dělené nulou je ve výsledku nekonečno. Co to znamená? Když dělení obrátíme a všechna čísla jedno po druhém násobíme nulou, je výsledek vždy nula. Jak je tomu u ostatních čísel? Pokud patnáct vydělíme třemi, je výsledek pět. Následně můžeme dělení obrátit na násobení za předpokladu dosažení výchozího čísla v postupu dělení. A pět krát tři je skutečně patnáct. S nulou to tak není, obrácení postupu jejího dělení na násobení jako v případě patnáct, tři a pět, může obsahovat libovolné číslo. Čímž se dělení nulou stává neurčité, nevíme, které číslo vstupovalo do výpočtu, pokud si jej obrátíme v násobení. Nulou nelze dělit znamená, že nelze určit, jaký by byl výsledek dělení, protože možné jsou principiálně všechny. Nula, krom vyšších matematických postupů, nemá navíc znaménko, jako 5 a -5 , a to se dál promítá do její zvláštnosti.

Zakončeme kapitolu jedním rčením: Mít pět korun a nemít pět korun je deset korun. Mít a nemít znamená přechod přes nulu. Když nám toto rčení někdo říká, míní tím, že našich pět korun v peněženke je v podstatě korun deset, protože pokud bychom je neměli a pět korun navíc někomu dlužili, znamenalo by to, že k dosažení současného stavu by nám bylo třeba deseti korun, k sanaci dluhu pěti korun a k nabytí pěti korun ve vlastní šrajtofli. Toto rčení většinou vyvolává lehké pobavení, motivací k jeho vzniku byl určitě humor. A ten spočívá v přechodu přes nulu, v tom že pět je deset, když přejdeme přes nulu, která tu ale nikde explicitně nefiguruje.

Vtip je nejlepší test na to, co je znak a co vnímáme jako pravidlo v komunikaci a ve struktuře našeho jazyka. Smějeme se proto, že někdo porušil pravidla znaku. Jorge, který pálí Aristotelovu knihu o komedii ve Jménu růže Umberta Eca, to ví moc dobře. Smát se znamená bourat pravidla sémiotického světa, kultury a jazyka. Kdyby si při olympijské stovce po startovním výstřelu běžec sedl k blokům, vybalil svačinu z alobalu a začal jíst, tribuny by pravděpodobně neřičely povzbuzováním, ale smíchem. Protože by porušil jasné a nikdy neporušované pravidlo, po výstřelu se běží. A na tomto principu je založen každý vtip, běžec je jen pars pro toto, část za celek, jak říkají literární vědci, když popisují, co to znamená, že jsme někde

složili hlavu (sebe) nebo že je něco naše střecha nad hlavou (naše obydlí). A podobně jako běžec je mít pět korun a nemít pět korun porušení pravidla, kdy si neuvědomujeme, že vedle čísla, které má plus a mínus zároveň, je nula, která jej vynásobí dvěma.

interpretace nulového kvanta

Nula jako suma, jako číslo a jako vyjádření myslitelných entit přináší do našeho racionálního pohledu na svět, v němž věci jsou, ne že nejsou, rozrušující dojem. Sčítat dvě a tři s nulou a bez ní je pořád pět. Dva rozdílne řádky výpočtu, stejný výsledek. Součtem libovolného čísla s nulou je zase ono libovolné číslo. Nad řádkem takového výpočtu se snadno může na mysl vkrást generální otázka, proč? A ta jen zesílí svou neodbytnost, když budeme chtít sčítat dvě nuly a další číslo. Takový výpočet zůstává mimo naši zkušenost a stává se jen matematickým kalkulem, který tato věda potřebuje ve svém formálním světě logické nerozpornosti a ideální čistoty. Principiálně musí být možné sčítat nekonečnou řadu nul, stejně jako všech dalších čísel. I když si ve svém vlastním počtářském povědomí nulu dobře zdůvodníme, řádek výpočtu třeba s pěti nulami pro nás není nijak problematická matematika, pořád nám součet s nulou může trošku nedávat smysl. Filipovi z úvodní kapitoly nedával. Zaměříme se proto na následující řádky součtů:

$$1 + 2 + 3 = 6$$

$$2 + 3 = 5$$

$$2 + 3 = 5$$

$$2 + 0 + 3 = 5$$

$$0 + 0 + 5 = 5$$

Pokud by čtení těchto zápisů nepřinášelo rozpaky, o nichž se snažíme přesvědčit výš, mohl by to více ukázat jejich verbalizovaný tvar. První řá-

dek i druhý nebudou budít pochybnost ani explikované v modelové situaci. Pomozme si písni, tradičními příklady se sčítáním ovoce: dědeček má jedno jablko, babička dvě a vnučka (tu musíme do písně dodat) tři, dohromady tedy mají šest jablek; v druhém případě má dědeček dvě jablka a babička tři, dohromady mají tedy pět jablek. Druhé srovnání dvou součtů pořád bude jazykově přijatelně ztvárnitelné. Babička a dědeček mají znovu dvě a tři jablka, dohromady pět; anebo má dědeček dvě jablka, babička žádné a vnučka má tři jablka, tedy dohromady jich mají pět. To, že babička nemá žádné jablko, se v součtu všech jablek projeví jako nula. Ani poslední řádek nebude působit nesnáz, dědeček nemá žádné jablko a babička taky ne, dohromady s vnučkou jich mají pět, protože ona jich má pět a oni žádné. I s těmito nic si ve verbalizované formě poradíme snadno. Jazyk selže až tehdy, když přestaneme číst řádky výpočtů vždy s přímým vztahem čísla, konkrétní osoby a jejich jablek. Pokud by poslední řádek, stejně jako druhý a třetí označoval vlastnictví jablek jen dvou osob, jeho verbální vyjádření by obsahovalo jazykově neintuitivní výrok: Dědeček nemá žádné jablko a pak ještě nemá žádné jablko a babička má pět jablek, mají tedy jablek pět. Významově se v tomto výroku zastaví jazykové anebo logické povědomí na dvou nulách, respektive na dvakrát žádném jablku, které má dědeček. V této chvíli si jazyk žádá vyjádřit nic jen jednou. Následně se pokusíme ukázat, co se z toho nesmyslného vyjádření vyloupne pro nulu jako podmínka jejího užívání v našich počtářských aktivitách.

Příklad s prarodiči, vnučkou a jablky je modelem řádků výpočtů, které postupně rozšiřují zapojení nuly do součtu. Ale celý ten obraz je silně vázaný na kalkuly vpravo a vlevo od rovnítka, respektive to, co si z celé situace vybíráme, jsou právě relace jablek v rukou a v kapsách a v košících všech přítomných členů rodiny. Nepočítáme jejich knoflíky na kalhotách a košilích, nesčítáme jejich velikost v centimetrech. Jako čtenáři toho obrazu nutíme tři osoby, aby se přiznávaly k tomu, kolik mají jablek. I kdyby vnučka jablka nejedla a nikdy je nevzala do ruky, kdyby měl dědeček jablko v kapse jen náhodou, protože je sebral cestou spadené pod stromem, i kdyby byly pragmatické faktory celé události jakékoliv, my právě počítáme jablka vzhledem k lidem (vzpomeňte si na drobký z buchet chytrého Honzy z kapitoly Svět matematiky a buchty). To, že někdo nemá ani jedno jablko, je srovnání. Nula se objeví jako nepřirozené číslo, jako označení nulového počtu ve srovnání s nenulovým, jako výsledek naší prapodivné aktivity ve sčítání jablek, která vlastní a nevlastní lidé.

Nula se tak jeví oproti ostatním číslům jako způsob, jak označit něco co není, a to proto, že jsme to nic přiřadili někomu a něčemu vzhledem k přítomným pozitivním kvalitám světa. Oproti jedničce a pětce a padesátce je nula závislá na poměru s jiným číslem, protože ono vyjádří, co je v kalkulu za nulovým sčítancem.

To, o čem se vede diskuse v předchozím odstavci, pro matematiku naprosto není podstatná záležitost. Přesto se chceme ptát na hodnotu nuly v našem popisu a poznávání světa. A to, jak se nula zapojuje do našeho intuitivního a taky sofistickovaně konstruovaného výkladu světa, se za matematickou formalizací zproblematickuje. Všechna čísla jako tzv. symboly jsou interpretovatelná, ve světě jim můžeme nacházet referenty, můžeme říct, k jakým věcem se mohou vztahovat jako jejich popis, jako jejich jména. Pět kamarádů si může říct, to je ta naše správná pětka. Číslo tři označuje tři jablka, tři lidi v zahradě, tři červy v prvním jablku a tři kousnutí vnučky v tom třetím. Čtyři jsou rohy stolu, kola u auta, živly a roční období. Padesát může být čehokoliv kdekoliv napočítáno, zrněk máku, korun, důvodů myslet si, že něco má smysl, kdyby se nám chtělo u tak dlou-

hého seznamu sedět. Čísla jsou interpretovatelná. Nula není. Alespoň ne sama o sobě. Pro nulu se při interpretaci matematického kalkulu, při jeho vztažení na stavy našeho světa, musí najít vztah k tomu, čeho ona označuje nic. Stejně jako u prarodičů a vnučky a jablek. Jablek, ne knoflíků nebo centimetrů výšky a třeba zubů. Nula není přirozené číslo, nevyjadřuje přirozená kvanta věcí ve světě. Je to číslo nepřirozené v tom, že jako nic se vždy musí dostat do kontaktu s interpretací řádku výpočtu a ujistit se o tom, co má a nemá vyjadřovat jako takové, že to chybí a není, a to u někoho nějak v nějaké pragmatické situaci, kterou si my jako interpreti světa určíme. Až naše vůle určitým způsobem popisovat či interpretovat svět dá nule místo.

Kvantifikace nuly tedy vzniká jako funkce k jiným pozitivním kvantům, která ve světě interpretujeme, a to jako jejich přirozenou hodnotu. Když počítáme, musíme si určit, co ve světě počítat budeme, interpretovat čísla je vždy naše intelektuální činnost. Doplnit do tohoto uvažování nulu je ale další a jiný intelektuální postup, protože nula získává svou kvantifikaci až z poměru k předem interpretovaným kvantům.

Součet s nulou je tedy ve vztahu ke světu a jeho interpretaci nepřirozený. Poměr čísel k věcem ve světě je přirozený, pokud si určíme, co jimi interpretovat, vztahují se ke kvantům ve světě s přísnou pravidelností. K jednotlivým kvantům příslušejí jednotlivá čísla – k jedné kupě jablek 43 a k druhé 42, protože těch jablek právě tolik je. Nula si takto přirozeně ve světě interpretovaný soubor věcí nemůže najít, nic samo o sobě svět postrádá. Musí si jej vytvořit vzhledem k jiným počítaným věcem. Samotná matematika zavádí kategorii přirozených čísel a nulu k nim neřadí. Verbalizujeme-li součet s nulou, je vidět, proč ji tam neřadí.

Nula se nám tak jeví daleko více jako slovo, ne číslo. Onen vztah ke konkrétním počítaným věcem, který vyžaduje, z ní dělá veličinu složenou stejně jako slova ze dvou sad (výrazu a obsahu). Obsahem je pro ni vyjádřená neexistence jevu. Ten ovšem označí jiná čísla vyjadřující počet konkrétních věcí ve světě. Výrazem nuly je číselná hodnota korelovaná se zmíněnými čísly jakožto výrazy kvant v číselné řadě. Nula ve výrazové ro-

vině dostává v diferenční operaci hodnotu vzhledem k jedné, pěti či stu, a to v dané pragmatické situaci při počítání věcí. Nula je tedy vázána na funkci mezi pozicí v řadě čísel a kvalitou vybraných počítaných jevů (vzhledem k tomu, zda se jedná o jablka, hrušky či švestky). Tím je nula konstruována stejně jako znaky, slova nebo značky. Nulu proto vidíme více jako slovo, číslo je to jen v matematické soustavě, která hraje svou hru v jedné sadě jednotek, v počítání reálných věcí ve světě se z nuly nutně stává slovo. Ostatní čísla to mají také tak, ale jejich vztah k počítaným věcem je přirozený, přiděluje se s pevnou vázaností na přirozené kvantum, skutečný počet počítaných věcí. Vztah nuly k jejímu obsahu takto přirozený není, nula nás nutí interpretovat kvanta vzhledem k něčemu, co nám chybí. A v tom je nula jiné číslo než ostatní, v tom je nula slovo či znak. Kapitola Arbitrárnost nuly a znaku toto téma rozvádí dál.

Grizly a Čáry

Grizly je kočka. Karel s Lízou si ho vybrali v koši plném koťat před šesti měsíci a už čtyři měsíce, od té doby, co byl dost velký, aby mohl opustit maminku, s nimi žije v bytě. Grizly je mírně flegmatické povahy, bojí se vysavače, má rád kočičí paštičky, masová srdíčka a když jsou Karel s Lízou nepozorní, sežere v mžiku jakékoliv lidské jídlo. Jednou zvládl sníst půl bučkové tlačanky, která vážila přibližně 450 gramů. Když mu zbydou v misce granule a už nemá v bříšku místo, snaží se je zahrabat do parket, což se mu vůbec nedaří a je z toho rozmrzelý. A co se jeho rozmrzelosti týče, s tou je to čím dál horší od té doby, co se v bytě objevil Čáry.

Čáry je kočka. Líza s Karlem ho přivedli do bytu na Grizlyho tříměsíční narozeniny, plus mínus. Chtěli, aby nebyl sám, když jsou pryč. A protože bývají v práci dlouho a Grizly je tak sám taky dlouho, našli mu co nejdřív kamaráda. Čáryho. Ten to dostal nejdříve pořádně spočítáno, Grizly po něm šel nemilosrdně packou a s větší dávkou agrese ho proháněl po bytě. Čáry, protože je o moc menší, se mu ale nakonec vždycky někam schoval a přečkal jeho řádění. Nakonec se všechno urovnalo a Grizly má kamaráda, jak Líza s Karlem chtěli. Čáry je navíc dobrácká povaha, když

vás potká, hned na vás mňoukne, když sledujete zprávy, sleduje je na vašem klíně s vámi a pořád vrní. Kdykoliv Karel odchází z bytu, příkrade se Čáry „nenápadně“ ke dveřím, Karel je otevře a Čáry vyběhne ven na chodbu a utíká po schodech na půdu, jako že utekl, a spratkovsky u toho mručí. Karel pro něj přijde o patro výš, Čáry se nechá vzít do náruče a mazlit cestou domů. Čáry je prostě rád na světě a má vás pořád rád. Někdy to až hraničí s citovým vydíráním. To Grizly je občas na světě rád trošku míň, respektive pořád je trošku našťvaný. V Čárym sice našel nerozlučného přítele, ale přišel o totální nadvládu nad bytem. A aby dal všem najevo, že je tu pořád pánem hlavně on, označuje si věci, jako že jsou jeho. Močí na ně.

Karel s Lízou mají Grizlyho moc rádi, ale jeho projevy vlády nad bytem je trošku trápí. Snaží se proto Grizlymu co nejvíc zpříjemnit život. Grizly má svůj vlastní záchůdek, na který může dvířky ve dveřích jen on, vždy, když jde kolem, dostane pěkné pohlazení, několikrát denně ho oba drbou za ušima a vůbec mazlí se s ním a on spokojeně mručí. Když se vaří, dostane Grizly vždy nejlibovější část masa opečenou na pánvičce. Ale věci v bytě si značí dál. Karel s Lízou už opravdu nevědí, co mu vadí. A když Grizly označí Karlovu sportovní brašnu s raketami, tričky a ponožkami, Karel se neudrží a říká: V našem bytě za chvíli nebude nic, co by nebylo Grizlyho (ve skutečnosti to říká jadrněji).

Co s tím nic? Nic zde znamená všechno. Karel vlastně říká, že v dohledné době Grizly pomoci i tu poslední věc, kterou prozatím vynechal. Jenže Karel neví, kolik věcí už po Grizlym čistil a kolik se jich na devadesát pralo v pračce. Nejen že si nevzpomene a už je zpětně nespočítá. Prostě když je v bytě věcí moc, je jich moc. Karel je nepočítá, ani když je Grizly vypočítává označováním za něj. A je pak tedy snadnější celek nahradit za nic a k tomu vztažený zbývající počet. Je to výhodný způsob vyjádření neznámých kvant. Místo všeho, kterého neznáme počet, ve výroku sečteme s nulou zbývající počet. Nemůžeme říct: Kromě tašky, bot, polštáře na židli atd. atd., kromě hypoteticky 357 věcí, už Grizly neoznačil jen kávovar a vlastní misku se žrádlem. Můžeme ale říct, že kromě kávovaru a jeho vlastní misky s vodou už není nic, co by nebylo Grizlym označeno. Vi-

díme tedy, že v našich výročí o světě a počtech věcí, vzhledem ke slovům všechno a nic, obracíme odčítání a sčítání podle toho, jak se právě chceme vyjádřit. Každopádně když vyjadřujeme všechno a nic, jsme při tom, aniž bychom si to uvědomovali, řádní počtáři. Všechno a nic stojí v našich jazykových výročí vedle sebe, bereme si je podle potřeby a na základě toho pak už jen sčítáme nebo odčítáme. Všechno a nic jsou dvě rovnocenné volby, jsou skoro tytéž, alespoň z hlediska toho, když chceme vyjádřit, jak se nějaký počet věcí vztahuje ke kvantu, které jsme nespočítali, nebo jeho počet nevnímáme jako podstatný. Tolik tedy k nule, která stojí za vším. Uvidí se, kdy se Grizly dopracuje k nule a všechno bude jeho. Anebo dospěje a zmoudří a zjistí, že označené věci nejsou všechno, a že i kdyby byly některé Čáryho, nemuselo by mu to vadit.

Když už jsme u tématu kočičího označování, je nasnadě zmínit ještě jednu věc. Slovem nic často vyjadřujeme zápor: Říkáme: *To nic* a myslíme *To nevadí* nebo *Toble je mi teď na nic* a myslíme tím *Nemůžu to teď použít*. Ovšem někdy se musíme vyjádřit důrazněji. A pak užíváme české slovo znamenající exkrement. Exkrement pak plní funkci záporu, případně nuly. Když se vrátíme z hub a nic jsme nenašli, celí promoklí, protože nás zastihl déšť, navíc jsme kvačice domů ztratili kudličku a někdo se nás bodře zeptá, co jsme našli, máme na jazyku zhruba toto: Našel jsem exkrement, jak se česky říká na *h*. A když si zapomeneme vzít na divadelní představení předem zakoupené lístky, říkáme, že máme hosipy, že exkrement na *h* si pamatujeme. Když někdo podle nás v něčem příliš nevyčníká, říkáme, že je exkrement na *h* a přidáme označení osoby provozující tu konkrétní činnost. Někdo říká: *Houby nerostou. Karel byl včera v lese a nic nenašel*. A vy odpovídáte: *Karel je exkrement na h houbař, bůh ví, jestli vůbec trefil do lesa*. Tento lexikální zápor používáme, jak je vidět, často s určitou mírou citového zabarvení, je to expresivní vyjádření. A tím bude i to, když si nulu půjčíte, abychom o někom prohlásili, že je to nikdo, nicka anebo nula.

Nula má tedy blízko k vyjadřování záporu, řečeno jazykovědně, v podobě *nic* je to tzv. lexikální zápor. A kromě vyjadřování záporu má nula

blízko k exkrementům a Grizlymu, který chce, aby nic nebylo neoznačeno jeho lexikálním záporem, ovšem v tekuté podobě.

arbitrárnost nuly a znaku

V lingvistice se přirozený a nepřirozený vztah slova, podobně jako vztah symbolu čísla k počtu referovaných věcí, popisuje jako tzv. arbitrárnost znaku. Arbitrární, tedy libovolný, je vztah výrazu k obsahu, řečeno jinak podoba výrazu není nijak motivována podobou obsahu. Použijme pár příkladů: *Žbluňk* má jako slovo přirozený vztah k tomu, co označuje, tedy k zvuku vodní hladiny, kterou protrhl hrozený kámen nebo skok žáby. Slovo *hrom* má nejspíš také přímý vztah k tomu, co označuje, sled jeho hlásek sugeruje zvuk následující zablýsknutí. Jiná slova jako *jablko*, *košík* a *babička* ale v sobě přímý vztah k tomu, co popisují, neobsahují. Vztah zvuku a významu slova u nich v řeči nevnímáme. U slova *hrom* možná také ne, ale jemu odpovídající zvuk s hřměním po zamýšlení spojíme. Každopádně všechna slova našich jazyků mají tendenci potlačovat nápodobu světa svým tvarem. Při řeči na něj nemyslíme, náš jazyk na něj zapomíná, když se vyvíjí bez ohledu na nápodobu světa slovy. Jazyk tvoří slova ze svého inventáře hlásek, které samy nic neznamenaají a nechtějí nic napodobovat. Slova tak jak tak nikdy nedokáží napodobit to, co popisují, úplně, ani *žbluňk*, složené z hlásek, není právě ten zvuk, který vydala žába, která skočila do rybníka. Slova jsou veličiny umweltu a systému výrazové sady, ne fyzického světa, proto jsou arbitrární. Teď se ale podívejme na arbitrárnost z jiného úhlu, v následující kapitole.¹⁶

HÉ
HÉ, HÉ
HÉ, HÉ
HÉ

he

Nabízí se k poznamenání ještě jeden zvláštní případ související s arbitrárností. Jedná se o opačný vztah než u *bromu* a *žbluňk*, kdy slovo napodobuje věc, k níž referuje. Když ten vztah obrátíme, pak by se nearbitrárnost měla projevovat tak, že podoba slova ovlivňuje to, že se věci ve světě dějí právě tak, aby tentokrát ony napodobily podobu slova (to, jak slovo zní). Ale když se tento obrácený princip nearbitrárnosti formuluje, vypadá to, že se nám sem opět vkrádá magie. Když samo vyřčení slov způsobí ve světě nějakou fyzickou akci, je to právě magie, abrakadabra v aramejštině znamená *staň se, jak říkám* (takové utváření světa slovy má ve své tradici kabala). Jak se tedy ten zvláštní případ nearbitrárnosti projevuje, jestliže to není kouzlení?

Asi je to malinko úsměvné a v uvažování o znacích je to skutečně kuriozita. Stačí se podívat do slunce a pak se mnohdy stane, že musíme pčiknout (kýchnout), nutí nás to k pčiknutí. Buď se pak chytíme za nos, abychom potlačili tuto fyziologickou reakci, nebo ji necháme plynout a z našich úst vyjde typický zvuk, u někoho vyšší, u někoho nižší, u někoho spíš jeden, u jiného dva nebo více za sebou. Můžete ale zaslechnout člověka, který pčiká tak, že v tom fyziologickém aktu vysloví přesně artikulované české hlásky *p*, *č*, *i* a *k*. Někdo prostě pčiká a vysloví u toho *pčik*. Své šimrání v nose zažehnává vyslovením slova, dosti rázným vyslovením, a svůj čistě fyziologický akt tak přizpůsobuje hláskám češtiny. Tvar českého slova si zde vynutí podobu něčí tělesné reakce, věci ve světě. Je to asi skutečně k pousmání a je to určitě značně netypický vztah podoby jazykového znaku, toho, jak slova označují nějaký obsah. Každopádně to není žádné kouzlení, ale případ nearbitrárního vztahu výrazu a obsahu znaku. Chtěli jsme se vypořádat s arbitrárností a tohle k tomu vypořádání patří. *Pčik* obrací vztah *žbluňk*. Nearbitrárnost umí proces nápodoby obsahu výrazem otočit, stačí pčiknout v hláskách. Anebo se před tím nadechnout tak, že vyslovíme *he*.

Resumujme nakonec téma arbitrárnosti znaků a nuly. V analogii k arbitrárnosti v jazyce lze snadno říct, že přirozená čísla mají jako *žbluňk* přímý

vztah k popisovanému světu. Jsou vůči němu nearbitrární. Nula arbitrární je. Jako interpreti například číselně hodnotíme vlastnictví jablek lidmi a nule při tom nalézáme vztah k tomu, co vyjadřuje. Podobně jako u slov jablko, košík a babička. Nula je tak oproti číslům blízká slovům přirozeného jazyka, její vztah ke světu čeká na spojení, které jí udělí naše intelektuální aktivita a vůle najít kalkulovaný význam nepřítomnosti či ničeho ve vztahu k něčemu. Nula je svázána se sémiotickým světem a přibližuje se ke znakům. Jak moc budou znaky a nula nebo nejružnější nuly blízké, se ukáže dál.

čísla, vlastní jména a kulomet

Čísla jsou interpretovatelná. Jednotlivé cifry (poznamenejme, že slovo cifra původně znamenalo nula, až později začalo sloužit pro pojmenování všech možných čísel) se při vyjmutí z matematického světa čistého kalkulu vztahují k věcem ve světě, které počítáme. Číslu vybíráme věci, ke kterým se v naší počítací interpretaci vztahuje, vytváříme jedinečný vztah mezi konkrétními věcmi a přidělujeme jim pojmenování formou čísla. Do sudu nasypane sedm tisíc tři sta devadesát sedm švestek, do jiného 6899 a v zahradě jich je na stromech, kdyby se nám to chtělo počítat, ještě 23 451 a pod nimi zbývá tři sta sedmnáct nahnílych v koši s odpadem do kompostu. Každý dobrý palič slivovice obrátí každou švestku v ruce, a kdyby je počítal, dával by jim pojmenování v podobě čísla. Sud a švestky v něm, to je jedinečná konstelace, které přísluší jedinečné číslo, a nakousnuté švestky, které do kvasu můžou, mají pořád hodnotu celé cifry a červi v nich se nepočítají, i když ve slivovici zahrají v dobré chuti. To každý dobrý palič ví.

Čísla se ve své interpretaci podobají vlastním jménům. Palič slivovice se jmenuje Josef Faltýnek. Tento výraz má jedinečnou interpretaci v podobě konkrétní osoby. Může se stát, že existuje jiný Josef Faltýnek, který žije v Aši, nepije slivovici, ani ji nepálí a vůbec nemá s naším Josefem Faltýnkem nic společného. Vlastní jména jsou z hlediska této vlastnosti podobná číslům, přidělujeme jim jedinečný vztah k vydělené substantii, k něčemu ve světě, a pokud se stane, že výraz vlastního jména má ještě další referenci, je

to jen homonymní shoda, která ale naši interpretaci nijak neplete.¹⁷ 7397 je i jehel v šicím stroji Josefovy ženy Dagmar, mají homonymní vyčíslení s počtem švestek v sudu a to číslo je jejich pojmenováním jako u obou Josefů. Josefů je v České republice 231 321, Josefové Faltýnkové jsou dva, ale ten náš je jen jeden a má přidělené jméno, pod kterým ho známe, stejně jako ten jeden sud a jeho švestky v číslech.

Jména navíc nemáme jen pro lidi. V celém kraji například každý ví, že nejlepší slivovice je od Josefa Faltýnka, a když si jí připíjejí na zdraví, vědí, že pijí Faltýnkovici. Toto jméno vydělí ze všech slivovic světa ty, které udělal ten nejlepší palič. Můžeme všechny láhve jeho slivovice spočítat a říct, že jich je 333, a pak to číslo můžeme zaměnit za jméno Faltýnkovice. Relace obou výrazů pojmenování zůstává stejná, jejich pojmenovávací role má identický vztah k obsahu. Lexikologům (jazykovědcům popisujícím slovní zásobu) by se to nelíbilo, ale můžeme klidně říct, že čísla a vlastní jména jsou v pragmatické situaci synonymní. Faltýnkovice ale navíc pojmenovává každou jednotlivou láhev, dokonce i všechny čtvrtky a půlky a štamprle a frťany Josefových výpalků. V tom jsou jména jiná, nedrží se kvant, ale kvalit. Méně, nebo více je jim jedno, důležitá je identita pojmenované substance, ne její počítané množství. Čísla jsou vázána na přirozený vztah k počtu věcí, jména na jedinečné věci.

Palič Josef používá optický refraktometr. To je přístroj na měření přítomnosti cukru v kvasu. Z cukru vzniká alkohol a pokud už v kvasu není, tak alkohol nemůže vznikat a je načase jít pálit. Protože je náš palič dobromyslný, půjčuje tento přístroj svým kamarádům paličům, se kterými soutěží každý rok o nejlepší slivovici. Optický refraktometr je ale nepřiléhavé pojmenování, a tak mu Josef říká kulomet. Když si pak jde někdo přístroj půjčit, říká: *Půjč mi, Pepo, kulomet*. Josefův refraktometr má své vlastní jméno. A jde tak vidět, že vlastní jména mají nejbližší k číslu jedna, pojmenovávají jednu konkrétní jedinečnou věc. Jsou to synonyma ke kvantu jedné. V tom spočívá jejich vztah k číselné řadě, zaměňují jedničku a všechny další cifry jsou jim jedno.

Do hry čísel a vlastních jmen nemůže nula. Její role spočívá v poměru kvant. Letos žádné švestky, loni milión. Nula změří vztah v počítání a nemůže mít jméno. Nula je nikdo v Palečkově hře na bezejmennou osobu. Ale osoby nejsou čísla, jsou to jedinečné věci a jedineční lidé, ke kterým máme vztah, které si neměříme v počtu, ale v tom, co jsou zač. Jména jsou jedničky, jako Josef Faltýnek a kulomet.

Toto je fletna.

nula a jazykověda

Tato kniha se zaměřuje na nulu v jazyce a v jazykovědě. Věda o jazyce, v návaznosti na již zmíněnou matematiku a další vědy, používá nulové kategorie. Na otázku, jsou-li jí platné k popisu toho, jak a proč se nám daří komunikovat a jak jsou k tomu uzpůsobeny naše jazyky, by na konci této knížky mohlo být odpovězeno. Měli bychom mít jasno v tom, kde je v jazyce nepřítomnost nějakého prostředku funkční, kde pomyslné nic plní určitou úlohu. Stejně tak bychom se měli nakonec rozhodnout, kde se jazykověda uchýlila k nulovému výkladu z dobrých důvodů a kde je nula jen úkrok stranou a vysvětluje funkci jazykových prostředků s nedbalým zjednodušením anebo sofistickou teoretickou zástěrkou.

Jazykověda popisuje jazykové prostředky v tradičních disciplínách, které se zaměřují na jejich jednotlivé hierarchické úrovně. Začíná na rovině hlásek, pokračuje k jejich pravidelným kombinacím, z nichž se tvoří slova, slova jako ve slovníku popisuje z hlediska jejich rozdílů a typů, ke kterým se řadí. Následuje rovina věty, popis toho, jak se slova seskupují do smysluplných a formálně strukturovaných celků. Nakonec jazykověda popisuje podoby textů, jejich celkovou funkci a to, jak jsou k jejímu vyjádření použity jednotky všech nižších úrovní. Vlastnosti a systém hlásek popisuje fonetika a fonologie, slova lexikologie, pravidelné proměny slov zapojených do vět morfolgie, složení vět syntax a texty jsou úkolem popisu pro teorii textu. Vlastnosti jednotlivých rovin jsou v různých jazycích různě provázány s vlastnostmi nižších a vyšších rovin, jejich jazykovědné výklady se prolínají, jazykověda ale pořád zůstává zaměřená na autonomii jednotlivých rovin a pravidla jejich vnitřní struktury. Nulová kategorie má pak nejpevnější místo v morfologii, problém nuly se v ní intenzivně řešil a dnešní morfologické popisy nulu soustavně užívají.

lingvistická morfolgie

Lingvistická morfolgie, která je prapředkem vědy o popisu systému jazyka, se od svého počátku staví k popisu jazyka výrazně formálně. Snaží

se popsat, jaké pravidelné změny se dějí ve slovech, jaké změny různá slova podstupují v různých částech textu a jak se na základě toho mohou řadit do skupin. Takovou skupinu může tvořit slovo žena, flétna a všechna další slova sdílející podobnosti zobrazené v následujících příkladech (připusťme, že příklady jsou umělé a mohou působit nepřírozně, ne však nesmyslně):

Tato žena/flétna vydává nádherný tón.

Bez této ženy/flétny by nebylo tak nádherného tónu.

Z této ženy/flétny znějí krásné tóny.

Morfologie coby jazykovědná disciplína hledá skupiny slov, jako je žena a flétna, které se v daném kontextu stejně proměňují. Pokud je daný kontext z hlediska vyjádření smysluplného sdělení nepřijímá, stejně pořadí nabývají stejných tvarů. Následující věta sice nedává jiný smysl než značně metaforický, dá se určitě říct, že je nesmyslná, ale stále je z hlediska svého složení korektní oproti další příkladové větě:

Z těchto měn znějí krásné tóny.

Z těchto měna znějí krásné tóny.

Morfologie tedy hledá skupiny slov a jejich částí, které se stejně proměňují při zapojení do textu. Nemusí to být text zcela totožný, v němž se střídají při vytvoření smysluplné konstrukce, může to být libovolný text, v němž se mohou vyskytnout, aniž by vznikl jazykový lapsus, jaký představuje poslední příkladová věta. U těchto skupin slov morfologie popisuje, co jejich změny vyjadřují a proč se dějí. Popisuje gramatické kategorie vyjadřované tvary slov a typické tvary slov, jako jsou např. jejich slootovorné komponenty. Slovo ženuška je zdobněle za pomoci tvaru (tzv. slootovorného formantu) *-uška*, stejně jako jméno *Marfuša* v tvaru *Marfu-*

ška. Nevyjadřuje se tak gramatická kategorie, ale vytváří se nové slovo. Morfémy *u-*, *do-*, *z-*, *pře-* a *po-* připojené k slovu *dělat* vytvářejí také nové slovo a stejně to platí pro např. *hodit*. Tato pravidelnost stavby slov morfolologii eminentně zajímá. Tolik tedy prozatím k roli morfologie v celém kontextu vědy o jazyce.

variantnost morfému

Všimněme si ještě následující záležitosti týkající se proměnlivosti morfémů. Ve slovech *božský* a *boží* se morfém v čtení proměňuje. Český pravopis to nechce vidět a to, co se vyslovuje ve variantách, stále píše stejně, uchovává identitu morfému v jeho neproměnlivém zápisu. Číst slovo *božský* ale budeme vždy s hláskou *-š-*, dochází v něm ke spodobě znělosti, obě sousední hlásky jsou z důvodů artikulační ekonomie čteny nezněle, znělé *ž* z *boží* se zde zbavuje znělosti a stává se z něj *š*, rozkmitávat hlasivky pro vytvoření znělosti a následně je zase zastavovat při výslovnosti nechceme a celá skupina se proto sjednocuje na jedné variantě, neznělosti, při níž hlasivky nekmitají. Slovo *bůh* je čteno s *-ch*, protože všechna česká slova zakončená na znělou souhlásku v této souhlásce nepřipouští znělost a mění ji na neznělou – v tomto případě je důvodem umístění hlásky na konci slova, nikoliv kombinace hlásek. Podobné změny jazyk ve svém vývoji fixoval v hláskových změnách, střídání *bůh* a *bože* takovou změnu obsahuje (je to pozůstatek tzv. palatalizace, hláskové změny, kdy se výslovnost konkrétních hlásek přesouvala na tvrdé patro). Stále se ale jedná o jeden morfém, navíc s variantou realizovaný ve svém zapsaném paradigmatu (není to jen výsledek výslovnostní ekonomizace), mezi svými tvary příslušejícími jednotlivým pádovým a číselným realizacím. Morfologickou variantnost dál nebudeme příliš vnímat, můžeme ale poznamenat, že všechny varianty morfému, např. *bůh* (kterého čteme jako *bůch*), *boha*, *bože* a *božský* (čtené se *-š*), nazývá morfologie jako morfoném. Morfoném je množina hlásek (*ch*, *h*, *ž*, *š*), které se střídají v jednom identickém morfému, v tomto případě *bůh*.

nula v morfologickém systému

Morfologické teorie často zavádějí kategorii nuly, počítají s jakousi nepřítomností, která hraje roli ve struktuře slova, v jeho schopnosti zapojovat se do věty a vyjadřovat gramatické kategorie, jako je pád, čas, případně stupňovaný tvar slova (superlativ kvalifikačních adjektiv, např. nej-větší) nebo jeho odvozovací komponent (po-vy-skočit) apod. V morfologii se běžně míní, že nic generuje vyjádření funkční části slova. Čistě ontologicky by mělo být podobné uvažování protismyslné. Řeceno v hrubé analogii, která navazuje na výklad o nule v přírodních vědách, žádná koule na kulečnickém stole se nemůže pohnout, nenarazí-li do ní jiná koule nebo tágo hráče kulečnicku, tak jak to popisují rovnice newtonovské mechaniky. Koulemi v kulečnicku nepohybují neviditelné ani neexistující koule, nepohybuje jimi nejspíš ani bůh, ani mágové, proč by v jazyce mělo spouštět realizaci jazykových jevů nic? Následující příklady jedno takové morfologicky popisované nic ukazují.

Bez těchto žen θ /sfér θ by nebylo těch nádherných tónů.

Tvary genitivu plurálu jsou dle morfologického popisu v této třídě vyjádřeny ničím, nulovým morfémem.¹⁸ Oproti tvaru ženy/sféry a žena/sféra, u nichž pád, číslo a rod vyjadřují koncovky -y a -a, je tvar žen a tvar sfér bez koncovky. V tu chvíli za vyjádření jmenných gramatických kategorií učiní morfologie odpovědnou nulu, zavede zápis žen- θ /sfér- θ .

Problematické postavení morfologie vzhledem k ostatní vědě, pokud se rozhodneme pracovat s nulovým morfémem, vyplývá z jejího způsobu deskripce, nulu si vynucuje gramatický popis tvaru slova, při němž je nula vytvářena na základě vztahu ke gramatickému významu. Tvar žen nějak vyjadřuje pád druhý (genitiv), číslo množné (plurál) a rod ženský (femininum). Znaková funkce od těchto obsahů nemíří na koncovku třeba v podobě jednoho vokálu, jako je -a, -y a nebo -o (např. ve vokativu žen-o), tu tam prostě nenalzáme. Míří na nic postavené proti ostatním koncovkám. Následující příklad to ukazuje na jiném slově a jeho tvarech:

1. kůň -θ	1. kon -ě
2. kon -ě	2. kon -í
3. kon -i	3. kon -ím
4. kon -ě	4. kon -ě
5. kon -i	5. kon -ě
6. kon -i	6. kon -ích
7. kon -ěm	7. kon -i

U substantiva kůň, který v morfologickém popisu obsahuje nulový morfém, se tato nula objeví proto, že je postavena proti koncovkám -ě, -i, -ěm atd. Koncovky svým protikladem u tvaru kůň vynutí nulu, protože u všech z nich pád, číslo a rod vyjadřuje koncovkový morfém zapojený za kořen slova. Nulu si tedy vynutí ostatní tvary, jimž u zbývajících oproti všem ostatním něco chybí. A udělají to z ničeho. Můžete to srovnat s nulou, jak jsme o ní mluvili v případě počítání jablek na zahradě (v kapitole Interpretace nulového kvanta). Nula se tam korelovala s jinými čísly a její význam určovalo to, že jsme kvanta konkrétních jevů, jablek, vztáhli k jejich nepřítomnosti. Potřebovali jsme tak o jednu operaci navíc, než jak je tomu u jiných čísel při určování jejich významu. A z toho důvodu se nám nula jevila více jako slovo, ne jen jako číslo. V paradigmatu kůň je tomu s nulou podobně – máme zde konkrétní zakončení slova kůň. Ta vyjadřují pád, číslo a rod. U prvního pádu jednotného čísla vzhledem k podobnosti se všemi ostatními tvary rozhodneme, že mu zakončení chybí, vlastně naopak, že jej také má v podobě nuly, kterou mu za *ň* připíšeme. A co ta nula počítá? No přeci první pád čísla jednotného, ten nám ještě chyběl, ostatní pády a čísla už jsme měli k daným tvarům přiděleny. Tahle nula je nula za první pád jednotného čísla, ne za druhý pád množného čísla, jak je tomu u slova žena (ve tvaru žen-θ), ani za první osobu jednotného čísla u slovesa nes-θ. Stejně jako u čísla nula zde potřebujeme dva kroky, vztah všech zakončení k zakončení, které vyjádříme nulou, a vztah ke všem pádům a číslům, který vybere jeden konkrétní význam, první pád čísla jednotného.

Kdo vidí nulu ve znakové funkci?

Na znakové funkci lpící morfolog na problém nuly odpovídá následovně: nulový morfém má svůj význam, ať už při skloňování podstatných jmen, časování sloves či jinde. Podstatné jméno musí mít pád a číslo, sloveso čas a osobu a tak dále. A tento význam má znakovou funkci k nepřítomnosti výrazových kvalit. Ono nic korelativně k jiným, pozitivně manifestovaným výrazům, nabývá kvality, jejíž opodstatněnost závisí na diferenčním principu v rámci celé třídy výrazů, které si osobují stejný typ gramatické funkce. Takže dále sice říkáme nulový znak (morfém), ale nemyslíme tím nic jiného než nulový výraz (výraz morfému, který má svůj význam).

Dojem z ničeho vytvořené kauzality ale přeci jen zůstává a nutí nás k pochybnostem. Pochybujme tedy chvíli: gramatický popis, který se spolehne na nulu, dál pracuje s konceptem, jehož ontologická opodstatněnost spočívá v diferenční operaci, která mezi pozitivními výrazy tomu negativnímu vymezí místo, a to na základě toho, že je zde někdo, kdo tuto operaci provádí. Ovšem samotný princip diferenční operace, včetně toho, kdo ji provádí, je ve formálním morfologickém popisu neimplementovatelný. Máme tomu rozumět tak, že subjekt, původce nebo příjemce textu, mezi nimiž v gramatickém popisu nerozlišujeme, nulu dotváří? Jazykovědec nulu v gramatickém popisu vidí, i když v textu nám její manifestace chybí. Je ale nula jen součástí systémového popisu jazykovědce, nebo ji nějak reflektuje každý subjekt, každý čtenář a posluchač? Není tvůrce jako tvůrce, jazykovědec má k nalezení nuly teorii, čtenář a posluchač své jazykové povědomí. Následující výklad počínaje kapitolou *Nejmenší kód a jeho nula* se zabývá subjekty, které nulový výskyt výrazu identifikují jako znak. Zdali to vždy platí pro jazykovědce a zároveň pro všechny subjekty semiózy, kteří neprovádí žádný gramatický popis a nechtou a nerozumí na základě teorie, je otázka.

Naskýtají se nám ale ještě protichůdné pohledy na nulový morfém. Je to jediná možnost, jak vysvětlit např. nominativ singuláru ve tvaru kuň, který je uvedený výše? Proč neuvažovat tak, že pokud zde pozitivní kon-

covka schází, přebírá znakovou funkci tvar kořene? Nemůže být tvar kůň zároveň vyjádřením kořenného významu, ušlechtilého zvířete a jeho jmenových kategorií zároveň? Musíme na tuto možnost dál myslet a ve všech příkladech se ptát, zda není správným řešením popisu struktury slova. Pak bychom v tvaru kůň nenutili hledat nulu nejen jazykovědce, ale všechny subjekty semiózy. Pokusy o odpovědi na tyto otázky pro vás máme připraveny níž. Nyní se ještě zastavíme u nuly, kterou jsme zatím neuvažovali. Mluvili jsme o nulovém výrazu, ale co nulový obsah?

há jako Hana

Jazykověda pracuje s něčím, co vypadá jako znak bez obsahu. Například při výzkumu toho, jak lidé vnímají určité hlásky, se používají tvary, které nemají žádný význam a pouze napodobují pravidla hláskové kombinatoriky daného jazyka. Těmto tvarům se říká logatomy. Logatom může vypadat např. takto: *brkel*, *sataka*, *tlekač*. Logatom má v experimentu zaručovat, že osoba, která má rozpoznávat hlásky, si nebude napomáhat tím, že je doplní díky znalosti slova. Experiment s nic neznamenajícími slovy tak ověřuje schopnost rozpoznat hlásky jen a pouze z akustického a auditivního hlediska. Osoba, která by v experimentu poslouchala slovo tlesknutí, by i tehdy, když by neslyšela hlásku l, tuto hlásku doplnila, protože by předpokládala, že se jedná spíše o slovo *tlesknutí* než nic neznamenající či nepoužívaný tvar *tesknutí*. Experiment s nic neznamenajícími slovy to vylučuje. V jazykových diskusích byla efektivita tohoto postupu popírána, tvrdilo se, že posluchač stejně doplňuje hlásky ve tvarech díky jejich podobě analogické k existujícím slovům.¹⁹

Naše otázka k logatomům ale míří jiným směrem: jsou to znaky s nulovým obsahem? Odpověď je stručná, logatomy znaky nejsou, protože nezakládají znakovou funkci. Jsou to konstrukty jedné sady. Sémiotika by je nazvala jako produkty s-kódů. S-kódy jsou systémy pro tvorbu řad symbolů, které nemusejí mít vztah k jinému s-kódu. S-kódové produkty mohou být ovšem interpretovány (spojeny s dalším s-kódem) a poté se stávají znakovou součástí – příkladem jsou např. logické formule nebo řádky vý-

počtů, jako tomu bylo u jablek v kapitole Interpretace nulového kvanta. $1 + 2 = 3$, $5 - 2 = 3$ jsou operace v s-kódu čísel, veškerá matematika je, jen pokud jimi začneme počítat věci, stávají se znaky. Znak je v tomto úhlu pohledu produktem spojení dvou s-kódů.²⁰ Pokud řadu vytvořenou s-kódem nespojíme s jinou řadou, jako je jablko plus jablko a jablko jsou tři jablka, nevznikne znak.

Logatomy jsou potom napodobeniny veličin výrazu, používají formu a substanci výrazu jazyka, ale nevytváří si vztah k obsahu, a tak je nemůžeme považovat za znaky. To také předpokládá, že samostatně vydělenou obsahovou sadu považujeme také za s-kód. Logatomy skládají hlásky určitého jazyka do nic neříkajících slov, hrají si s jedním s-kódem. Nemusíme se proto trápit tím, že by logatomy mohly být příkladem znaku s nulou v obsahu.

Proč ale *h jako Hana* v názvu této kapitoly? Tento nadpis je odkazem k zmiňované problematice hláskové srozumitelnosti. Jazykověda v dobách rozvíjející se telefonní komunikace připravovala seznamy slov, které měly být užívány při zhoršené kvalitě telefonního spojení. Když komunikanti v takové situaci potřebovali zajistit, že jim bude správně rozuměno, když např. diktovali zkratky, používali k tomu dohodnuté seznamy slov reprezentujících jednu hlásku. Dodnes se občas setkáme s tím, že někdo říká *h jako Hana* a vrací tak do povědomí tuto zapomenutou část jazykovědné historie (podívejte se, jak se dnes *Hany* a podobná slova používají v pořadu České televize A-Z kvíz). Slovo Hana z toho seznamu znakem je, ale v kontextu jejího použití se z ní stává takový malý logatom. Při užití této Hany jde jen o strukturu výrazu, kterou v komunikaci tvar běžného slova posiluje pro úspěšný přenos např. telefonním kanálem. O kterou Hanu jde, je jedno a i to jméno jako takové zde nemá jiný než pomocný účel. Jeho význam mizí, protože se jen ujistujeme, že náš adresát slyší správnou hlásku. Tolik tedy k telefonům a Hanám, které jsou trošku logatomem a nejsou znakem.²¹

Iren sází deset korun na sedmnáct jako

Jazykověda se zastavuje ještě u dalšího jevu, u nějž se zdá, že znak má nulový obsah, a to v oblasti stylistiky či rétoriky. Rétorika je jedno ze svobodných umění, která tvořila základ středověké vzdělanosti a navazovala na bohatou antickou tradici. Těmito svobodnými uměními byla gramatika, geometrie, astronomie, dialektika, hudba, aritmetika a ona rétorika, která popisovala zásady kultivovaného projevu. Dnes je rétorika vnímána jako součást stylistiky, která se zabývá popisem specifických jazykových prostředků užitých v jazykových projevech s určitým zaměřením, od hovorové mluvy až po odborný text. Stylistka například říká, že tvar *řici* je knižní a v neformálním projevu bude vnímán jako nepatřičný oproti tvaru *řict* nebo že předložkové spojení na Vsetíně patří do nářečního projevu a v kultivované mluvě se sluší použít ve Vsetíně.²² Teď se ale vraťme ke slíbenému nulování významu. Máme pro něj následující příklad.

Iren je studentem gymnázia. Dnes ráno svižně vyskakuje z postele, rychle a energicky provádí všechny potřebné ranní úkony, vyráží do školy a potichu si pohvizduje. Natěšeně občas přidá do kroku, napůl jde a napůl běží a v rekordním čase otevírá vstupní dveře jeho vzdělávacího ústavu. Důvod toho, proč je Iren v tak dobré náladě a proč chvátá, aby už byl ve škole, je to, že dnes je fyzika. Mohli bychom si myslet, že Iren je nadšený do fyziky, že je to student příkladný, že si z výuky bere všechno, co je jen možné, a že s entusiasmem přijímá nové a nové poznatky o popisu fyzikální skutečnosti. A miluje vzorce a obdivuje ladnost fyzikálních zákonů! To bychom se ale pletli. Ve skutečnosti Iren s fyzikou lehce zápasí a každá písemka z fyziky pro něj představuje akutní ohrožení dobrého prospěchu. V laboratorních cvičeních se Iren vyhýbá selhání zaviněnému nedbalým měřením tak, že do vzorců dosazuje konstantu f , která výsledek přiblíží požadované hodnotě a odchylku měření srazí pod pět procent, jak je to žádoucí a nutné k dosažení lepší známky než pět. Iren se prostě snaží s fyzikou nějak vyjít. Každopádně dnes se na hodinu těší.

Irenova třída má za fyzikáře zábavného a erudovaného učitele. Jeho nároky jsou ale vysoké, a tak se přese všechnu snahu může stát, že se někte-

rým nedaří, z čehož jsou mírně frustrovaní. Každopádně ale neházejí vinu na učitele, protože vědí, že chyba bude na jejich straně, a i když si tu a tam odnášejí z fyziky vysoké skóre, výklad je baví, fyziku můžou a dávají pozor. Dnes je ale na tom, s jakou pozorností výklad sledují, přeci jen něco jinak. Nikdo nespouští z učitele oči, všichni si zapisují snad každou větu, ve třídě je klid a koncentrace je hmatatelná. Učitel se tomu v duchu podivuje, ale nakonec si říká, že je vlastně všechno v nejlepšího pořádku a přidává na tempu a zvětšuje hloubku ponoru do jeho oblíbených fyzikálních vod. A je si jistý, že dnes to byla dobrá hodina. Za týden, až bude opravovat písemku z látky, kterou dnes probíral, se bude divit. Nikdo neumí nic a je to flastr za flastrem (tedy samé pětky).²³ Jako by nikdo nedával pozor.

Irenův fyzikář, jakkoliv je to profesionál a dělá svou práci kvalitně, svědomitě a s nadšením, má jeden malý neduh. Vybereme pár vět z jeho výkladu, abychom jej ilustrovali: *Mějme náboj jednoho coulombu. Jako, když si představíme, že se jedná o náboj přesně daného počtu elektronů, pak si elektrický proud můžeme představit jako pohyb těch částic vodičem. Celkový náboj je pak souhrnem všech nábojů elektronů prošlých vodičem za určitý čas. To ale jako není jediná možnost, jak si jako představit proud.* Zřejmě je to na první pohled vidět. Náš fyzikář příliš často používá slovo *jako*. A nepoužívá jej jako my, když jsme na začátku kapitoly napsali, že rétorika je vnímána jako součást stylistiky. My to slovo používáme coby spojku vyjadřující srovnání. Ve výkladu učitele ale takový význam nemá. Učitel jej používá ve výkladu jako (podruhé už ze stylistického hlediska použít *coby* nešlo, uznejte) pomůcku výstavby textu. Tento výraz mu napomáhá v místech, kde hledá adekvátní formulaci. Jeho jako plynule spojuje části jeho výkladu a dává mu navyklý rytmus. Je ho ale příliš moc, můžeme říct, že z hlediska rétoriky je to šeredný zlozvyk.

Každý z nás má nějaký ten výraz, nebo spíš více výrazů, které nadužívá v textu (my například *anebo*, určitě si toho při čtení všimnete). Lingvistika říká, že každý má svůj idiolekt, jedinečný soubor jazykových prostředků, které s větší či menší pravidelností užívá. Nemusí se jednat jen o slova, ale také o způsob výstavby věty, navazování vět či volbu z variantních morfo-

logických prostředků (říkáte *na potoce* nebo *na potoku*?). Některé jazykové jevy navíc aktivně používáme a jiné spíše ne, i když jim rozumíme, jsou v naší pasivní jazykové kompetenci. Jazykově jsme každý unikát. To, že jsou naše idiolekty různé, využívá forenzní lingvistika. Forenzní lingvistika se snaží určovat autorství textu pro účely vyšetřování trestných činů. Idiolekt může velice bezpečně identifikovat pachatele, když jsme každý jedinečným pachatelem jazyka.²⁴

Do našeho idiolektu patří také ta slova, kterými si pravidelně usnadňujeme formulaci textu. Všechna tato *jako* při svém nadužívání ztrácejí svůj původní význam a plní jen funkci v plynulé výstavbě textu. A to jsou ony obsahové nuly, které jsme hledali. Učitelovo *jako* žádný obsah nemá, většinou (některá z příkladu uvedeného výš jazykovou funkci mají, určitě je poznáte). Jazykověda tato slova nazývá jazykovými berličkami nebo výstelkovými slovy. Pro každého stylistu představují jazykový mor a každý rétorik se pokusí vás jich zbavit. Pro sémiotika to žádná slova nejsou.

Nadužívání výrazů vždy vede k vyprazdňování jejich významu. Nemusí se z nich stát úplné obsahové nuly, ale jejich význam se přeci jen zužuje. Při jejich neustálém opakování je totiž umísťujeme na místa, kde jich není úplně třeba a stávají se tak jen výplní textu, jako v případě *jako*. Uvedeme jen několik příkladů, které známe ze svého okolí, např. spojení *ve finále*: *Ve finále zjistil, že ty dlouhé hřebíky nepotřeboval. A to se ve finále stejně nepozná. Ve finále to může dělat dobrého půl miliónu.* Jde vidět, že toto spojení je využíváno v přeneseném významu. Nejedná se zde o žádné zakončení turnaje, vyjadřuje se tak ukončení nějakého procesu nebo uzavření sumarizace. Tímto výrazem jeho uživatelé míní *nakonec*, ve všech případech bychom *nakonec* za *ve finále* mohli nahradit. Když *ve finále* někdo nadužívá, stává se z něj obsahově čisté *nakonec* a *ve finále* neznamená nic. Jiným příkladem je slovo *regulérní*: *To je regulérní pitomost. A pak mě to fakt regulérně bolelo. Do takové putyky nemůžeme jít, regulérně.* Pro záměnu *regulérně* se zde nabízí *opravdu*. Jde vidět, že se zde nejedná o žádné dodržování regulí, a když už, tak nějakých nepsaných. Není to regulérní argument ani gól, ty jsou dány formulovanými pravidly. Tohle *regulérně* je

intenzifikátor: *To mě regulérně, opravdu, fakt, bolelo.* A pokud stojí *regulérně* před každým stým slovem, už ani neintenzifikuje, je to výplň textu a obsahová nula.

Když výrazy jako *ve finále* nebo *regulérně* slyšíme u určitých mluvčích, mohou nás jednoduše otravovat. Kolikrát jsme slyšeli: *To jeho regulérně nesnáším. Zase to jeho ve finále!* Na druhou stranu si musíme dát pozor, protože každý z nás podobnou slovní berličku má. Podléhat negativnímu soudu něčí jazykové produkce může být hozeným kamenem, raději rajčetem, od někoho, kdo by taky někdy mohl dostat naloženo. Jazyková xenofobie je sice přirozená, ale není na ní nic dobrého, jako na jakékoliv jiné xenofobii. Často slyšíme, jak se někdo vysmívá Pražákům za jejich samohlásky: *Hele koukej* (vyslovené s otevřenými samohláskami). A pak dotyčný řekne: *My na Moravě mluvíme furt spisovně* – vidíte, že s tím *furt* to nebude se spisovností na Moravě tak horké, a platí to ve všech jazykových rovinách, toto byl jen příklad. Jazyky jsou různé a měli bychom s nimi zacházet jako s jedinečnými systémy a učit se z jejich způsobu vyjadřování světa. A měli bychom se kochat jejich stavbou výrazové sady, od hlásek po slova a věty. Naopak je to malost.

Někdy se nám stane, že se podivujeme nějakému *ve finále* a *regulérně* našeho kamaráda nebo kolegy a říkáme si, to jeho *regulérně* a *ve finále* je otravné. A pak to někde někdy najednou vyslovíme a jsme z toho malinko pať. Řekneme si jen, tak už i já. Slova jsou totiž trošku jako módní trendy. Někde se zjeví, někdo je používá, a buď zmizí, nebo se uchytí v celém jazykovém společenství. Trefně to popisuje tzv. teorie memů. I když je tato teorie pochybná a nepřináší vědecky regulérní popis, naše nadužívaná slova vystihuje dobře.²⁵ Memy jsou jako geny. Ty úspěšné jsou v generacích přenašeny dál a dál, ty neúspěšné zanikají s jejich neúspěšnými nositeli. Se slovy je to taky tak. Pokud jsou často opakována, prostě všeobecně užívána, pak dobře fungují v mezilidské komunikaci. Pokud je užívají jedinci, kteří na nás mají vliv, třeba jen mimovolně, silou své nezadržitelné, nesnesitelné produkce slov, nebo které následujeme z hlediska morálních či intelektuálních hodnot, citů nebo peněz, pak jsou dobrými memy a šíří se

v populaci. Jen si je třeba dát pozor na to, aby je jejich frekvence obsahově úplně nevynulovala a aby to neplatilo pro příliš mnoho našich slov.

Zbývá tedy otázka, proč byli ve třídě všichni tak pozorní? Odpověď je nasnadě. Počítali učitelova *jako*. Před hodinou vybrali sázky na to, kolikrát učitel toto slovo řekne. Našli si prostě další kratochvíli, která krátí jejich čas v lavici. A časem se z této zábavy stal adrenalinový sport. Hazard je návykový, když v něm máte vlastní peníze. Iren tentokrát nevyhrál, *jako* bylo jednadvacetkrát, což netipoval nikdo. Takže příští fyziku hurá na jackpot.

znak bez obsahu

Morfologický popis soustředěný na popis gramatických kategorií se hlásí k odpovědnosti za to, že musí zaručit existenci znaku, respektive že musí vysvětlit to, kde se nějaký výraz a nějaký obsah potkávají ve znakové funkci. A to i tehdy, když je výraz nutno pojmout jako nulový, jak jsme viděli v předcházejících kapitolách. Nulový obsah můžeme z rozvahy vyloučit. Znak bez obsahu nedává smysl. I když jsme v předchozích kapitolách o nulových obsazích mluvili, neznamená to, že jsme mluvili o znacích.

Znak bez obsahu je věc. Sémioticky řečeno signál. Signál může vejít do znakové funkce jako zvuk přijíždějící tramvaje nebo stopa v písku. A vchází tam proto, že stopa i zvuk začnou něco zastupovat. Tím něčím je obsah. Signál jakožto možný výraz se do znaku instaluje pouze tehdy, pokud je mu nalezen obsah, např. pokud je stopa interpretována jako přítomnost člověka na ostrově, zvuk tramvaje tak, že přijíždí tramvaj a já ještě nejsem na zastávce, a růžová nad obzorem jako svítání, západ slunce nebo Kladno. Věc, respektive signál, vstupuje do znaku interpretací a tou je myšleno nalezení jejího obsahu. Interpretace je vztažení funkce mezi výrazem a obsahem, a to při provedení diferenční operace v obou těchto sadách. Takto jednoduše definujeme interpretaci. Považte. Vůbec se nedáváme svést postmoderní skepsí o relativitě interpretací – od kultury ke kultuře, od subjektu k subjektu a od jednoho našeho čtení stejné knihy ke druhému.²⁶ Samotný koncept interpretace je prostý, je to utvoření znaku spojením vyděleného

výrazu a vyděleného obsahu. Že se při každém opakování výraz i obsah mění, na její podstatě nic nemění.

Mluvili jsme o signálech a jejich možném interpretování. Objevuje se proto otázka signální povahy nulového morfému a nulových znaků vůbec. Budeme tento problém řešit v souvislosti s informační strukturou textu (viz kapitolu *In-formace na nádraží* a bezprostředně následující kapitoly), ale při tom už nebudeme pro jednoduchost koncept signálu zmiňovat. Vyčkejme tedy na rozvedení tohoto problému a dořešme vztah nulového znaku k diferenční operaci prováděné subjektem semiózy.

nejmenší kód a jeho nula

Znak je funkce výrazu a obsahu. Koncept nulového znaku ale tvrdí, že oproti obsahu může být výrazem nic. Z hlediska sémiotické charakteristiky nulového znaku se tedy musíme pokusit o vysvětlení situace, kdy nula zakládá za zcela platných podmínek znakovou funkci s konkrétním obsahem. Existuje taková situace?

Můžeme zavést jisté extrémní podoby kódů, můžeme dokonce tvrdit, že lze snadno vymezit, jak se v jistém smyslu kvantitativně takový minimální znakový systém udává počtem reprezentantů výrazové a obsahové sady: semafor na smyšlené trati může červeným světlem vyjadřovat obsah stůj a zeleným světlem obsah jeď. Jestliže jsme mluvili o počtu, má strojvedoucí na této trati při řízení vlaku dvě možnosti, stát a jet, ty zaplní obsahovou sadu tohoto kódu. Výrazová sada je stejně tak dvoučlenná, obsahuje rozsvícení červeného a rozsvícení zeleného ukazatele. Sémioticky důvtipný inženýr však může při údržbě trati značně ekonomizovat praxi tohoto řízení dopravy. Může si dovolit přestat instalovat žárovky do zelených světel. Strojvedoucí pak, když projíždějí kolem semaforu, pokračují v cestě, přestože nezaznamenají přítomnost znaku, zelené pro jeď. Nemají totiž důvod zastavit. Zastavení stále zajišťuje jen a pouze rozsvícení červeného světla.

Zásah inženýra šetřícího s žárovkami vytváří minimální kód. Ze čtyř veličin tvořících znaky se stávají tři. V obsahové sadě strojvedce jede, nebo

stojí. Výrazem regulujícím tyto činnosti je přítomnost červeného světla, která zastavuje vlak. Nic korelované s červeným světlem, na které strojvůdce vždy zastaví, něco konkrétního znamená, má znakovou funkci, tvoří znak s jeď. Nakonec se v řízení popisované železniční dopravy na zelenou zapomene a jeď znamená každý nerozsvícený semafor, spíše nerozsvícení červené. Nic zadané na základě červené a její nepřítomnosti dělá znak, je to stejná diference, jako u koncovek tvaru kuň. Řečeno ve vztahu k důvodným podezřením z neexistence nulového znaku z hlediska ontologického je třeba říci, že jsou zde skutečně pouze tři kvality, které vytvářejí kód, a čtvrtá je ono ontologické nic vzniklé korelací jedné části výrazové sady se svou vlastní nepřítomností. Diferenční operace tuto ontologickou otázku přechází. Znak pro jeď prostě funguje.

Kód s nulou je tedy možný. A důvodem toho je strojvůdce. Je to právě on, kdo provádí diferenční operace, ať už si myslíme, že zastavuje před červenou, anebo pokračuje v jízdě, protože ji nevidí, nebo máme v lepším případě na mysli takového strojvůdce, který projíždí kolem nerozsvíceného semaforu, anebo zastavuje před semaforem s rozsvícenou červenou. Oproti případu červená – stůj může případ nepřítomnost červené – jeď sugerovat v tomto našem modelovém příkladu nepřítomnost diferenční operace. Lokomotiva uhání dopředu za každých okolností stále a pořád, jen červené světlo ji zastavuje. Přítomnost nerozsvíceného semaforu zastupuje kontext, který podmiňuje diferenční operaci, v níž subjekt semiózy jakožto strojvůdce realizuje druhou znakovou funkci – jeď. Kontext je pro strojvůdce jakožto konatele diferenční operace nutnou podmínkou k udělení znakové funkce. K funkci kontextu u kódů podobných semaforu se ještě vrátíme níže.

strojvedoucí subjektem semiózy

Můžeme si představit následující situaci: strojvedoucí, který řídí vlak tak, že zastavuje před červeným světlem svítícím na semaforu, a který udržuje vlak v jízdě, pokud na semaforu nesvítí žádné světlo, se s podobnou situací setkává i na jiném místě. Předmětem naší představy může být

restaurační zařízení, které má před vstupními dveřmi stejný semafor. Pokud tento semafor svítí (červeně), znamená to, že je restaurační zařízení otevřeno a jeho klienti mohou docházet dovnitř a používat jeho služeb. Pokud světlo nesvítí, znamená to, že je podnik zavřený a náš strojvedoucí do něj nemůže vstoupit. Tento marketingový tah smyšlené restaurace U Semaforu používá stejnou výrazovou sadu jako signalizační zařízení na dráze, v jistém smyslu ji obrací. Červené světlo namísto zastav má funkci můžeš vejít, nerozsvícené světlo naopak zastavuje příchozího hosta. V tomto případě strojvedoucí identifikuje identický výraz, respektive výrazovou strukturu. Funkce obou znakových systémů tak spočívá v jeho zkušenosti. Je zřejmé, že to, že strojvedoucí zastavuje, anebo vchází do restauračního zařízení, je dáno jiným umístěním semaforu, jiným kontextem. Umístění či kontext je pro strojvedoucího jednoznačně určující při užití červeného světla v rámci jednoho, anebo druhého zcela odlišného kódu. Zkušenostní bázi rozpoznávání příslušnosti červeného světla ke konkrétnímu kódu představí následující situace: strojvedoucí, který doposud vždy řídil vlak a nikdy nebyl cestujícím, se jako cestující poprvé přepravuje vlakem. Ve voze nalézá opět červené světlo, které je buď rozsvícené, nebo zhasnuté. V tu chvíli, kdy chce cestující použít toaletu, zjišťuje, že jsou zavřené dveře a že poté, co z nich vychází jiný cestující, červené světlo zhasne. Tato rekognoskace přiměje strojvůdce k vytvoření nového kódu, který červené rozsvícené a nerozsvícené světlo spojuje s obsazením a neobsazením toalety. Stejná výrazová sada je tak ve funkci s obsahem spojena ve zcela novém kódu. Jeho stabilizaci představuje právě nabytá zkušenost.

Resumujeme-li podmínky fungování všech situací předvedených na modelových příkladech se strojvedoucím, jejich úspěšné použití je dáno subjektem strojvedoucího rozpoznávajícím červené světlo a jeho nepřítomnost a kontextem, v němž se toto světlo musí vyskytovat. Podobných kódů nalézáme v běžné lidské zkušenosti značné množství. Zcela běžná domluva začátku společného jednání (sejdeme se v restauraci U Semaforu) vázaná na prozvonění mobilním telefonem je přesným analogonem červeného světla. Na příkladu vlajky vlající nad Pražským hradem fungování těchto kódů

ukázal jeden z nás ve své předchozí knize *Sémiotické primitivy v konstrukci gramatik* (problém se řeší v poslední kapitole knihy). Zastavíme se u tohoto tématu ještě v kapitole *Nula s vlajkou*.

malé a velké kódy

Výše jsme mluvili o znalosti či zkušenostní bázi, kterou strojvedoucí užívá, aby porozuměl funkci červeného světla. V návaznosti na to a zcela bez další přípravy (vysvětlovat budeme posléze) teď formulujeme následující pointu: existují tzv. malé kódy, které disponují určitou výrazovou strukturou (semafony, značky atd.). Jejich obsahová sada musí využívat restrukturaci obsahové sady velkého kódu. Velkým kódem se nemyslí nic jiného než přirozený jazyk, respektive konkrétní národní jazyk, jako je čeština. Velký kód slouží při užívání malých kódů k tomu, aby popsal onu zkušenostní bázi, kontext, v němž malý kód funguje.

Popisujeme-li znakovou funkci u konkrétních znaků malých kódů, relativně snadno deskribujeme kvality jednotlivých výrazů ve struktuře výrazu celého kódu. Pro deskripci obsahu je ale vždy třeba relativně rozsáhlé formule, která pokryje kontext fungování znaku. Všechny příklady s červeným světlem se v obsahové sadě, pokud se nespolehneme na popis behaviorální reakce (jeď, vstup atd.), značně problematicky popisují. Metajazyk, který si třeba náhodně pro jednotlivé jejich sady zvolíme, musí obsáhnout velké množství všech zkušenostních dat, která individuu užívajícímu znak vyvstávají – tím je celý kontext drážní dopravy a okolnosti zastavení a rozjíždění, kontext praxe restauračního zařízení a aspektů spojených s užíváním toalety ve vlaku. A to vše nepopíšeme malým, ale pouze velkým kódem, na těchto stránkách češtinou. Pokud je prozatím něco nejasné, neobávejte se, dále by se vše mělo osvětlit, včetně vztahu malých a velkých kódů.

denotace a konotace

Představme si nyní náhodně zvolený znak. Nechť je jím slovo *vlk*. Výrazová sada tohoto znaku se skládá ze tří hlásek *v*, *l*, *k*, obsah tohoto znaku neúplně, ale uspokojivě vystihuje deskripce psovitá chlupatá šelma žijící ve smečkách v lese. Tato deskripce s popsáním výrazem tvoří znak, který má mnoho doplnitelných aspektů. Jedním z nich je nebezpečí, protože konfrontace s vlky v lese může být nebezpečná. V souvislosti s nebezpečím je dalším aspektem připojujícím se ke znaku vlka útěk, protože člověk vystavený nebezpečí vlčího napadení většinou utíká. Odpovědí na nebezpečí by mohl být také oheň užitý člověkem k zahánění vlka. Ale ten je až za útekem, protože častěji se utíká, protože hořící fakule není zrovna k dispozici. Ještě vzdálenějším aspektem souvisejícím se znakem vlka může být červená barva, která se v kulturním kontextu spojuje s rolí vlka v pohádce o Červené karkulce. Popisuje-li sémiotika hierarchii těchto aspektů souvisejících se znakem, říká, že jsou tyto aspekty jakožto související významy hierarchicky ve funkci s motivujícím znakem. Celý znak vlka, v němž hlásky *v*, *l* a *k* tzv. denotují psovitou šelmu žijící ve smečce v lese, tzv. konotuje další s vlkem související významy. Pokud je to možné, představujeme si tuto konotaci hierarchicky, kdy vlk konotuje nebezpečí a nebezpečí spojené s vlkem jako nový znak konotuje útěk a oheň. V Červené karkulce je pak třeba konotační strukturu popisovat obsáhleji a složitěji.

obsahy

Máme zavedeny kategorie malých a velkých kódů a kategorie denotace a konotace. Jak se k sobě vztahují, je v předchozích příkladech naznačeno. Slovem *vlk*, které je součástí velkého kódu, češtiny, označujeme určité zvíře, dokonce pomocí něj můžeme popsat konkrétní zvíře. Dítěti v zoologické zahradě můžeme ukazovat, že toto je vlk a toto liška. Potom referujeme k věci a také denotujeme. Podobně je to s dalšími slovy velkého kódu, i když to u některých nemusí být tak jednoduché. Sloveso jít může označovat chůzi nejrůznějšího typu, rychlou, pomalou, do kopce a z něj, po dvou

nohách a po čtyřech (u lidí a u vlků, stále se ale jedná o typický pohyb; u hada už neřekneme, že jde, takže je jasné, že význam slova jít má určité hranice). Toto sloveso má navíc různé specifické významy (tzv. predikátory), například když říkáme, že hodiny jdou nebo něco jde na nervy. Tvar *půjde mi to* navíc na sebe bere vyjádření času budoucího a nejedná se již o význam chůze – ve větě *zítra už mi půjde jít rychleji* se jasně ukazuje, že ve spojení obou jít to první vyjadřuje čas (v angličtině to vidíme na budoucím čase vyjadřovaném za pomoci *going to – to go* znamená v angličtině *jít*; *going to* vyjadřuje budoucí čas slovesa *jít* a všech dalších sloves, i když u *jít* se z důvodu opakování vypouští). Jiná slova velkého kódu mají význam v organizaci věty a textu, jejich denotační obsah je sporný. Spojky vyjadřují vztahy mezi slovy a větami (spojka *a* slučovací, spojka *proto* důsledek, spojka *než* poměr), předložky mění význam podstatného jména (*na stole* znamená jiné umístění než *ve stole*). O denotaci zde tedy uvažujeme s velkou mírou nejistoty. Vždy najdeme metajazyk, nějaký způsob popisu toho, co daná spojka či předložka znamená, ale jejich funkce se přeci jen příliš spojuje s výstavbou textu a jejich dobře vystižená denotace nám v něm mizí. Můžeme proto říci, že ta slova velkých kódů, která nedenotují, vyjadřují významové specifikace denotujících slov a vztahy těchto slov. Znaků malých kódů se tak ale nechovají, nemají podobné prostředky výstavby textu. Mohli bychom říci, že nemají syntax, pravidla výstavby hierarchicky vyšších komplexů jednotlivých znaků.

Pokusme se nyní popsat význam jednoho znaku malého kódu a nejdříve tento malý kód. Typickým malým kódem jsou dopravní značky. Ve výrazové rovině, které se budeme věnovat nejdřív, značky využívají několika jednoduchých tvarů: kruh, trojúhelník, čtverec, čtyřúhelník, šestiúhelník atd. Vyskytuje se u nich několik základních barev: červená, černá, bílá, žlutá, modrá a zelená. Na značkách bývá také obrázek, tzv. ikona, odkazující svým tvarem ke konkrétní věci: krávé, závorám nebo dětem. Navíc se na značkách objevují tzv. indexy, např. šipky, které ukazují směr a orientují účastníky silničního provozu ukázáním na požadovaný směr jízdy, a to vzhledem k tomu, kde a jak jsou u silnice umístěny. Oproti ikonám, které

věc napodobují vlastním vyobrazením, a tím jsou nearbitrární, indexy spojují věci ve světě, které mají fyzickou, situační apod. souvislost – klasicky uváděným příkladem indexů bývá kouř, který si spojujeme s ohněm. Tento vztah je ve světě typický a vztah kouře a ohně je tak dalším příkladem nearbitrárnosti (i když je to nearbitrárnost jinak motivovaná, daná souvislostí, ne nápodobou). Šipky uvádějí do souvislosti např. automobil a konkrétní směr, kterým je mu přikázáno se ubírat na silnici, dávají souvislost autu a směru jízdy.

Výrazy značek jsou navíc designované tak, aby byly snadno vnímatelné, aby je bylo možno rychle číst a využívat je snadno v percepčně náročných situacích, které silniční dopravu provázejí. Můžeme říci, že výrazy značek jsou ekonomizované pro snadné vnímání a rychlé využívání při naší přítomnosti na silnici. To platí pro malé kódy obecně, jejich výrazy mají takovou podobu, aby byly ve svém kontextu bezpečně rozpoznatelné. Tato percepční ekonomizace je v protikladu k ekonomizaci, které podléhají velké kódy, o čemž mluvíme níž, v kapitole *Nula ve velkém kódu*.

Jak ale můžeme popsat významy značek? S jejich výrazem to bylo snadné, obsah se ale takto snadno značkám přisoudit nedá. Červený trojúhelník značky pro vedlejší silnici (tzv. dej přednost v jízdě) není totéž jako výraz *vlk*, nemá takovou přímou vazbu k věcem ve světě, ke kterým se vztahuje, k denotátu. Můžeme si rovnou troufnout říct, že nedenotuje vůbec. Představme si např. značku vedlejší silnice. Jejím výrazem je červený trojúhelník orientovaný jedním svým vrcholem dolů. Pro tento výraz malého kódu značek je důležitý kontext, umístění značky při styku dvou silnic. Je to stejná role, jakou hraje umístění semaforu na dráze a v restauraci U Semaforu. Význam značky vedlejší silnice můžeme deskribovat takto: účastník silničního provozu (automobil, cyklista apod.) musí přizpůsobit svůj průjezd ze silnice, na níž se nachází, a to tak, aby neohrozil ani neomezil, jak to definují předpisy pro silniční provoz, účastníka silničního provozu na hlavní silnici. Účastník silničního provozu nacházející se na vedlejší silnici se musí ujistit o stavu dopravy na hlavní silnici, musí před touto značkou zpomalit či zastavit. Význam značky tak komponuje spou-

stu faktorů. Dopravní prostředek na vedlejší silnici, dopravní prostředek na hlavní silnici, zpomalování a zastavování před značkou, neomezení jízdy dopravního prostředku na hlavní silnici, neohrožení kohokoliv na hlavní silnici a jeho faktickou neodpovědnost za přizpůsobení jízdy na dopravní komunikaci. Pro řidiče značka vedlejší silnice říká nejen *dej přednost v jízdě*, ale instruuje jej k mnoha s tím souvisejícím činnostem, jako je re-kognoskace dopravní situace, řazení, brždění, rozjíždění se atd. Význam hrotem k zemi otočeného červeného trojúhelníku umístěného u styku dvou silnic tedy nelze deskribovat jednoduše jako jednoznačný referent a věc ve světě. On naopak komponuje významy. Spoustu referentů, jako jsou auta, jejich pohyb a rychlost toho pohybu, možnou srážku atd., spojuje v jedinečné konstelaci, kontextově vázané na silniční provoz. Všechny tyto obsahy jsou vzaty z velkého kódu. Malý kód je spojuje se svou výrazovou sadou a dává je do souvislosti, která je nějak pragmaticky vymezena.

Automobil má v primárním kódu jasnou denotaci, konkrétní dopravní prostředek, je deskribovatelný jako věc sloužící přepravě lidí a věcí uzpůsobením pohybu na kolech, pásech apod. Automobil konotuje typ, cenu, případnou společenskou prestiž (jako v případě porsche a trabanta), rychlost, pohyb po silniční komunikaci, v myčce nebo při parkování, konotuje i stěrače, automechaniky, svíčky, blinkry a simerinky. Konotuje také provoz čerpací stanice, její toalety a dálniční známku. A volnost a svobodu, testy v autoškole a bůhví co ještě dalšího. Všechny tyto konotace jsou v jazyce těsněji či volněji ve vztahu s významem automobilu. Malý kód značek z těchto konotací vybírá jen některé a vztahuje je k sobě v jedinečných souvislostech. Malý kód neumí denotovat, ale v pevné souvislosti provazuje konotované významy znaků primárního kódu.

nulová dopravní značka

V příkladu značky pro vedlejší silnici existuje nulový výskyt. Každý slušný řidič, pokud u styku dvou a více silnic nenalezne tuto značku, ví, že musí užít pravidlo o přednosti jízdy vozidla napravo. Nulový výskyt značky s červeným trojúhelníkem, který je zajištěn jeho nenalezením v da-

ném kontextu, reguluje dopravu pravidlem pravé ruky. Nulový výraz, nepřítomnost značky, nic postavené proti výrazové sadě kódu značek, má přesně daný význam. To, že nic je korelováno s výrazem červeného trojúhelníku a dalšími značkami, zajišťuje opět pragmatický kontext, ony dvě silnice.

Předchozí popis nuly v malém kódu značek nás vede ale dál, k představě mnohočetnosti nul v systému kódu řídicího silniční dopravu. Automobil se může pohybovat po silnici, na níž je jízda regulována značkou pro nejvyšší povolenou rychlost. Pokud se automobil pohybuje kolem připojující se vedlejší cesty, opakuje se značka s regulací rychlosti, aby se regulací začali řídit i řidiči, kteří na silnici vjeli z připojující se silnice. Pokud tam ale značka umístěna není, znamená to pro řidiče jedoucího po hlavní silnici konec požadované regulace rychlosti. Neumístění značky znamená změnu na nejvyšší povolenou rychlost na daném typu komunikace. Vyskytuje se zde nula, tentokrát korelovaná s podskupinou značek regulujících rychlost. Značka vedlejší cesty i její nula se podobně vztahovaly ke značce s označením hlavní silnice, stop atd. Bereme-li kód značek v celku, objevují se nám zde dvě nuly, které se vztahují vždy k určitému souboru značek. Konstitutivní roli zde má stále kontext, ten určuje, ke kterému podtypu značek se nula vztahuje. A kontext, jak víme, je pro malé kódy zásadní. Umístění značky stop na rovné hlavní silnici, např. i za připojením vedlejší silnice, by působilo nesmyslně, auta by u ní zastavovala bez důvodu, bez kontextu. Nula tedy může mít v malých kódech více obsahů, může zakládat více značkových funkcí a záleží na kontextu, jakou roli bude hrát a který konkrétní znak bude manifestovat svou nepřítomností korelovanou s jinými značkami s pozitivní realizací výrazu.

Pokud se v kódu objeví podobná situace, kdy má výraz více funkcí k různým obsahům, hovoří sémiotika a lingvistika (pro lingvistiku je to klasické téma)²⁷ o homonymii. Homonymie znamená stejnotvarost výrazu, to, že dva znaky mající různý obsah mají identický výraz. Např. genitiv singuláru *žen-y* ve výpovědi *Naše nová vláda je bez jediné ženy* má stejný tvar jako ve výpovědi *Ženy by měly být v našich vládách více zastou-*

pené. Morfém *-y* tak může vyjadřovat v paradigmatu, tedy ve všech pádových a číselných variantách slova *žena*, různé významy, zde genitiv a nominativ plurálu (druhý a první pád množného čísla), ale i pátý oslovovací pád v množném čísle *ženy*. To představuje klasický případ homonymie morfému. V primárním kódu češtiny to představuje značnou ekonomizační tendenci. Pro každou kombinaci pádu a čísla nemusí být užit výrazově jedinečný morfém. Dokonce se stejně vypadající morfém vyskytuje i v paradigmatech jiných slovních tříd – ve výpovědi *Zašel si na pány* vyjadřuje jiný pád než v předchozím příkladu, jedná se o čtvrtý pád, akuzativ. Nebo se morfém ve dvou paradigmatech objeví ve stejné pozici – ve výpovědích *Navštívil jsem včera hned dva hrady* a *Potkal jsem dnes už dvě blondaté ženy* vyjadřuje morfém *-y* čtvrtý pád, akuzativ, množného čísla. Jazyk tak šetří naši paměť, nemusíme si pamatovat různé výrazy pro různé pády a různá čísla, v tom spočívá ona ekonomizace. Jazyk jako systém se tam, kde to nepůsobí komunikační obtíže, snaží zjednodušovat svou výrazovou sadu, nutí ji k co nejjednodušší variabilitě výrazů a kombinuje jich proti všem možným výskytům omezený počet. Pokud se ale vývoj jazyka vydá z různých důvodů, např. kvůli zjednodušení výslovnosti, v morfologickém systému takovým směrem, který v komunikaci způsobí problém, např. když se homonymizuje první a čtvrtý pád, zareaguje na to postupným rušením takové homonymie. U malých kódů je homonymie potlačována podobně, ale tu a tam ji najdeme. Vztyčený palec může znamenat *byl jsem tam jednou* nebo *jsi jednička*. Ale ani malé kódy to nemohou s homonymií přehánět. V případě zdvihnutého palce je užití homonymního tvaru dáno tím, že se snažíme využít co nejvíce gesta, která lze snadno tvořit našimi údy, jež máme pořád s sebou a můžeme je bezprostředně používat k vytváření znaků. Ale nemůžeme s tím zajít moc daleko, protože pak už by ani kontext nepomohl rozpoznat, zda se míní, že je něco jednou, nebo je to super, nebo je to takové, či onaké.

nula s vlajkou

Je kvůli jasnosti výkladu, kdyby snad dopravní značky neukazovaly malé kódy, jejich restrukturující úlohu ve velkém kódu a jejich využití nuly dostatečně jasně, si celý problém ještě jednou rozvedeme na příkladu vlajky nad Pražským hradem. Nulový znak je v tomto malém kódu přítomen. S vyvěšenou vlajkou, vlastně Standartou prezidenta České republiky, se střídá její nepřítomnost. Tyto výrazy mají své obsahy, tvoří znak. Vyvěšená vlajka znamená, že prezident je na Hradě, stažená vlajka říká, že prezident na Hradě není. Obsahy obou znaků využívají obsahů velkého kódu, přirozeného jazyka. Vztahují k sobě funkci prezidenta, Pražský hrad jako jeho působiště, ale také jeho fungování v úřadě, všechny možné úkony, které jeho funkce obnáší. Stažená vlajka kombinuje obsahy prezidenta a Hradu, jeho působení mimo něj a vykonávání prezidentské funkce na jiném místě, než je Hrad. Obsahy obou znaků nemají jednoduše vymezený denotát, ale určitým způsobem k sobě vztahují konotace prezidentství. Kód vlajky se svou jedinečnou výrazovou sadou provazuje některé významy týkající se prezidenta, jeho působení ve funkci a určité místo jeho působení ve funkci se všemi jinými.

Pro fungování kódu vlajky je naprosto konstitutivní jeho kontext. Vlajka je, anebo není vyvěšena nad Pražským hradem. My jako subjekty semiózy registrujeme tuto vlajku, nebo provádíme opačnou diferenční operaci, v kontextu Pražského hradu registrujeme nepřítomnost vlajky a spojujeme ji s konotacemi prezidenta a jeho působením na Hradě. Nepřítomnost vlajky, výrazová nula, je tak závislá na přítomnosti hybatele diferenční operace, který rozpoznává nic a v daném kontextu konstituuje znak.

Elbrus

Stejnou vlajku jako v předchozím výkladu bychom mohli nalézt v novém kontextu. Mohli bychom například vystoupat na horu Elbrus a najít ji tam zabodnutou do sněhu. Pak by znamenala např. to, že horu pokořil český horolezec a zanechal ji tam k oslavě svého výkonu a také české stát-

nosti. Pokud bychom ji tam očekávali, protože bychom věděli o úsilí českého horolezce, což by tvořilo s Elbrusem speciální kontext, a vlajku bychom na vrcholu nenalezli, znamenalo by to, že horolezec nebyl úspěšný. V tomto kódu by se provázaly konotace hory a horolezce a už méně například různé pragmatické faktory, jako že horolezec vlajku nevyvěsil, protože na to zapomněl, nebo že mu uletěla cestou. Struktura kódu by měla svůj řád a v obsahové sadě by spojovala jasně určené obsahové kategorie, rozhodně ne libovolné. Rozhodně ne rododendron, ředitele pošty nebo plíšek vydávající tón v tahací harmonice. K ničemu z toho, když se na Elbrusu díváme na českou vlajku, naše mysl nezabloudí. Pokud se nejedná o divnou sázku a horolezec je ředitelem pošty a prohrál sázku, že rozkmitá plíšek v tahací harmonice foukáním nosní dírkou apod. Pak bychom harmoniku s poštou na Elbrusu měli. My se snažíme o co nejstandardnější příklady, vlajka na hoře rovná se horolezec.

Kontext se tedy stává konstitutivní podmínkou fungování malého kódu. Ten si dále vyžaduje přítomnost nás subjektů semiózy jako hybatelů diferenční operace. Dále rozpoznání určitého výrazu postaveného v kódu proti jiným výrazům. Společně s tím fungování malého kódu vyžaduje navázání jednoho výrazu na jeho obsah. V tomto obsahu jsou kombinovány konotované obsahy velkého kódu v souvislostech vázaných na kontext fungování malého kódu. Za těchto podmínek je naprosto možné fungování nuly. Nic něco značí. Malé kódy jsou důkazem toho, že nulový koncept je možný. Nula se sčítá s kontextem a s naší znalostí výrazů malého kódu a vyvstává jako fungující veličina. Stojíme na Elbrusu a víme, že jsme dokázali něco, co se jinému nepovedlo. Malinko jsme se s kontexty, nulami, malými kódy vlajek, semaforů a značek opakovali. Dělalí jsme to proto, abychom co nejilustrativněji předvedli roli nuly a kontextu u malých kódů a aby bylo zřejmé, že v jejich případě existuje nulový znak. U dalších nul se nám to bude hodit. Teď už jednu znakovou nulu máme a můžeme jít hledat další.

nula ve velkém kódu

Nulu se nám podařilo najít. V malých kódech určitě funguje. Semióza malých kódů, postavená na diferenční operaci nás, jejích subjektů, a vázaná na kontext, s nulou pojí obsah a vytváří znak. Jak je to ale s nulou ve velkých kódech? Obsahují ji také? Na následujících stranách se setkáme s dalšími nic, která se objevují v užívání velkých kódů, jako je čeština. Jestli jsou tato nic obdobná nule na Elbrusu, kde nevlaje vlajka, to bude nutné dokázat. Nebo spíš půjde o to říct, v čem jsou ty nuly jiné a kde o nich můžeme prohlásit, že jsou nulovým znakem. A kdybychom malovali čerta na zeď, řekli bychom, že už možná máme všechny nulové znaky za sebou a že všechny další nuly už budou, když už je nulový znak naše nejvyšší meta, něčím míň.

Představme si transparent, na němž je napsáno *Byl jsem na vrcholu Elbrusu*. Můžeme jej postavit na Elbrusu a bude mít stejnou funkci jako vyvěšená vlajka. Tato shoda ale trvá jen při zachování stejného kontextu. Aby byla funkce vlajky stejná s transparentem, nesmí opustit zadanou lokaci, ta je pro konstituci daného znaku neopominutelnou podmínkou. Stejná vlajka umístěná na kamionu bude nejspíš sloužit k vyjádření národní hrdosti v souvislosti se sportovní akcí, kde náš sportovec či sportovci soutěží o další vítězství. Pro obsah vlajky je kontext jejího umístění součástí vymezení obsahu. Transparent bude stále vyjadřovat svůj obsah autonomně. Jeho umístění nanejvýš obsah specifikuje. Pokud bude postaven na zahradě před domem horolezce Vladimíra, přidá se k jeho obsahu aspekt hodnocení Vladimírovy potřeby oznamovat svůj úspěch ostatním. Vladimír, ač zdatný horolezec s úctyhodnými výsledky, bude trochu nadutý a to desetimetrové provolání na jeho zahradě, *Byl jsem na vrcholu Elbrusu*, zavání sebechválou a my si jej budeme číst s výrazně stoupavou intonací před poklesem na konci věty. Tohle všechno je ale jen náš postoj k Vladimírovi. Stále a pořád mluvíme o jeho stanutí na Elbrusu, o ničem ani málo, ani moc jiném.

Transparent je znakem velkého kódu. Jeho výrazovou sadou je věta složená ze slov, morfémů a hlásek. Obsahovou částí transparentu jsou znaky velkého kódu, sloveso být, podstatné jméno vrchol, vlastní jméno Elbrus.

V komplexní sémiotické reakci věty pak tato slova tvoří smysluplnou výpověď.²⁸ Tuto větu můžeme na transparentu umístit na libovolném místě. Můžeme změnit její výraz a vyslovit ji, můžeme ji poslat emailem, můžeme ji zpívat. Kontext je pro větu *Byl jsem na vrcholu Elbrusu* v rozpoznání a vymezení jejího obsahu nepodstatný, hraje svou roli jen v pragmatické dimenzi, řekněme v jejím vyznění. Transparent denotuje, vlajka konotuje, využívá obsahovou sadu velkého kódu, umístěná na kamionu znamená něco ve smyslu *Češi vyhraji*, neznamená *Byl jsem na vrcholu Elbrusu*, její obsah dává do kontextu sportovce, a zaslouženě zvlášť Jágra, mistrovství světa, puk a gól. V druhém případě v konotační struktuře velkého kódu usouvztahňuje horu a Českou republiku a horolezce a dobytí vrcholu. Obsah transparentu není závislý na konotacích, pro jeho obsah jsou závazné obsahy jednotlivých jeho znaků, denotace, a ty se nedají obloudit kontextem, jako je to u vlajky.

Obsah malých kódů si vybírá v konotacích velkého kódu. I kdyby všechny výklady o denotacích a konotacích, značkách a Elbrusech nebyly přesvědčivé, ale to snad ne?, je tady další argument pro velké a malé kódy a principy jejich rozdílné konstrukce. Nevšimli jsme si jedné podstatné věci. Malé kódy si konstruují samostatnou výrazovou sadu. Najdou určité distinkce a ty využijí ve stavbě jedinečných výrazů. Oproti velkým kódům to dělají jinak. Distinkce jako barva, tvar, zobrazení krávy nebo mraku jsou využity u dopravních značek. Navíc jsou určité tvary vázané na určitý typ obsahu, kruhy jsou zákazy a příkazy, čtverce a obdélníky oznámení, červená barva má výstražnou úlohu, žlutá informativní. Celkově tyto distinkce dávají vzniknout relativně rozsáhlému kódu, značek používáme desítky či stovky. Není jich ale více, než je třeba pro jejich specifickou funkci v silniční dopravě, desítky a stovky obsahů značek jsou dostatečné k řízení všeho, co se na silnici může stát. Můžeme si představit vytvoření nové značky, například zákaz vjezdu skútrů. To je představitelné především při využití ikon, zobrazení dané skutečnosti, které se obsah značky týká. Kombinace základních tvarů a barev už nenabízí víc než pár desítek nevyužitých možností. Nezbyvá než kreslit do značek věci, a kdybychom

chtěli značkami vyjadřovat další a další obsahy, rostl by počet jejich výrazů jedna ku jedné s dalšími obsahy.

Abychom vyjádřili všechno to, co snadno vyjádří naše velké kódy, mohli bychom pro to používat značky? Ne... těch by bylo. Tolik značek, ani miniaturních plastových, bychom nikdy nepobrali. Struktura výrazové sady značek prostě nemá možnost růst tam, kde se se znaky potřebnými pro náš život vyrovnává náš jazyk. Značky nedostačují ekonomizační podmínce, která říká, že všechny znaky velkého kódu musíme mít pořád při sobě, abychom kdykoliv vyjádřili potřebné stavy světa. Se značkami se až na konec světa nedostaneme, s češtinou tam můžeme vyrazit, protože nám dá možnost rozlišovat všechny skutečnosti, které potkáme. Značky jsou do dopravy, čeština si věří na celý svět.

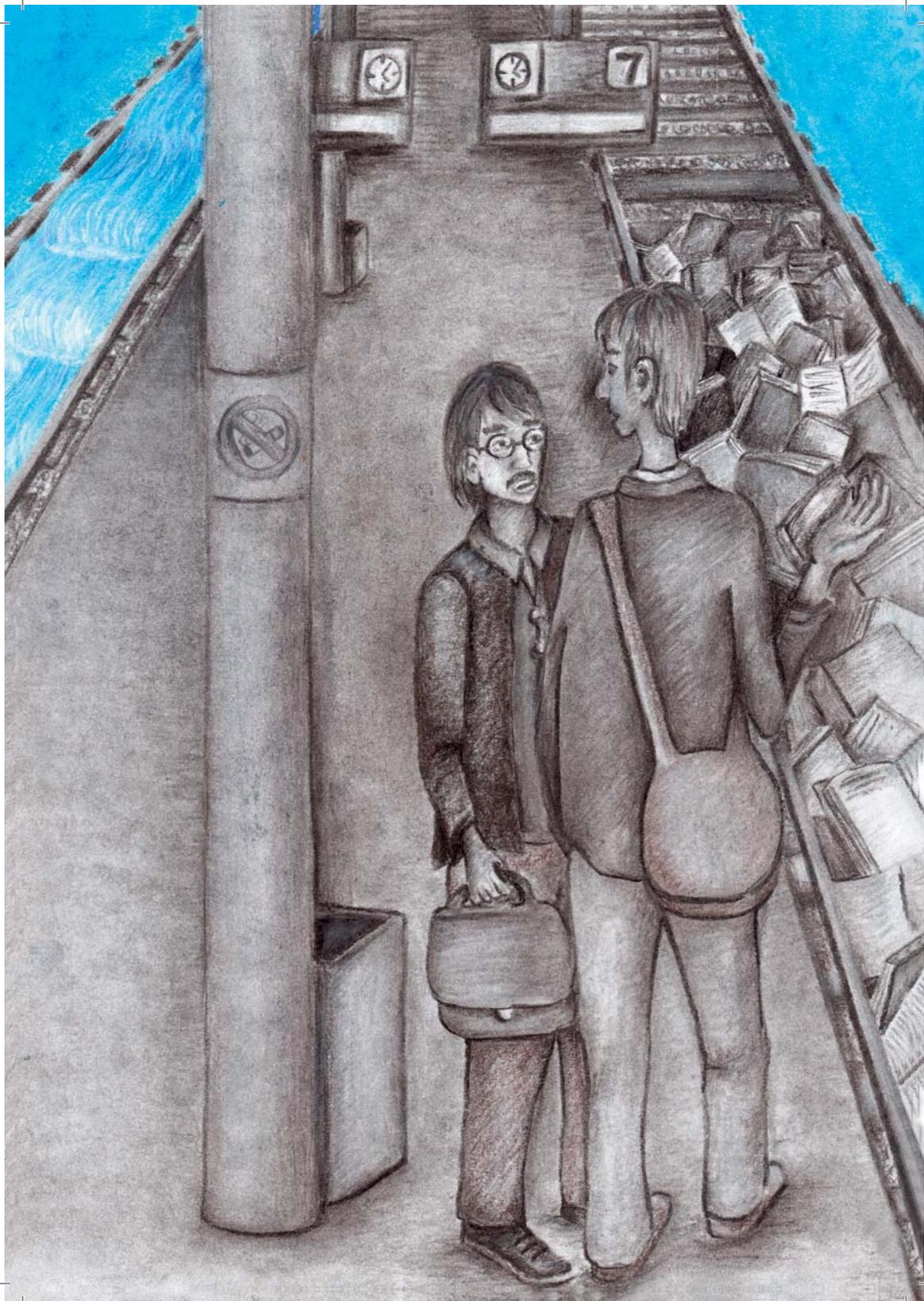
Velký kód není omezený, jeho účelem je splnit každé naše přání. Se všemi situacemi, které nás očekávají, nám pomůže záhodně se vypořádat, popíše nám je a dovolí nám vyjádřit se k nim. Klíčem k tomu je výraz, respektive princip jeho strukturace. Na nejnižší úrovni výstavby velkého kódu jsou hlásky nebo písmena nebo jim odpovídající substance formované ve stejné struktuře, která patří prvotně hláskám (tečky a čárky Morseovy abecedy a cokoli dalšího chcete). A kouzlem hlásek, které jsou prapodstatou všech jazyků, je to, že nic neznamenají. Klíčem k velkému kódu je nula na jedné sadě jednotek výrazu, nula v tom smyslu, že u nich nelze uvažovat o obsahu.

Až kombinace hlásek mají obsah. Hlásky ve slově se svým nicneznamenáním dávají svou kombinací znaku výrazový funktiv k obsahu, k jedinečnému denotátu. Člověka by ale mohly napadat případy, kdy tomu tak zdánlivě není. Občas ke kombinaci hlásek nedojde, a přesto vznikne znak, jedna hláska význam má. Je to výjimka umožněná tím, že hlásky vždy vstupují do kombinací vyšších jednotek, což utváří kontext k určení jejich funkce. Hláska *a*, která má význam prvního pádu ve slově *nul-a*, se se svým významem setkává v kontextu obsahu z hlásek komponovaných slov. A tento kontext je zcela jiný než u malých kódů. Tam je situační, staví znaky do náležité souhry vnějších okolností. Ve velkém kódu je kontext

hlásek dán jejich vnitřními vztahy ve vyšších jednotkách kódu. Pragmatický kontext na ně nemá páku, hledají si společný denotát v souhře jednotek přítomných ve znaku. Dění ve světě hlásky nerozhází, jejich funkce plyne z kódu. Samostatně stojící hláska v určité jednotce si hledá kontext a tedy kombinaci v jazykově vyšších rovinách. Nemusí platit, že každá jazyková jednotka musí být složena z více hlásek, z kombinace, tu lze delegovat výš, na vyšší jednotku, v níž se samostatně stojící hláska objevuje. Hláska *a* se ve spojení *a* s ničím nekombinuje, její znakový status je dán na základě kombinace tohoto slova s jinými. Stále je zde ale konstitutivní znakový princip kombinace, přecházející z roviny hlásek na rovinu slova.

Hláska *a* ve spojení *a* je jednou hláskou a jedním slovem s určitým obsahem. Ale je to jen zvláštní případ. Na tu spojku zbyla jen jedna hláska, nikde žádná kombinace. V principu je takových případů jen tolik, kolik je hlásek. A ve slovnících našich jazyků takové případy skutečně nalézáme, např. předložku *v* nebo spojku *i*. Jazyk možnost udělat slovo z jedné hlásky využil tam, kde se slovo vyskytuje příliš často. Slovo *a* je v češtině nejfrekventovanější. I kdyby ale jazyk všechny hlásky takto samostatně využil, naplnil by jen jejich počet, na který se s obsahem nutným k vyjádření naprosto nemůže spoléhat. Chce víc, chce kombinace nic neznamenajících výrazů, jejichž množství mu dá možnost pojmout všechny stavy světa nutné k pojmenování. Kombinace pár desítek hlásek ve slovech mu k tomu dává možnost (průměrně má české slovo přibližně pět hlásek). Počet kombinací pak vystupuje k statisícům, stamiliónům a výš, i když bereme v potaz jen vyslovitelné kombinace. Kombinace hlásek mají další omezení, ne jen vyslovitelnost. Říká se jí analogie. Například konstrukce slov tento princip poslouchají. Slova *věřitel*, *řešitel* a *krotitel* využijí kombinaci *-tel*, ne v každém případě nějakou jedinečnou, jakou je *-hou* a *-til*. Slova *věřitel*, *řešihou* a *krotitil* by vzaly slovům elegantní způsob výstavby. *Hou* není vůbec ekonomické, je jedinečné, je jen pro jedno slovo, *-tel* vždy znamená určitého konatele, čeho, to určí základ s ním vytvořeného slova. Kombinace hlásek tedy nejsou libovolné, poslouchají různé ekonomizační faktory, výslovnostní nebo analogické. Jejich množství se tak redukuje z pomyslného ne-

konečna na číslo s mnoha a mnoha nulami. Hlášky jsou ale pro velký kód i tak malé nekonečno, které si jazyk bere ke konstrukci všech znaků, kterých je nám třeba. Lidské jazyky disponují ve svých slovnících desítkami miliónů slov, a kombinace hlásek tak dávají možnost popsat brutální množství stavů světa. Vždyť vstupují do vět, a těch může být zase víc a víc.

in-formace na nádraží

Představme si nyní dva vědce, kteří se náhodou dají do řeči při čekání na vlak. Oba byli zahloubaní, řešili v duchu problémy svého výzkumu, ale nakonec zvítězila nuda a náhodná příležitost sociální interakce, která tu nudu zmenšuje. Práce je daleko, ale ukázalo se, že si o ní je s kým povídat.

První vědec je fyzik. Řeší problém popisu chování plynů a kapalin. Má za úkol modelovat toky částic plynů a tekutin, které vykazují nepředvídatelné chování. Pokud se například pohybuje voda betonovým korytem, dlouhým a rovným, je tok vody docela pravidelný, a když si obarvíme pár molekul vody na červeno, budeme snadno předjímat jejich pohyb korytem. Kanál ale končí třemi náhony, které odvádějí vodu do tří samostatných kanálů, a jeden z nich je ze všech nejmenší a voda z něj z výšky crčí do zavlažovací nádrže. Sledujeme naše označené molekuly, jak si vybírají cestu nejmenším z kanálů, a když nakonec padají ve změti zčeřené vody do zavlažovací nádrže, ztrácíme je ve vírech a pěně na hladině. Modelovat pád našich obarvených molekul zamotaných ve vírech a v pěně je o moc těžší úkol než v klidně plynoucím toku výš. A když to zkusíme znovu a znovu, skončí obarvené molekuly vždy na jiném místě v nádrži, jejich pohyb se ve vyústění malého kanálu do nádrže těžko předjímat. Náš fyzik se ve svých modelech snaží zvýšit pravděpodobnost, s níž můžeme předjímat pohyb částí plynu a tekutiny v podmínkách, které připomínají malý kanál se zpěněnou vodou a na hladinu dopadajícím proudem vody.

Náš fyzik, když modeluje tok vody, nepracuje s obrazy všech molekul. Těch je v každé kapce vody příliš mnoho. Model, který by byl konstruovatelný a jehož vývoj by dokázaly propočítat dostupné počítače, je pro každou částičku tekutiny nedosažitelný. Ve vědecké sféře našeho vědce se tak pracuje s výraznými redukcemi. Modely, které se zde konstruují, zaměňují milióny molekul za jedinou částici v modelu. A ten je přesto stále dostatečně přesný a stále nesmírně komplikovaný na výpočetní zpracování. V momentě, kdy je v proudu příliš velký chaos, kdy se voda žene zmenšeným ústím a padá v kotrmelcích na hladinu, se stále dá jen těžko předjímat, kde skončí různé molekuly vody za pár sekund, natož pak za minutu a ho-

dinu. Změňme vodu na vzduch a bude nám jasné, jak to má těžké každý meteorologický ústav. Kdo si taky někdy nestěžoval na předpověď počasí.

Redukce je ve vědě o plynech a tekutinách nutná. Nejen že si nemůžeme dovolit hrát si s každou částí plynného a tekutého tělesa v umělém prostředí, které nám je modeluje. Termodynamika, jak se tato věda nazývá, navíc pracuje s pohledem na tato tělesa bez zření k jejich jednotlivým částem a jejich interakcím. Termodynamický pohled na věci je čistě statistický. Tlak plynu na stěnu nádoby vidí jako průměrný náraz každé molekuly, důležité je, o jaký jde plyn a jakou má hmotnost a teplotu. Že je tlak plynu výslednicí všech nárazů molekul, je pak trochu jedno, vezmou-li se všechny nárazy vcelku, pracuje se s nimi jako se souhrou všech podstatných fyzikálních veličin, které jejich individuální chování nahradí souhrou celku. Termodynamika je pravděpodobnostní pohled na složité systémy, a těm dává model v komplexu jejich společných vlastností.

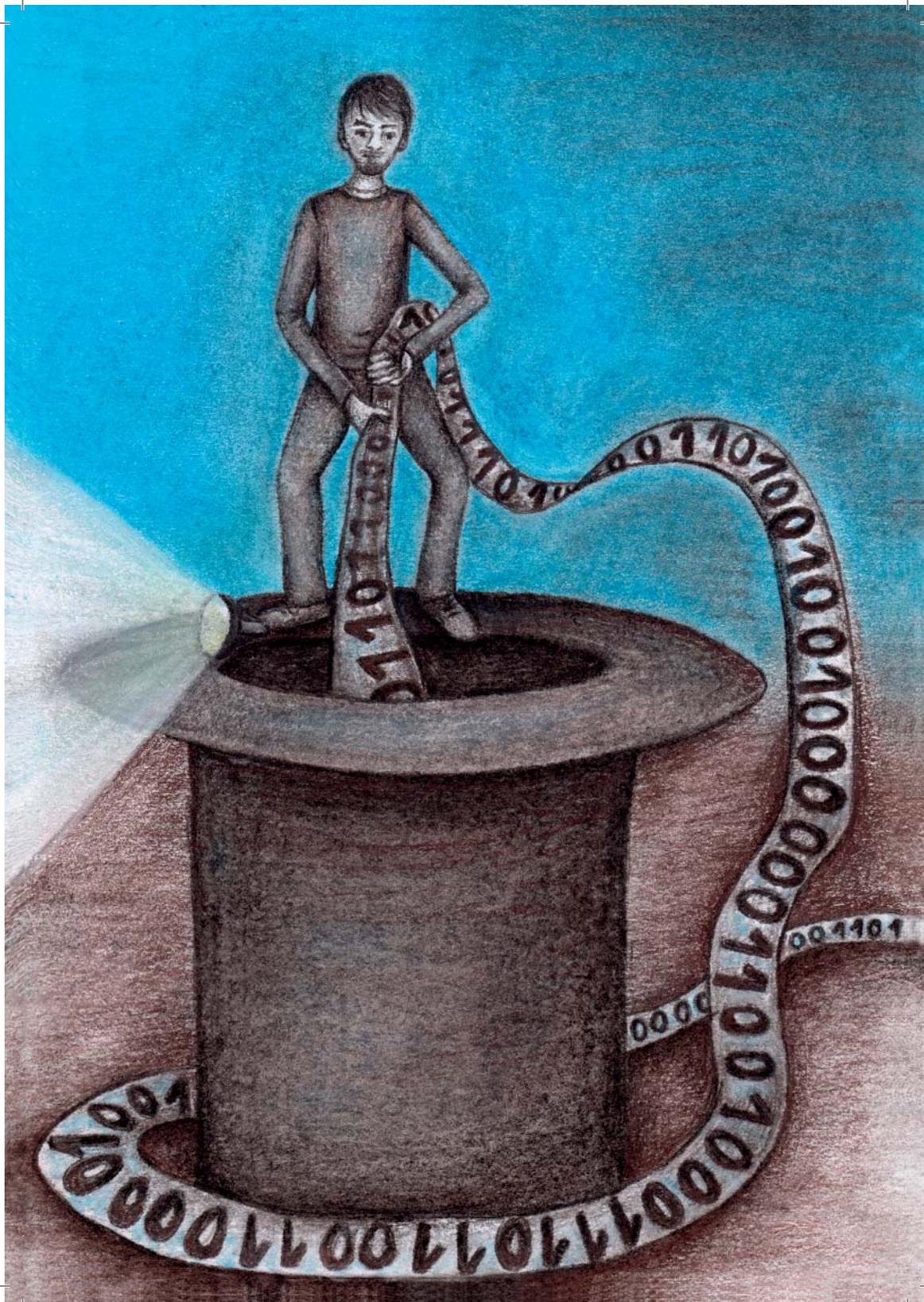
První vědec vypráví o svém výzkumu nepředvídatelného pohybu částic plynu a tekutin. Má za úkol vyřešit problém turbulentního chování v určitém zařízení, které exploduje jen za podmínek, kdy se s velkou přesností usměrní tok částic, které explozi způsobují. A toto usměrňování pořád zápasí s chaotickým chováním jednotlivých proudů v toku hmoty a exploze nepřichází, protože proud není ve své výsledné podobě dost silný a sílu ztrácí v malých proudech náhodně směřujících všemi směry. Druhý vědec má zdánlivě odlišný problém. Má za úkol optimalizovat komunikaci prostředkovanou nejrůznějšími technickými zařízeními. Zadavatelé jeho výzkumného úkolu chtějí mít větší kontrolu nad tím, jak se přenášejí jejich zprávy mezi vysílači a přijímači. Antény a telefonní ústředny vysílají zprávy, které cestují na velké vzdálenosti a k přijímačům a sluchátkám na druhé straně komunikačního kanálu přicházejí v různě pozměněné podobě. Každý signál, který cestuje mezi vysílačem a přijímačem je totiž neustále destruován zásahy z vnějšího prostředí. Tyto zásahy jsou z hlediska struktury signálu, například sledu písmen, náhodné, představují chaotický vliv na přijatou zprávu, které ale máme co nejlépe rozumět. Rádiový signál, který se při své cestě setká s bouřkou anebo rušičkou, se pro poslu-

chače stává jen chrčením, jednotlivá slova se ztrácejí a prostě nejde rozumět. Hlas v telefonním přenosu, který je veden pozemním rozvodem, je rušen nečekaně přicházejícími elektromagnetickými interferencemi a v určitých chvílích se signál ztrácí a slova jsou opět pryč.²⁹ Vlivy vnějšího prostředí, které mění či destrukují signál, jsou nazývány jako šum. V tomto termínu se skrývá nevypočitatelnost a náhodnost, šumění, které stírá obsah zprávy.

V běžně mluveném rozhovoru si můžeme šum představit jako zvuky, které nám znesnadňují porozumění tomu, co říká náš partner v komunikaci. Pokud stojíme na nástupišti, u něž zastavuje vlak, neslyšíme v jednu chvíli ani slovo. Šum prostředí, zvuky brzdícího vlaku způsobí, že se k nám nedostává signál. Šum roste i s tím, jak daleko k sobě stojíme. Pokud trenér fotbalového týmu instruuje své hráče přes půl hřiště, neslyší jeho hráči proto, že bouří tribuny. Ale také vzdálenost hráče a kouče je rozhodující. Při síle signálu, který je kouč schopen vyslat, vzhledem k tomu, jak umí křičet, představuje každý další metr další a další prostor, v němž signál slábne a je ničen dalšími a dalšími šumy. Někdy prostě hráči neslyší a hrají to po svém. Šum pak občas rozohněného kouče přivede na tribunu, protože se nedržel a zmenšoval dráhu svého signálu k určitému hráči proti pravidlům. Rozhodčí posílá kouče ze hry a ten je rozzuřený, protože mu všechno kazí nepředvídatelné chování vnějšího prostředí, na stadionu to šumí a tým je bez svého tvůrce hry sám proti ještě silněji šumícím tribunám.

Náš druhý vědec má tedy taky problém s chaotickým chováním. První chce znát tok tekutiny, který se větví do nepředvídatelných malých proudů, druhému tok zprávy od vysílače k přijímači ruší vnější zvuky z prostředí, jejich nepředvídatelné zásahy, které ve zprávě mažou její podstatné části. Na nástupišti se tak schyluje k zajímavé situaci. Oba vědci zjišťují, že jejich pracovní nepřítel je nepředvídatelnost. A první vědec, který s ní má větší zkušenosti, radí druhému následující: *„Použij pro popis svého signálu moje způsoby popisu chování tekutin a plynů, mě jde o chaos v proudech a ten v každém standardním modelu vzrůstá (myslí tím na druhý termodynamický zákon). Tobě jde o opak chaosu, o uspořádání zprávy. Chaos v tekuti-*

nách já popisuju jako míru entropie, neuspořádanosti systému, obrať ten pojem entropie na zlomkové čáře, vyjádři ten opak a říkej mu třeba informace (in formati znamená v latině v uspořádání, ve ztvárnění). Informace je obrácená hodnota entropie, je to totéž, ty jen myslí na řád, já budu dál myslet na chaos. Ty tomu říkej informace, já si ponechám entropii.“

struktura signálu

Informace je pojem, který je používán k popisu struktury signálu. Vyjadřuje, jak jsou jeho části frekventované, s jakou mírou pravděpodobnosti můžeme jednotlivou jeho část v přenášené zprávě očekávat. Výzkumy nejrozličnějších jazyků, které navázaly na zavedení pojmu informace do jazykovědy a na setkání našich dvou vědců na nástupišti, ukázaly, že z tohoto hlediska jsou jazyky drženy v přísných mantinelech. Důvod toho je nashodě, je to šum. Šumu se jazyky brání, protože komunikanti si potřebují rozumět, potřebují úspěšně přenášet zprávy. Proto musí být jazyk připraven, aby konstrukce zpráv co nejlépe odolávala šumu.

Experimenty, které se zaměřovaly na zjišťování míry informace v určitých jazycích, probíhaly přibližně takto: Experimentátor měl před sebou text v daném jazyce. Jeho první věta mohla znít *Kormidelník nasměroval loď na jiho-jihozápad*. Před naším experimentátorem seděla osoba, která byla rodilým mluvčím jazyka, v němž byl text napsán, v našem případě češtiny. A náš experimentátor se ptá: *Jaká je první hláska textu?* Testovaná osoba hádá, podle něj je to *t* a pak *p, l, z, s, b, m, n, r*, a nakonec správně hádá *k*. Experimentátor si značí k první hlásce číslo devět, tolik bylo nesprávných tipů. U následné hlásky testovaný hádá *a, l, ý, a, o* a nakonec *o*, experimentátor si píše pět. Další hádání následuje: je to *š* (jako u slov *koš a košile*), *m* (jako u slov *komár a kominík*), *s* (jako u slov *kostel a kosa*) a nakonec *r* (jako u slov *korek a kord*). Experimentátor si zapíše číslo tři. Pokračujeme dál, při další hlásce je počet chybných pokusů opět tři, při další dva a následující hádání je správné hned na první pokus. Po sledu hlásek *kormi* už testovaná osoba nemá na výběr nic jiného než hlásku *d*, žádné slovo v daném jazyce nenásleduje jinak než hláskou *d*. Dále už je voleb víc, může se jednat o *l* nebo *e*, proband (testovaný) má jeden chybný pokus a pak už vždy hádá napoprvé. Náš experimentátor celý text otestuje na třiceti osobách a jejich pokusy zprůměruje. Poté se dívá na výsledky a ví, že *d* v kormidelníkovi každý uhádl na první pokus a píše si, že toto *d* neneso žádnou informaci, následující hláska má průměr 0,37 pro *e* a 0,63 pro *l*, hláska *e* pro něj již informaci nese, protože dle testovaných osob následuje jen s jistou

pravděpodobností. Druhou hlásku slova, hlásku *o*, hádají probandi v průměru až na 7,43 pokus, ze všech tří nese nejvíc informace. Informace tedy znamená, že dodání hlásky má ve sledu hlásek určitou pravděpodobnost. S tím, jak roste míra neurčitosti toho, jaká hláska bude následovat, roste také míra informace, kterou pro nás hláska nese. Její informační hodnota spočívá v tom, mezi kolika možnými hláskami bude rozhodnuto o té následující, kolik možných hádání nám odpustí.

Na základě těchto experimentů vědci zjistili, jakou míru informace, vyjádřenou v jednotce bit, nese průměrně hláska v různých jazycích.³⁰ Navíc zjistili, že se hlásky v textu určitého jazyka vždy vyskytují se stejným poměrem frekvencí, od první vždy nejfrekventovanější k posledním, velice málo zastoupeným. V češtině mezi nejfrekventovanější hlásky patří hlásky *e*, *a*, *i* (je to dáno tím, že jsou to samohlásky, tedy hlásky, která mohou utvářet centrum slabiky), nejméně frekventované jsou např. *d'*, *f* nebo *ó*.

V následujícím pokusu ve stylu tvorby dada poesie můžeme využít to, že frekvenční poměr hlásek je v jazycích ustálený. Vezmeme si hlásky češtiny, přidáme mezeru, a každou napíšeme v patnácti exemplářích na papírek. Papírky složíme, umístíme do klobouku a můžeme tahat. Každou vytaženou hlásku pak zapisujeme. Výsledek vypadá následovně: jpaqltien ie vante gbze s tvpsn. Nyní, jelikož víme, že hlásky našeho jazyka nejsou stejně frekventované, připravíme papírky jinak. Hlásku *e* napíšeme na 100 papírků, hlásku *i* na 97, *k* na 73, *d'* na 23, *ó* na 15 papírků atd. Množství papírků v klobouku tedy odpovídá průměrnému zastoupení hlásek v českém textu. Nyní můžeme tahat a vznikne následující sled hlásek: teos klizherr sáohtmcš vptast. Možná to nevyzní přesvědčivě, ale náš nově vytvořený sled hlásek se podobá češtině mnohem víc, než ten první. Aby se zvýraznilo, o co nám jde, budeme nyní na papírky zapisovat dvojkombinace hlásek, od nejčastější k nejméně časté. 100 krát bude kombinace *st*, 84 krát *al* a 10 krát *ač*.³¹ Tahejme znovu: trpaklís do ponakrbrnam zrcoád kutorema. Nepodařilo se nám sice z klobouku vytáhnout žádnou smysluplnou větu, dokonce jen jedno slovo odpovídá češtině, předložce *do*, ale výsledek nám

češtinu už trochu připomíná. Troj a čtyř kombinace hlásek by nás k češtině přivedly ještě o moc blíž.

Připomeňme, že při těchto hrách s kloboukem a papírky s hláskami a jejich kombinacemi nejde o to, abychom vytvářeli smysluplné věty. Sledujeme frekvence hlásek, jejich pravidelnou frekvenční strukturu v textu určitého jazyka. Námi vytvářené věty nemají význam, anebo je mají náhodou. Informace také není význam, nemá s ním nic co do činění, informace je jen a pouze pravděpodobnostní vyjádření výskytu. Slovo informace v běžném jazyce sice často význam znamená, v jazykovědě ale nikdy o význam nesmí zavadit.

Hlásky tedy mají v textech určitého jazyka vždy určitou frekvenci, vzhledem k tomu se objevují s jistou mírou pravděpodobnosti a to vyjadřujeme tak, že nesou větší či menší informaci. Ty nejfrekventovanější mají malou míru informace, méně frekventované vyšší. Navíc se ukazuje, že frekvenční struktura hlásek má určité proporce. Vezmeme si nyní modelový text a vypíšeme hlásky od nejvíce frekventované k nejméně frekventované. V tomto seznamu přidělíme hláskám pořadové číslo, tzv. rank. První hláska má rank 1, třetí 3 atd. Vedle čísla ranku následně zapíšeme počet výskytů hlásky v daném textu, její frekvenci. První hláska se vyskytuje 997krát, druhá 513krát, třetí 313krát, čtvrtá 251krát a pátá 197krát. Nyní vynásobíme ranky a frekvence: pro první hlásku je výsledek 997, pro druhou 1026, pro třetí 1039, pro čtvrtou 1004 a pro pátou 985. Zjišťujeme, že násobky ranku a frekvence jsou si ve všech případech velice blízké, blíží se jedné konkrétní hodnotě, tušíme, že blízké číslu 1000. Sečteme všech pět hodnot a vydělíme je jejich počtem, abychom dostali průměrnou hodnotu, k níž se výsledky násobení ranku a frekvence blíží. Je to 1010,2. Tuto hodnotu můžeme považovat za konstantní rozdíl mezi frekvencemi hlásek seřazených v našem frekvenčním seznamu. Sedmá hláska se tak bude v textu vyskytovat 144,31krát, tento odhad frekvence vychází z toho, že rank 7 násobený danou frekvencí dává číslo konstanty. A skutečně, v našem modelovém textu se sedmá hláska po spočítání vyskytne 143krát, její frekvence se násobená rankem velice přiblíží konstantě. Tu bychom mohli pro celý frek-

venční seznam přepočítat, výskyt sedmé hlásky byl oproti očekávání nižší, hodnota konstanty by proto mírně klesla, měla by hodnotu 1008,67. Tento vztah mezi frekvencemi a pořadím ve frekvenčním seznamu je nazýván podle svého objevitele Zipfův zákon. Zipfův zákon říká, že hlásky mají v určitém jazyce určitou konstantní frekvenci a seřazené ve frekvenčním seznamu mezi sebou mají konstantní odstup v poklesu frekvence, který je vyjádřen konstantním výsledkem násobku jejich ranku a absolutní frekvence, tedy konkrétního počtu výskytů v textu.

Zipfův zákon není žádná totální kvalita každého textu. I v našem případě se text nechoval tak, že by první hláska měla součin ranku a frekvence 1000 (1000krát jedna), druhá 1000 (2krát 500), čtvrtá 1000 (4krát 250).³² Frekvence kolem této hodnoty oscilovaly, text zachovával určitou proporcii ve výskytu jednotek, ale ta nebyla nijak absolutní. Zipfův zákon vyjadřuje, že se frekvence textu budou blížit konstantním hodnotám, ne že je budou absolutně naplňovat. Je to také zákon, který vyjadřuje kvality přirozeně produkovaného textu, v němž nemůžeme očekávat, že se jednotky (hlásky, slova atd.) budou objevovat na jednotku v přesném počtu. Je ale zřejmé, že když se tak nechovají v absolutním měřítku, určitě se tak chovají statisticky, respektive v globální tendenci.

Z jistého zorného úhlu je to záhada. Když vezmeme libovolný dostatečně dlouhý text (aby se na něm frekvenční proporcionalita mohla projevit, na deseti slovech to nebude možné), například záznam toho, co jsme za celý den vyslovili, a přepíšeme výskyty jednotek do frekvenčního seznamu, budou se řadit v této struktuře, nad níž stojí ona konstanta. Rovnou bychom chtěli říct: *Mě nikdo nenutí říkat za den tuto hlásku, anebo slovo tolikrát a tolikrát. Říkám si, co chci, co potřebuju sdělit, žádná konstanta mi do úst nešahá.* Ale to není pravda, při tvorbě textů skutečně následujeme určité kvantitativní tendence, něco říkáme často a něco méně často a všechny frekvence daného textu se strukturují směrem k tomu, co svým zákonem formuloval Zipf, frekvence krát rank rovná se konstantě.

Vztah Zipfova zákona se dá vysvětlit tak, že když tvoříme text, některá slova jsou častěji frekventovaná z důvodů tématu textu. Pokud se například

bavíme o práci kormidelníka, objeví se mezi častěji frekventovanými slovy loď, kormidlo, kapitán a sever, jih, východ a západ. Téma textu některá slova bude jasně posouvat ve frekvenčním seznamu nahoru. Ale ne tak moc, aby přeskočila například spojku a, tu budeme používat častěji než kormidlo. Podobně to platí pro ukazovací zájmena (*Vidíš to. Tamto lano jsem chtěl podat. Toble nemyslíš vážně.*), a to především v mluveném textu. Kormidlo ani sever a jih svou frekvencí rozhodně nepřekonají sloveso být, za jehož pomoci v češtině velice často tvoříme přísudek věty (*Ty jsi už na lodi. Muselo to být těžké, plout v tom větru na jih. Ještě že je už večer.*). Další příkladem jsou některé předložky, které potřebujeme k vyjádření pádových vztahů a specifických významů slov (*Na Slovensko jezdím na hory nejraději. Polož to na stůl. Ten králík je na smetaně. Na tom nesejde.*). Mnoho slov ovšem frekvenci slova loď či kormidlo nepřekoná, například kotrmelec, kraslice, příměr, zrnko nebo cypřiš. Náš kormidelník nikdy kotrmelec na své lodi nedělal a ani neviděl, že by se o kotrmelec na palubě pokoušel někdo jiný; nikdy na lodi nemaloval kraslice, jen jednou o Velikonocích je na horní palubě hledal zájezd školních dětí; na lodi je všechna káva mletá a o zrnkách něčeho jiného je u kormidla málokdy řeč; co se cypřiše týče, jeden sice ve velkém květináči na vrchní palubě roste, ale kormidelník neví, že se jedná o cypřiš a říká mu prostě stromek. Takle slova jsou obecně méně často frekventovaná, a jelikož nesouvisí nijak přímo s kormidlováním, nemají v textu o kormidelníkovi velkou frekvenci, některá se vyskytnou jen jednou, těm se říká hapax legomena, anebo jen hapaxy, některá se nevyskytnou vůbec.

Jak dlouho se ale vydržíme bavit o kormidelníkovi? Pokud se touto činností neživíme, anebo to není náš jediný koníček a nejsme ochotni se o ničem jiném bavit, bude text zaměřený na tuto problematiku docela omezený, brzo vyčerpáme téma a za chvíli se už budeme bavit o oblíbeném seriálu, který je z policejního prostředí. Z důvodu tematiky frekventovanými slovy budou např. *vrah, pátrání, důkaz a soudce*. Další rozhovory, např. o cestě na Slovensko, nové sýrárně na náměstí a minigolfu, si opět některá slova z daného jazyka přitáhnou blíž k sobě, budou je často obsahovat. Po-

míchejme nyní všechny tyto rozhovory – *a, ten* a *na* budou mít obrovské množství výskytů, pořád. Jsou to prostě slova nutná k výstavbě jakéhokoliv textu. Některá slova jako *cesta* budou mít vyšší výskyt – vždyť budou v rozhovoru o cestě na Slovensko, detektiv v seriálu přijde na řešení případu cestou do práce, kormidelník je na cestě do Karibiku. Čím více budou slova disponovaná být součástí našich příkladových menších textů o specifických tématech, jako je rozhovor o detektivním seriálu, o cestě na Slovensko a o kormidelníkovi, tím více budou v kompletním seznamu výš. A naopak, jak poroste specifičnost užití slov, tak se bude jejich frekvence zmenšovat, protože budou přítomna jen v textech přímo zaměřených na s nimi související tematiku. To by platilo například pro *kormidlo*, o němž se většina z nás nebude bavit příliš často, respektive nedá se říct, že bychom běžně potřebovali mluvit o věcech souvisejících s kormidlováním. Přesto to *kormidlo* nebude mít s frekvencí tak úplně zlé, toto slovo je součástí různých přirovnání či idiomů, takže se nám vkrade do úst, i když neřešíme lodní problematiku – občas zaslechneme spojení *obrátil kormidlo dějin* apod. Přirovnání a metafory je třeba mít na mysli, protože často se vyjadřujeme v přeneseném smyslu – *hodil po ní oko* znamená, že si ji někdo vyzývavě prohlížel, *má na to oko* znamená, že dovede správně vybrat, *byl to jen okamžik* znamená, že to trvalo krátkou chvílí – tato tři metaforická vyjádření nejsou z oblasti oftalmologie, netýkají se přímo očí, např. rozhovoru o Žofiiiných zelených očích, o tom, jak mě ze psaní na počítači bolí oči atd. Přesto se v nich slovo *oko* vyskytuje a díky tomu je jeho frekvence v textech vyšší. Obecně se slova, která jsou mnohovýznamová, ve frekvenčních seznamech vyskytují častěji – *oko* je na punčoše, v polévce, v lese nastražené na zvěř atd.³³ Slova jako *cypřiš*, *frapantní*, *termovesta* atd. budou vždy frekventovaná málo, budou součástí jen velice specifických textů a ani užití v metaforách, přirovnáních apod. jim nepomůže, protože metafory s nimi nikdo dělat nechce.

Slova se tedy ve frekvenčním seznamu řadí od těch, která jsou potřebná k jeho výstavbě, jako jsou spojky, předložky, zájmena, neplnovýznamová/pomocná slovesa atd. Vysokou frekvenci pak mají slova, která jsou mnoho-

významová, anebo označují natolik obecné jevy, že se vyskytují ve většině určitým způsobem zaměřených textů. Dále slova frekvenci ztrácejí, protože jsou součástí stále menšího okruhu tematických souvislostí. Často se setkáme s rohlíkem, za týden musíme několik rohlíků koupit, mažeme je máslem, krmíme s nimi ryby a občas rohlíkem někoho opijíme. Převodovku, udici, sandál a pravítko tak často nepoužíváme a jejich frekvence oproti rohlíku musí být nižší. Lidé chodí po světě a řeší časté situace, jako je koupě rohlíku, cestování a počasí, objevují se v určitých situacích souvisejících s jejich bydlením, prací, vztahy v rodině, vztahy k jiným lidem atd. Dát slova, která se v těchto situacích používají, do vět, umožňují nejfrekvencovanější výrazy jako zmíněné a, *ten* a *na*. A všechna další slova se seřadí dle své tematické vázanosti za ně v pravidelných frekvenčních odstupech.

náhodný text a lidé bez Zipfa a se Zipfem

Schopnost slov vázat se k určitým tématům způsobuje jejich postupné rozložení ve frekvenčním seznamu. Zipfův zákon je tak projevem textové izotopie (tematické zaměřenosti), respektive textové koherence, což znamená obsahovou soudržnost textu.³⁴ Textová koherence je jedním z kritérií textovosti. To znamená, že představuje nutnou podmínku pro to, abychom mohli něco prohlásit za text. Nejlépe to půjde ukázat na negativním příkladu. Otevřeme teď webový prohlížeč a nakopírujeme pět vět z náhodně vybraných článků: *Řekl, že není schopen garantovat, že zákon splní podmínky EU pro čerpání evropských fondů. Je výtečné syrové, jako mošt, sušené i v teplé kuchyni. Ze začátku je koloseum dobré, ale pokud bude více hráčů přemýšlet, tak jej nebude vůbec stavět, protože se nevyplatí. V australském Perthu nastupoval do nadzemky muž, kterému se zasekla noha mezi nástupištěm a vlakem. Cesta stoupá pozvolna, přesto je téměř 5 kilometrů, byť s nádhernými výhledy, v horku docela zabíračka.*³⁵ Je jisté, že pokud k sobě přiřadíme takovýchto pět vět, budeme každé z nich zvlášť rozumět. Ale nebudeme schopni říci, jak tyto věty souvisí, pokud se nepustíme do surrealistického dobrodružství a nebudeme chtít oněch pět vět chápat jako báseň. Celý odstavec z hlediska lingvistické teorie není textem, protože nepředstavuje obsahově soudržnou strukturu. Nakonec vznikl náhodným klikáním myši a kopírováním. A je tak ilustrací toho, že texty mají koherenci, tedy obsahovou soudržnost. Zipfův zákon je projevem právě této soudržnosti.³⁶

Oproti běžné frekvenční struktuře textu je zde jeden případ, který známe z běžného života, u nějž je tato struktura narušena. Občas se může stát, že potkáme člověka, který pořád mluví jen o jednom tématu, nebo jen o pár tématech. Kdykoliv jej potkáte, na ulici, v práci, u piva, pořád mluví o – technice čepování piva, své kočce, horolezectví a alpinismu, nemocech, vodním hospodářství. Přijdete za přáteli do restaurace na pivo, do hospody, a on je tam zase. Ještě než vám donesou první, začne to: *Poslední týdny moc nepršelo, v lesích je sucho, zem je vyloženě vyprahlá. Úhrn srážek se už blíží rekordnímu roku 1953. Za hodinu: Každopádně čistička v Drahotuších běží*

dobře, jen včera chlapi zapomněli vyměnit jeden uzávěr, takže jsme řešili drobný únik vody. Pět hektolitrů. Za tři hodiny: Dám si další pivko a povím Vám o tom, že čím víc vody spotřebujeme, tím je levnější. Další den: *Čistička ve Lhotce pojme daleko víc kalu než čistička ve Vysoké, a to byl její projekt o deset procent levnější.* Další den: *Šetřili na trubkách a nevyplatilo se jim to, teď mají vody po kolena.* Člověk, který by byl tematicky takto uzavřený, by neprojevoval Zipfův zákon. Výše popsaná struktura slov, která jsou ve frekvenčním seznamu čím dál tím víc tematicky specifitější, by zde byla narušena. Relativně malé množství slov, oproti slovníku celého jazyka, by bylo nesmírně frekventovaných, pořád bychom nacházeli vodu, srážky, čističky, trubky, uzávěry a kohouty. Výše zmíněná Zipfova konstanta by byla těmito slovy narušena a ve frekvenčním seznamu slov by převažovalo na vyšších místech spoustu slov souvisejících s vodou.

Předchozí případ je jasně přehnaný, nikdo nemluví pořád o tomtéž, prostě jsme jej zvolili jako modelový. A na druhou stranu, kdo by nechtěl mít po ruce odborníka na vodu, to je přeci inspirace. Věděli jste třeba, že se rozlišuje malá a velká voda a že má největší hustotu při 4 stupních Celsia a že sedmdesát procent kalu v čistírně odpadních vod je voda... A tady už vodu zastavíme. Co je pro nás teď důležité, je to, že Zipfův zákon je spojený s tematikou textu.

koheze

Kromě textové koherence, tedy obsahové soudržnosti, jazykověda popisuje ještě textovou kohezi, výrazovou soudržnost. Do té spadá užívání slov v náležité podobě, to že neříkáme *dochtor*, ale *doktor*, a neříkáme *rovnoramenný*, ale správně *rovnoramenný* (s vyslovovaným jedním *n*).³⁷ Spadá sem i užívání náležitých tvarů slov – to, že neříkáme *kvůli toho*, místo *kvůli tomu* a *bude se to tam vejít* místo *vejde se to tam* (v některých nářečních oblastech je ale použití první z variant noremní, není považováno za odchylku od běžného projevu a pak je to i textově kohezní – není to ale spisovné). Dalším projevem textové koheze je kongruence, shoda podmětů s přísudkem – neříkáme *Ondřeji, jsi dobrá kamarádka, Sára byl včera v lese*

nebo *Kuřata sezobaly obilí* (poslední případ se ale v češtině rozšiřuje, týká se to skloňování středního rodu v případech výrazů pro mláďata apod.). Textovou kohezi zajišťuje také užívání anafor a katafor (např. osobních zájmen na místě podmětu), o nichž vyprávíme v kapitole *největší jazyková nula*. A mohou následovat další prostředky spojované s kohezí textu, jako jsou spojky (jejich funkce je nazývána jako konektivita) nebo ukazovací zájmena (**Dělal si z něj legraci** a na **to** jsem musel reagovat). V mluveném textu zájmeno *to* může ukazovat ven z textu, na konkrétní věc, což má také textotvornou funkci: Podívej se na **to, nebo vztahy gramatických kategorií a slovnědruhových kategorií, např. minulého času a příslovčí zítra, tehdy a dřívější** (Na přelomu devatenáctého a dvacátého století se na Vlastku konzumovalo převážně jen zelí, a **již tehdy** se připravovalo za užití velké dávky slaniny.). Textová koheze je další faktor, který strukturuje frekvenční výskyty slov. Není to tedy jen obsah textu. Kohezivní prostředky frekvenčně posilují především prostředky, jako jsou předložky, zájmena či spojky. Právě ty nám umožňují spojovat slova v soudržných větách, souvětích a textech. Budeme je tedy hledat v první části každého frekvenčního seznamu textu.

informace, soudržnost, jazyk a text

To, že jsou slova různě frekventovaná a jejich frekvence mají mezi sebou konstantní poměr, je důsledkem přizpůsobování se jazyka potřebám informačního přenosu. Začali jsme tuto část výkladu informací na nádraží, rozhovorem dvou vědců, kteří pracují s pravděpodobnostmi a mírou neurčitosti. Pro popis svých problémů používají koncept entropie a z něj odvozený koncept informace, která je obrácenou hodnotou entropie. Ukázalo se také, že míru informace jednotky v textu lze měřit jejím předvídáním. A také to, že jednotky textu jsou vždy více, či méně frekventované a frekvence všech jednotek textu určitého jazyka zachovává stálou proporcionalitu. Tato proporcionalita je důsledkem koheze a koherence textu.

Jednotky textu se řadí od nejfrekventovanějších k nejméně frekventovaným s pravidelností vyjádřenou Zipfovým zákonem. Ale proč? Pomineme-

li předchozí výklad, můžeme dodat další argument, proč je tato nepravdělná distribuce jazykových jednotek nutná. Vrátime se proto k pojmu informace. Představme si fotbalové utkání. Na hřišti pobíhají hráči, podél postranní čáry trenér, tribuny bouří. Záložník Podkůvka vbíhá s míčem na polovinu soupeře, pohlednou zatahovačkou překonává protihráče a otevírá se před ním dvacet metrů volného prostoru. Vidí tento volný prostor, ale už si nevšimne, že na druhé straně hřiště má cestu k brance zcela volnou jeho spoluhráč Chladílek. Tribuny přidají na síle, fanoušci na tribunách vidí rodící se šanci a mohutně přidají na skandování. U postranní čáry stojí trenér a vidí, že Podkůvka nevidí Chladílka, protože zpracovává míč po technické finese, díky které přešel přes protihráče. A v tu ránu začne na Podkůvku křičet. Jenže ty tribuny. Podkůvka si dalším pokopnutím zpracuje míč a zároveň u toho slyší trenérův hlas. Z trenérova volání k němu dolehnou následující hlásky: *prao aš tonu*. Podkůvka udělá další krok, zvedne hlavu, rekognoskuje terén a dlouhou kolmicí přihrává před sprintujícího Chladílka, který z první šajtlí trefuje levou tyč, od níž se balón odráží do brány. A tribuny bouří ještě víc.

Vraťme se k trenérovu volání na Podkůvku, který připravil Chladílkovi vyloženou šanci. Trenér volal *prao aš tonu*. Především je třeba říct, že Chladílek se křestním jménem jmenuje Antonín. Doma a v klubu a vůbec mu říkají Tonda. Nyní budeme postupovat jako experimentátor a proband ve výše představeném testu s kormidelníkem. Jen se nebudeme vázat na postupné hádání hlásek. Je zřejmé, že šum tribun nedovolil, aby se k Podkůvkovi donesly všechny hlásky trenérova volání. K uším fotbalisty prostě neprošla část akustického signálu. To, co máme zapsáno výš, jsou části signálu, které náš fotbalista jakž takž uslyšel.³⁸ Budeme tedy hádat, co bylo první hláskou volané věty. Počáteční zachycená hlásky *p* bude nejspíš patřit tvaru *pravo*, ze kterého se ztratilo předposlední *v*. Skupina hlásek *ao* z *prao* se v češtině nevyskytuje, obsahují ji jen některá cizí slova, mezi nimi proto musí něco chybět. A když projdeme všechny možnosti, právě při dosažení *v* se nám objeví pravděpodobný tvar *pravo*. Dál snadno hádáme, že ještě jedno *v* se nacházelo před *p*. *Pravo* samo o sobě českým slovem není, něco

mu předcházet muselo. Mohlo tam stát *na*, ale ztráta dvou hlásek je méně pravděpodobná než ztráta hlásky jedné, a pro tu se nabízí právě *v*. První slovo tedy mělo znít *vpravo*. Co s *áš*? Slova v češtině většinou nezačínají na dlouhou samohlásku *á*, je pravděpodobné, že jí má něco předcházet. Může to být *n*, pak by vzniklo české přivlastňovací zájmeno *náš*. Ale to se nám v kontextu moc nepozdává. Očekáváme spíše sloveso než zájmeno, slovesa jsou centrem věty, tvoří ji, a i zde by se proto mělo vyskytnout. Procházíme-li dosaditelné hlásky, zdá se být nejpříjemnější *m*. Trenér zřejmě křičí *vpravo máš Tonda*. Na pravém křídle hraje *Tonda*, ne *tona*.

Předchozí odstavec je samozřejmě umělá rekonstrukce. Při ní jsme ale stále dodržovali pravidla pravděpodobnosti. Zdá se, že trenér křičel *Vpravo máš Tonda*, Podkůvka tomu tak rozuměl a padl gól.³⁹ Mohli bychom si představit, že podobná operace jako v předchozím odstavci proběhla v Podkůvkově hlavě. Určitě neprobíhala krok po kroku takto a její součástí byla spousta kognitivních procesů, které by se nesnadno popisovaly (o takový popis se zajímá psycholingvistika), ale něco na ten způsob se ve fotbalistově hlavě odehrálo. Pokud si vybavíte moment, kdy jste někomu nerozuměli, nebo jste něco jen letmo zaslechli, porozuměli jste nakonec intuitivně, ale podobně jako v předcházející rekonstrukci.

My se ale chceme na předchozí situaci podívat čistě informačně. Podkůvka zaslechl *prao áš tonu*, některé hlásky ve sdělení chyběly. Druhé *v* ve slově *vpravo* doplníme bez váhání, žádné české slovo nemá při záměně *v* stejné složení, jeho doplnění tedy nenese žádnou informaci. Podobně je tomu s prvním *v*, může jej nahrazovat *na*, případně *do* – ale tvar *dopravo*, pátý pád slova *doprava*, je jen hypotetický. V češtině se neuzívá, *doprava* je abstraktní slovo a pro oslovení *dopravy* pátým pádem nemáme povětšinou důvody, i když je možné. Volby jsou zde tedy dvě a míra nepravděpodobnosti výskytu *v* je malá. Má velice malou informaci. U *áš* je doplnění možných víc – *dáš*, *náš*, *váš* – přesto z hlediska volby vzniká nekomplikovaná situace, kterou kontext jiných hlásek vyřeší. S *Tondou* je to stejně tak. Hlásky, které komunikačním kanálem k fotbalistovi neprošly, mají v kontextu nulovou nebo minimální informaci. Teorie informace říká, že jsou re-

dundantní, informačně nadbytečné. Nebylo jich k porozumění zprávy třeba. Kdyby trenér křičel *Přihraj vpravo* a k Podkůvkovi kvůli šumu prošlo jen *Přihraj vo*, chyběly by v signálu informačně podstatné složky, Podkůvka by nevěděl, jestli přihrát doprava, nebo doleva. Informační obsah by byl i z hlediska kontextu porušen závažně a zpráva by byla zničena. V tom případě by informační hodnota ztracených hlásek nebyla redundantní.⁴⁰

Každá hláska má tedy informační hodnotu. Některé hlásky vysokou, jiné nulovou. To je další nula v jazyce. Něco v souslednosti hlásek má nula bitů.

Pro nás teď následuje otázka: má nula informační hodnotu? Co to znamená, že nulový morfém nebo tvar je informačně nulový, anebo naopak informaci nese? Proto jsme podnikli cestu z nádraží přes fotbalový trávník a kormidelníka. Chceme se ptát na smysluplnost nulového segmentu ve slovním tvaru z hlediska informační struktury textu.

nula, pauza, informace a morfologický popis

Podle morfologické teorie jsou slovní tvary na určitých místech komponovány z nulových morfémů. Vezměme si za příklad slovo nula. Jeho morfologické paradigma, systém jeho tvarů, je následující:

nominativ singuláru:	nul-a	nominativ plurálu:	nul-y
genitiv singuláru:	nul-y	genitiv plurálu:	nul-θ
dativ singuláru:	nul-e	dativ plurálu:	nul-ám
akuzativ singuláru:	nul-u	akuzativ plurálu:	nul-y
vokativ singuláru:	nul-o	vokativ plurálu:	nul-y
lokál singuláru:	nul-e	lokál plurálu:	nul-ách
instrumentál singuláru:	nul-ou	instrumentál plurálu:	nul-ami

Všechny pádové varianty jsou v paradigmatu vyjádřeny určitými tvary. Nominativ singuláru morfémem (koncovkou) *-a*, instrumentál plurálu tvarem *-ami*. A jelikož v genitivu plurálu nenacházíme žádný tvar, připisujeme mu nulové vyjádření pádového tvaru, čímž vyjadřujeme, co stojí za jeho

pádovým tvarem. Nula v genitivu plurálu je morfém proto, že vyjadřuje význam, stejně jako ostatní tvary. Nulový morfém pak musí být tvořen jedním nulovým fonémem. Jaké jsou jeho distinktivní rysy, vlastnosti odlišující jej od dalších fonémů (o distinktivních rysech píšeme níž v kapitole *Nejmenší jazyková nula*)? Je to popravdě nepřítomnost všech distinktivních rysů. Hlávka *p* se liší od hlávky *b* nepřítomností znělosti, nulový foném se liší od ostatních nepřítomností všech distinktivních rysů. Popisujeme-li paradigma slova *nula*, postupujeme od toho, že jsme přijali pohled na něj s tím, že nulový morfém zde musí být jakožto vyjádření pádové funkce, že když ve všech pádech za funkci „může“ určitý tvar, musí tomu tak být i v genitivu plurálu. Potom musíme pod tento nulový morfém instalovat nulový foném a jeho vyjádření z hlediska distinktivních rysů musí být ona nepřítomnost všech distinktivních rysů, je to nepřítomnost znělosti, nepřítomnost raženosti, nepřítomnost nosového tónu (používáme rysy, o nichž bude řeč v kapitole o distinktivních rysech *Nejmenší jazyková nula*). A na tomto místě se už nám trochu zamotává hlava. Nepřítomnost raženosti a tónu a nosového tónu tvoří nulový foném? Musí to být tyto rysy, protože těmi je strukturován systém ostatních hlásek. Ale není méně bolestné říct, že ve tvaru *nul* prostě jenom nic není? Ne, že tam nejsou konkrétní vlastnosti hlásek. Myslíme, že ano, ale systematický lingvistický popis nás nutí k opaku. A přichází další krok. Když posloucháme systematický popis jazykovědy, musíme říct, že ve tvaru *nul* má nula určitou informaci. Stojí proti *-a*, *-y*, *-e*, *-u*, *-o*, *-ou*, *-ám*, *-ách*, *-ami*. Když postupujeme jako v experimentu s kapitánem v předcházejících kapitolách, vezmeme tvar *nul* a máme deset možností pokračování, včetně nuly. Z hlediska pokračování tohoto tvaru je zde velká neurčitost, nula má tedy značnou informaci. Takže pokud tam nula je, je informačním nosičem stejně jako jiné hlávky?

Řekli jsme, že informace je záležitostí jen a pouze výrazu, týká se pravděpodobnosti výskytu určité hlávky či slova z hlediska jejich tvaru. U hlásek jsme jako jejich konstitutivní vlastnost stanovili jejich kontext. Hlávky nemají význam, jsou to tvary, které svou funkci dostávají v kombinaci

s dalšími tvary této jazykové roviny. Tento kontext je čistě lineární, představuje kombinaci hlásek v jejich souslednosti ve slově a v textu (mluveném i psaném). Je to zcela jiný kontext, než jaký jsme našli u malých kódů. U nich byl určitý kontext podstatnou součástí fungování znaku. Popíšme to raději zeširoka, pak se vrátíme ke kontextu u hlásek a k jejich informaci a nule: Vlajka na Pražském hradě a na Elbrusu fungovala proto, že byla umístěna na určitém místě a znamenala v závislosti na tomto umístění něco jiného. Nepřítomnost znaku pak měla svůj specifický význam, nepřítomnost prezidenta a nezdolání hory. Jenže malé kódy nemají jako svou vlastnost linearitu, jejich znaky jsou ze sémiotického hlediska singularitami, představují jedno nahlédnutí do kódu a vyjádření jednoho výrazu s jedním obsahem. Znaky malých kódů jsou teď a tady, nevážou se na sousled. Neznačená to, že znaky malých kódů nelze řadit za sebe, ale toto řazení má zcela jinou podobu než ve velkém kódu. Když jedeme autem, následují cestou značky za sebou, mohli bychom říct, že mají své řazení. Ale každá značka vyjadřuje obsah na určitém místě ve své samostatné funkci, sousled jiných značek jí na daném místě nezajímá. Někdy by se nám to mohlo zdát, např. když míváme značku omezení rychlosti na 90 kilometrů za hodinu a posléze konec omezení rychlosti na devadesát kilometrů za hodinu. Ale to je jen lest výkladu, značka konce omezení prostě na svém místě říká *Už nemusíš jet devadesát*, dělá svoji funkci bez ohledu na souslednost s jinými. Změna kombinace značek nemá žádný význam, nanejvýš je nesmyslná, když konec omezení na 90 kilometrů za hodinu není na místě po značce příkazující toto omezení. Ale pořád platí, že kombinací značek nevzniká změna jejich významu, ten mají samy o sobě. Proto také platí, že znaky malých kódů nemají informaci. Znaky velkých kódů ji mít musí, protože informace vyjadřuje pravděpodobnost následování dalšího jazykového výrazu.

Ve velkém kódu je souslednost tvarů zcela nevyhnutelná vlastnost, musíme kombinovat nic neznamenající hlásky, abychom se vyjádřili, abychom něco řekli. Kombinace něčeho, co nic neznamená, je zde nutnou podmín-

kou, aby znak ve svém výrazu něco vyjadřoval. A proto má také smysl vyjadřovat informaci v této souslednosti.

Po kontextu u malých kódů se pomalu vracíme zpět, k informaci. Jak bychom vyjadřovali informaci u malých kódů? Vidíme značku *dej přednost v jízdě*, všech možných značek je v silničních předpisech 351. Pravděpodobnost výskytu této značky je 1 ku 351. Je to větší informace než u červené na semaforu, kde může být už jen oranžová a zelená, poměr je zde 1 ku 3. To je mnohem menší informace. Semafor tedy nese méně informace, než *dej přednost v jízdě*. Když se nad tím zamyslíme, je to nesmysl. V malých kódech informaci nehledejme, nic bychom nenašli. Podobným přemýšlením jen vyjádříme mohutnost určitého malého kódu, který se v daném kontextu vždy otevře a vyjádří určitý obsah (a jen v tomto ohledu by bylo možné jistý typ informace definovat, a to jako velikost rozsahu sady výrazu malého kódu vzhledem k funkci jednoho jeho znaku). Malý kód se otevře, jednou, a hned se zase zavře, nečeká na další otevření. A proto také nemá nic co dočinění s informací, má *jen* význam a rozsah, kterým se může měřit s jinými malými kódy, ale měření je to trošku silácké a slabošské, protože každý malý kód je tak velký, jak jej velký potřebujeme mít. Co je pak víc, málo, nebo moc?

Velké kódy potřebují kombinaci, mají tedy informační charakter. A nemůžou mít nulu. Informace vzniká kombinací, sousledností něčeho přítomného. Dosazení ničeho má delegovanou jinou funkci, a to je oddělování z hlásek kombinovaných obsah nesoucích jednotek. Pokud musíme kombinovat něco, co nic neznamená, hlásky, musíme mít nulu, která oddělí jejich kombinace, které něco znamenají. Morfologická nula se na toto místo tlačí, ale nemůže tam. Z hlediska konstrukce velkého kódu je nutná pauza. Ta má jasnou oddělovací funkci a na své místo už nic nepustí. Morfologická nula nemůže mít informaci, není žádným jiným nic, než je pauza. V informační struktuře textu jedno nic znamená pauzu. Víc nic je další lest rozumu. Chtěli bychom se zeptat jazykovědce: Jaké distinktivní rysy odlišují pauzu a morfologickou nulu? Je to totéž, nepřítomnost všech distinktivních rysů? Myšlené nulové segmenty pro pauzu a morfologickou

nulu by se neodlišovaly žádným distinktivním rysem. To je ale podezřelé, jazyk potřebuje odlišnost, aby utvořil funkční prostředek. Velké kódy mají svou linearitu nic neznamenajících hlásek, jejich kontext daný okolím hlásek vytváří výrazy znaků, a jejich kombinace mají informační strukturu. Nulový morfém se ale nekombinuje, vkládáme jej z deskripce jazyka. A na paradigma, na tabulku s tvary slova nula, informace nesedá. Jen na text.

Měli jsme určité rozpaky z definice nulového fonému, měla to být nepřítomnost všech distinktivních rysů. Ale nic v textu se nekombinuje jako jednotka, má funkci oddělovat jednotky, a proto to taky není foném, je to prvek struktury textu. Nulový morfém a potažmo jeho nulový foném by pak neměl existovat, protože nenalzáme distinktivní princip, který by jej odlišoval od mezery, jejíž roli známe a víme, že je nevyhnutelná. Mezera má v informačním pohledu roli stejnou jako ostatní hlásky, ale to jí nedává roli ve znakové funkci, takový přechod můžeme udělat jen v popisu, v našem schématu jazyka, které není textem (podruhé odkazujeme k paradigmatu slova nula na začátku kapitoly). Tímto schématem se necháváme poplést a zapomínáme na text, který žádné nic s informační hodnotou vedle mezery nemůže obsahovat.

Pe
Piseh-

dokola
Ner nar

Shori
stodola

víc a víc nulových morfémů a nulové morfémy s jedním fonémem, to nedává smysl

Morfologové hrají s nulovým fonémem a morfémem různé hry.⁴¹ Ve tvaru *psa* (*Vidím psa paní Kadrnožkové.*) je nulový tvar, oproti tvaru *pes* (*Pes je nejlepší přítel člověka.*) v něm chybí hláska *e*, proto jej vidí takto: *pθsa*. Tato nula na první pohled nevyjadřuje obsah, o nulovém morfému se zde nemluví, nanejvýš o spoluúčasti této nuly na vyjádření významu koncovky. Ve tvaru *kuře* chybí *at*, které je ve tvaru *kuř-at-ům*. Je tam tedy nula, která je už podle morfologie morfémem, tzv. kmenotvornou příponou. Obsah ale také nemá, jen umožňuje připojit koncovku *-ům* ve tvaru *kuřatům*. Význam mluvnických kategorií zde má koncovka *-ům*, stojící v opozici k *-ech* ve tvaru *kuřatech*. Morfém by to tedy být neměl, pouze spojuje slovní základ s koncovkou, sám ale význam nemá. Morfologii to často nevadí a kmenotvorné přípony za znaky, právoplatné morfémy, považuje. Pokud by měla platit podmínka, že znak má obsah, a to platit musí opravdu vždy, bylo by toto *-at* součástí koncovky, ne samostatným tvarem. A následují další podivnosti. Ve tvaru *nesa* (*Nesa cibly, zakopl.*) jsou podle morfologie nuly dvě. Za *-ouc* v *nesouc* a za *e* v *nesouce*. Morfologii vůbec netrápí vkládat do tvaru *nesa* dvě nuly za sebou (*nesa -θ θ*). Z informačního hlediska zde platí argument z předchozí kapitoly, nula není pauza. A není možné ji v textu od pauzy nijak odlišit. Dva nulové morfémy nejsou odlišitelné ze stejného důvodu. Kde jeden končí a druhý začíná? V mluvnici si jeden od druhého oddělíme snadno, ale oddělit od sebe tyto dva morfémy v textu je neřešitelný problém. Proto nejen že není představitelný nulový foném a jím vyjadřovaný morfém. Rozhodně nejsou představitelné dvě takové jednotky za sebou. Morfologové instalací dvou nulových morfémů za sebe jen podtrhují nekorektnost práce s touto jednotkou.

Náš pohled na morfologické nuly je na těchto stránkách textový a informační. Morfolog ale opáčí, že když si rozepíšeme paradigma tvaru, vidíme, že tu a tam oproti jiným tvarům něco chybí a to chybění je

zodpovědné za vyjádření určité funkce. Proč? Za vyjádření funkce přece mohou být zodpovědné realizované hlásky. Tvar *nul* vyjadřuje genitiv plurálu. Když prohlásíme toto, je to dobrý popis tvaru, *nul* není *nula*, to nám pro vyjádření jejich rozdílu naprosto postačuje, to co v *nula* vyjadřuje pád, přešlo v tvaru *nul* na hlásky *n*, *u* a *l*, na morfém *nul*. Že před tím kořen pád nevyjadřoval, to nevádí, teď jej má, je za něj zodpovědný. Proč za něj dodávat informačně nemožné nic? Chtějme být s informační strukturou jazyka zadobře a nehrajme si s nulami. Ty mohou být součástí našeho morfologického popisu, který nás má orientovat v tom, jak se tvary v paradigmatu liší. Ale nulám v tomto popisu nedávejme status morfémů a fonémů. Velké kódy nic takového nemají, nemohou to ani ze své podstaty mít a nepotřebují to, protože vždy mají kombinace nějakých hlásek, nic neznamenajících jednotek, a tyto kombinace vyjádří svůj obsah. Ve větě *Součet s nulou popisuje různé druhy jazykových nul* žádné nulové morfémy a fonémy nejsou, jsou tam hlásky, jak mají být, a ty vyjadřují vše potřebné.

Morfologická nula je tedy popis. Je to gramatický způsob zobrazení odlišnosti tvarů. Pomáhá nám orientovat se mezi tvary, ale náš velký kód je nezná, nemá je. To, co nás k přemýšlení o nulách přivedlo, slavná morfologická nula, neexistuje. Nula je možná jen v malých kódech a dovolí ji realizovat situační kontext a jedinečné otevření kódu. Ve velkých kódech nulu kontext, tentokrát kontext nic neznamenajících jednotek, zakazuje, společně s informační strukturou textu a podmínkami nesení informace a s tím, že pauza svou nulou odděluje kombinace nic neznamenajících jednotek a další nulu k sobě nepustí. Říkali jsme to, možná máme po Pražském hradě a Elbrusu s nulami už utrum.

Simeon, Simeon⁴²

Pokud se podíváme do *Mluvnice češtiny 2*, najdeme tam spoustu nul. Když se zaměříme na slovesa a jejich systém časování, zjistíme, že se to tam nulami jen hemží. Nuly jsou v konjugačním systému *Mluvnice češtiny 2* v každém paradigmatu, vypadá to, že snad každý druhý tvar slovesa má v sobě nulu a ve spoustě z nich jsou nuly dvě nebo rovnou tři. Navíc ne-

stojí jen na konci tvaru, ale derou se mezi pozitivně realizované morfémy. Celý slovesný systém se pak zdá být barokně přebujelý a nulové morfémy se v něm kulatí jako baculaté tvary andílků v chrámové lodi a vypadá to, že by chtěly v nekonečném počtu tančit na špičce jehly. *Mluvnice češtiny 2* prostě vkládá nulu do paradigmatu vždy, když ve tvaru není přítomna určitá složka zastoupená v jiných tvarech. K tomuto způsobu morfologického popisu se negativně postavil český lingvista Simeon Romportl. Ten ve svém popisu konjugačního systému češtiny přístup, který užívá *Mluvnice češtiny 2*, rezolutně odmítl. Romportl se díval na morfémy jinak, nestačilo mu vypsat všechny tvary paradigmatu, na základě jejich odlišnosti je nasegmentovat na nejmenší možné části a nulami označit ve srovnání s jinými neobsazené pozice. Romportl připisoval roli morfému jen těm tvarům, které vyjadřovaly s celým slovním tvarem konkrétní význam, sloveso v určité osobě, čísle, času atd. V Romportlově pojetí se mluví o kompetenci a odpovědnosti morfémů vyjadřovat dané slovesné kategorie. Pokud se Romportl setkal s tvarem *nes*, nic ho nenutilo psát za něj nulu, za vyjádření příslušných slovesných kategorií mu nesl odpovědnost kořen. Pokud se setkal s tvarem *kryju*, popsal v něm morfém *-j-* a morfém *-u-*. Ani ho nenapadlo mezi ně instalovat nulu (*kry-j-θ-u*), protože oproti tvaru *kryješ* a *kryjeme* mezi *-j-* a koncovkou má chybět ono *-e-*. Ale ono *-e-* pro něj morfémem bylo, protože odlišovalo imperativ *kryj* od přítomného času třetí osoby tohoto slovesa, tvaru *kryje*. Pokud se vydáte Romportlovou gramatikou, budete chvíli ztraceni, jeho způsob notace vlastností tvarů je netradiční, píše nuly, jedničky, dvojky do tabulek, které vyjadřují kompetence a odpovědnosti jednotlivých slovesných tvarů. Na základě těchto tabulek pak popisuje slovesné třídy, a to částečně odlišně např. od zmíněné (a dnes stále reprezentativní a vynikající a bohužel nepřekonané) *Mluvnice češtiny 2*. Z hlediska našich školních znalostí pojímá Romportl konjugační systém češtiny prostě s jistými odchylkami, ale logicky a s jasnou představou celého systému. Pokud se zorientujeme v Romportlově systému, budeme uspokojeni nadmíru, a to nám nedá ani jednu nulu navíc, nedá nám žádnou.

Česká morfologická tradice Romportlův přístup k popisu slovních tvarů (připomeňme, že morfologie je českým termínem nazývána jako tvarosloví) nikdy nepřijala. Téměř jej ignorovala. Například velký český lingvista a vynikající morfolog Miroslav Komárek Romportlův pokus přechází s přílišným nadhledem, vůbec nehodnotí jeho možnosti modelovat systém časování českých sloves – ale alespoň si jej všímá. Jinak je Romportl ve vývoji české lingvistiky dále téměř nedotknut a je vnímán spíše jako úkaz lingvisty se zvláštními zálibami v dějinách biologie). My jsme na něj znovu upozornili, jako na morfologa bez nul. A musíme s uznáním skandovat Simeon, Simeon.

nejmenší jazyková nula

Při výslovnosti často různé vlastnosti hlásek vynecháváme, protože mluvíme rychle nebo nedbale. V lingvistice se to nazývá fonetická redukce. Pro vysvětlení tohoto jevu je třeba popsat poslední úroveň lingvistického popisu, rovinu distinktivních rysů. Hlásky jsou poslední jazykovou úrovní, jsou bytostnou podstatou každého jazyka a společně s pravidly jejich kombinace dávají každému jazyku jeho zvuk. Hlásky jsou poslední (nebo první) jazykovou jednotkou proto, že jsou disponované kombinovat se za sebou, v tzv. linearitě textu. Při jejich popisu musíme klesnout níž a hledat jejich vlastnosti, které se v nich kombinují nelineárně. Právě tyto vlastnosti hlásek jsou nazývány jako distinktivní rysy.

Vezměme si hlásky *p*, *b* a *m*. Začneme u hlásky *p*. Hlávka *p* vzniká tak, že semkneme oba rty a rozrazíme je proudem vzduchu vycházejícím z plic a procházejícím hrdelní a ústní dutinou. Zvuk rozražení obou rtů tvoří hlávku *p*. Nyní při tvorbě hlásky opět rozrazíme oba rty, ale zároveň u toho necháme kmitat hlasivky. Toho dosáhneme tak, že v hrtanu se přiblíží hlasivky k sobě a procházející vzduch je rozkmitán. Hlávka *b* je při artikulaci úplně stejná jako hlávka *p*, jediným rozdílem je právě zvuk, který přidají rozkmitané hlasivky. Nyní vyslovujeme hlávku *b* s tím, že uvolníme zadní část měkkého patra. Tím umožníme vycházejícímu zvuku proudit nejen ústní dutinou, ale i dutinou nosní. Při tvorbě většiny hlásek je měkké patro

aktivní artikulační orgán, brání vstupu proudícího vzduchu z hrdelní dutiny do nosní dutiny. U hlásek *n* a *m* se naopak chová pasivně, ponechává volný průchod vzduchu do nosu (do této skupiny hlásek spadají v češtině i varianty hlásek *m* a *n*, *m* tvořené nikoliv dvěma rty, ale rty a zuby, např. ve slově *tramvaj*, varianta *n* je tvořena na měkkém patře, např. ve slově *lanko*; v jiných jazycích, např. v polštině, existují nosní samohlásky). Když jsme k *b* přidali průchod vzduchu nosní dutinou, vznikla hláska *m*.

Hlásku *p* můžeme popsat následujícími znaky. Je to hláska obouretná a ražená. Obouretnost značí místo tvoření hlásky, hláska *f* je oproti ní retozubná, při jejím tvoření se nepoužívají oba rty, horní zuby se při *f* přiblíží nebo dotknou spodního rtu. Hláska *t* je dásňová, tvoří se na dásních, *ʈ* tvrdopatrová, tvoří se na tvrdém patře, *k* je měkkopatrové a *b*, které se tvoří v hrdle, je hláska hrdelní. Místo tvoření je podstatná charakteristika hlásky. Zmíněné *t* je například svým způsobem podobné naší hlásce *p*, tvoří se jen na dásních místo na rtech. Hláska *p* je ražená, při jejím tvoření se zcela uzavře průchod vzduchu z plic ven z lidského těla, tato překážka se však tlakem vzduchu rozrazí, čímž dochází k tzv. explozi. Oproti tomu je hláska *f* úžinová, její zvuk je vytvářen plynulým průchodem vzduchu vytvořenou úžinou mezi rtem a zuby. To jsou tedy dvě vlastnosti hlásky *p* a přidáme další dvě, není znělá a není nosová. Hláska *b* je hláska ražená, obouretná, znělá a nenosová, hláska *m* je ražená, obouretná, znělá a nosová. Máme tedy tři hlásky, které se odlišují přítomností nebo nepřítomností čtyř vlastností. A to jsou ony distinktivní rysy.

Distinktivní rysy se většinou v lingvistice stanovují na základě akustických vlastností hlásek, podle kvalit zvuku, ne tím, jak jsou artikulovány. Odlišuje je přítomnost tónu (ten vytvářejí kmitající hlasivky), vzdálenost nebo blízkost tónů, které se za hlasivkami rozeznávají při průchodu vzduchu hrdelní a ústní dutinou (hláska *a* je má frekvenčně blízko u sebe, hláska *i* daleko od sebe) atd. Současná přítomnost těchto rysů tvoří hlásku. Hlásek je v lidských jazycích většinou více než třicet a málokdy jich je více než padesát, trojciferné číslo při počítání počtu hlásek jazyka nikdy nenalezneme. Distinktivních rysů je vždy méně, lingvistika tvrdí, že pro popis

všech jazyků světa postačuje dvanáct distinktivních rysů (možná o jeden dva více), a pokud bychom chtěli odlišovat všechny hlásky jednoho jazyka, stačí nám pro jejich jasnou identifikaci pět až šest rysů. Věda, která popisuje, jak jsou systematizované distinktivní rysy hlásek, se nazývá fonologie.⁴³ Fonologie se zabývá tím, jak se distinktivní rysy kombinují, jak se spolu spojují v jedné hlásce. Jednotlivé hlásky se často liší přítomností a nepřítomností jednoho rysu (to platí pro hlásky *p* a *b* a pro všechny další české znělostní opozice, v jiných jazycích je takovou odlišovací vlastností např. měkkost souhlásek); některé vlastnosti jsou v hláskách zastoupeny s různou intenzitou. Samohlásky se např. liší tím, zda je při jejich tvoření jazyk blízko patra, nebo je položený v dolní čelisti, případně se nachází někde uprostřed. Zbývají pak hlásky, které se liší mnoha vlastnostmi, místem a způsobem tvoření, přítomností hlasivkového tónu nebo nosního tónu atd. Takto se tedy lingvistika vypořádává s rovinou distinktivních rysů.

Celý výklad o distinktivních rysech jsme absolvovali jen proto, abychom mohli ukázat, jak se u nich objevuje nula. I na této úrovni ji v určité podobě najdeme. Hlásky by měly být vyslovovány se všemi svými distinktivními rysy, respektive jejich normální podoba je vždy obsahuje. Hlásky jsou ale realizovány v kombinacích, které jejich konkrétní rysy mohou narušit. Z jiného úhlu pohledu to popisujeme v kapitole o variantnosti morfémů. Když se v češtině ocitne hláska na konci slova (fonetika říká fonetického slova, tzv. přízvukového taktu), tak pokud je znělá, ztratí tuto svou vlastnost a stane se z ní její protějšek, z hlásky *ž* hláska *š* atd. Vyslovujeme *kříš*, ne *kříž*, *let* a ne *led* (i pokud se jedná o *ledový* a ne *letový let*). Fonologie tyto jevy občas nazývá jako neutralizaci fonologické opozice, slovy Součtu s nulou je to vynulování vlastnosti hlásky tak, že se z ní stane hláska jiná, nejbliže příbuzná nepřítomnosti jediného distinktivního rysu. K podobnému jevu dojde, když se ve slově potká neznělá hláska se znělou. Potom se slovo *shoda* vyslovuje jako *schoda*, nebo jako *zhoda* (v prvním případě k tomu dochází většinou v Čechách, ve druhém na Moravě – způsob takového nulování může být tedy v určitých nářečních oblastech odlišný; předchází případ ztráty znělosti na konci slova se realizuje jen

v některých jazycích, to, co platí s nulováním pro nářečí, platí i pro různé jazyky).

V předchozím případě realizovaná neutralizační nulování se v jazycích dějí pravidelně, patří do konstitutivních znaků jazyka či nářečí. Všeobecně, i když často nepravidelně se dějí další různá nulování. Distinktivní rysy jsou v mluveném textu často nulovány proto, že mluvíme moc rychle, nebo na výslovnost moc nedbáme a vyslovujeme tak, aby to bylo co nejjednodušší. Jiná tato nulování, jedno popíšeme následovně, jsou naopak pravidelná. Ve výslovnosti vykazujeme určitou míru ekonomie a distinktivní rysy hlásek vynecháváme vždy. Vezměme si za příklad fotbalistu Antonína Chladíla z kapitoly *Informace, soudržnost, jazyk a text*. Říkají mu Tonda. Když si nahrajeme trenérovu pochvalu jeho gólu šajtlí, poslechneme si jej pozorně, zjistíme, že něco chybí. Něco není úplně v pořádku s hláskou *n*, je nějaká nejasná. Zkuste si výslovnost toho jména, pečlivě. V jeho výslovnosti se při hlásce *n* jazyk dotkne dásní a při rozražení tohoto závěru dochází k vyslovení *n* se všemi jeho dalšími vlastnostmi. Po hlásce *n* následuje hláska *d*. Jazyk se vrací na stejné místo a znovu tam vytváří závěr, dojde k rozražení, zazní hláska *d*, která přechází do koncového *a*. To je ale pečlivá výslovnost, hyperkorektní a nestandardní. Zkuste vyslovovat *Tonda* rychle, nebo si to slovo jen tak nedbale říkejte – nechceme vás k tomu navádět, abyste se cítili nějak nepatřičně, když opakujeme slova pořád dokola, nějak v naší mysli ztrácejí smysl, jako je tomu u *poštou ranní* v prvním díle Básníků. Při rychlém nebo nedbalém vyslovování *Tondy* dojde k tomu, že realizujeme jen jeden závěr pro hlásku *n* i *d*. Vracet se jazykem zpět a znovu realizovat totéž pro další hlásku se nám nechce, proč to dělat dvakrát, když si s tím vystačíme jen jednou a všichni nám rozumí. Ve výslovnosti *Tondy* bez závěru pro hlásku *n* se totiž tato hláska neztratí, ztratí se jen její jedna vlastnost, exploze, další vlastnosti, jako je tón vznikající v nosní dutině, zůstávají a pořad dohromady tvoří *n*. Vynulovali jsme jeden distinktivní rys, ale souhra všech ostatních hlásek *n* zachovala. Před hláskou *d*, když tvoříme první a jediný závěr, předchází nosový tón *n*. Pomohli jsme si, udělali jsme nulu, a *Tonda* zůstal celý. Když jsme se tedy za-

měřili na nejnižší popisnou rovinu jazyka, na distinktivní rysy, zjistili jsme, že určité nuly obsahuje, ale jsou to nuly neškodné a v jazyce a textu nic ne-destruují. Když je těchto nul tak akorát, nikdy se nic neděje a my nevědomě víme, co si můžeme dovolit. Když je jich moc, prostě si nerozumíme, protože už nerozeznáme hlásky, jejich informace k nám nepřechází, nerozeznáme slova a všechno je špatně. Ale to už se vracíme zpět, do vyšších jazykových rovin.⁴⁴

Klus a Krajčo

Protagonistou dalšího našeho vyprávění je Nikola. Nikola poslouchá všemožnou hudbu, dá se říct, že je to její každodenní průvodce. Když má chvíli na sebe, sedne si k Youtube a poslouchá svoje oblíbené kusy a sleduje, co nového se děje v hudebním průmyslu, poslouchá nové objevy a občas si u nich zatančí na koberci v obýváku. Když se jí zeptáte, kdo je její nejoblíbenější zpěvák, řekne *bud' Krajčo... a Klus, anebo Klus... a Krajčo*. Takhle dvojka je u ní už dlouho stálá, jen se střídá pořadí. Nedávno byla Nikola na hudebním festivalu, seděla vedle Richarda Krajča a pila s ním pivo, takže teď říká *Krajčo... a Klus*. Čas strávený v blízkosti oblíbeného zpěváka ji trochu poznamenal. Nikola ale není až tak nezřízená fanynka, aby její pořadí ovlivňoval jen ten zážitek. Pořád má moc ráda Tomáše Kluse, ale z jeho posledního cédéčka je trochu nesvá, něco se jí na něm nepozdává, je tam něco jinak. Ale neví, co to je. Písničky se jí pořád líbí, jen jejich výraz je v něčem divný. Nejraději prostě poslouchá starší kusy, jako je *Čas, Panenka, Pocity, VeSmíru a Chybíš mi*. Co se s Klusem stalo, co je jinak?

Když si poslechneme tři alba Tomáše Kluse, mimořádná a skvělá, opravdu v tom třetím najdeme diferenci. Tomáš Klus ve třetím albu výrazně mění výslovnost samohlásek. Jsou otevřenější a artikulované více v zadní části ústní dutiny. Samohlásky jsou od sebe odlišené právě tím, jak vysoko a nízko je při nich jazyk umístěn v ústní dutině, a pak tím, zda je jazyk vpředu ústní dutiny, nebo více vzadu. Hlávka *i* je vysoká a přední, *e* má jazyk stále vpředu a jazyk u něj oproti *i* poklesne v ústní dutině níž a posune se trochu dozadu. Hlávka *a* má jazyk nízko, položený ve spodní

čelisti, oproti ostatním hláskám ve středové poloze, ani vepředu ani vzadu. Hláška *o* má jazyk jako hláška *e* ve středové poloze, blíže hornímu patru než *a*, hláška *u* má jazyk položený ze všech nejdál ústům a je vysoká, má jazyk blízko hornímu patru. Tomáš Klus na svém albu posunuje při výslovnosti hlásek jazyk trošku níž a trošku víc do ústní dutiny, než jak to odpovídá standardní výslovnosti. To je to, co se Nikole nezdá. Z našeho úhlu pohledu jde o to, že zpěvák mění kvalitu distinktivních rysů. Sémioticky řečeno je naplňuje trošku odlišnou substancí. Forma výrazu zůstává stejná, vlastnosti odlišující samohlásky od sebe zůstávají stejné, respektive systém jejich distinkcí je stejný, jen se naplňuje jinou substancí, zvukem *s* o trošku posunutými frekvencemi. Distinktivní rysy tedy mají svou formu a tu vyplňují substancí.

Můžeme příklad Klusovy výslovnosti rozvést. Pokud se Moravák vypraví do Čech, do Prahy a okolí, je překvapen výslovností samohlásek, především *i*. Hláška *i* mu připomíná hlásku *e*. A skutečně, ve středočeském dialektu je typické, že se hláška *i* otevírá, jazyk je oproti moravské výslovnosti o trochu níž. Když se podíváme na zvukové složení této hlásky, zjistíme, že často přesně odpovídá některým moravským *e*. Substance českého *i* je totožná s moravským *e*. Přesto si Moraváci a Češi rozumějí. Je to tím, že systém samohlásek mají stejný, jen se naplňuje trošku odlišnou výslovností. Rozdíl je přece jen ještě např. v *ej* a *ý* (vyslovovaném jako *í*, čeština má tvrdé *y* pouze v pravopisu, nevyslovujeme ho ale) např. v tvarech *dobrej kus* a *hezký chlapci*. Hláška *i* se tedy ve výslovnosti v Čechách přiblíží moravskému *e*, *e* se výslovnostně přiblíží k *a* a vše funguje dál. Systém rozdílů je zachován, jen se manifestuje jinou substancí. Je to důkaz toho, že jazyk je systém, tedy soubor rozdílů, které se mohou odlišně realizovat. Když píšeme, je systém hlásek pořád stejný, substance je jiná, žádný zvuk, jen tvary na papíře či na displeji, žádný jazyk nahoře a dole. Jazyk jsou rozdíly, substance jen slouží k jejich vyjádření.⁴⁵

Přidáme ještě dva příklady. Určitá změna v podobě distinktivních rysů bývá vázána na určitý typ média nebo určitou situaci. Když si naladíte Radiožurnál a budete pozorně poslouchat, zjistíte, že intonace moderátorů,

zpravodajců a zprávařů má společné rysy, v určitých částech věty podobně poklesají hlasem, kladou důraz na určité části věty atd. Dokonce se v této souvislosti mluví o redakčním hlasu. Pokud nastoupí do Radiožurnálu nový hlasatel, budete pozorovat, jak se postupně přizpůsobuje tomuto redakčnímu standardu a jak drobnými odchylkami ve výslovnosti pomalu zapadá do redakce. Do jaké míry se ve veřejnoprávním médiu jedná o pozitivní, či negativní jev je k diskusi, každopádně redakční hlas jej jistým způsobem profiluje (zeptejte se Lucie Výborné, jak to měla s redakčním hlasem při nástupu do práce na Radiožurnálu, řekne vám o tom své a potvrdí to, co říkáme). Druhým příkladem jsou průvodci na hradech a zámcích. Určitě si vybavíte jejich typický projev. Nápadně oddělují slabiky slov. Pokud se ke konci slova vyskytuje dlouhá samohláska, výrazně ji prodlužují, pokud se tam vyskytuje hláska *i* a *e*, výrazně zužují jejich výslovnost. Dá se říci, že průvodci na hradech a zámcích posilují distinktivní rysy hlásek, které jsou pro ně nejvíc podstatné, odlišují je od podobných hlásek (v našem příkladu krátkých samohlásek). Společně s oddělováním slabik tak posilují průchodnost signálu kanálem, nevědomě se pojišťují, že jejich slova projdou k posluchačům v jejich plné informační hodnotě. Toto posilování určitých distinktivních rysů a parcelaci promluvy na slabiky ale vnímáme a může nám přijít, třeba opět podvědomě, zvláštní. Prostě si říkáme: *Že je tohle zase ta průvodcovská řeč?*

Zpět ale k Moravě a Čechám a k nule. Na příkladu s *i* a *e* v Čechách a na Moravě jde vidět, že lze vynulovat celou substanci, *i* v Čechách se zcela může podobat hlásce *e* na Moravě. Toto nulování se ale nedotýká formy, ta žádné nulování nemůže připustit, to bychom si nerozuměli. Je to příklad nuly jen na jedné složce znaku, substanci výrazu, a také je to příklad nuly na nejnižší jazykové úrovni. Distinktivní rysy jsou rozdíly, jednoho od druhého, ne přesné kvality, kterými jsou ty rozdíly realizovány. A co se týče Tomáše Kluse, který teď distinktivním rysům kvality trošku posouvá, budeme čekat, co se stane dál. Koupíme si s Nikolou jeho nové céděčko (Krajčovo taky) a uvidíme, co se bude dít s jeho jazykem a distinktivními rysy a jestli to bude Klus... a Krajčo, nebo Krajčo... a Klus.

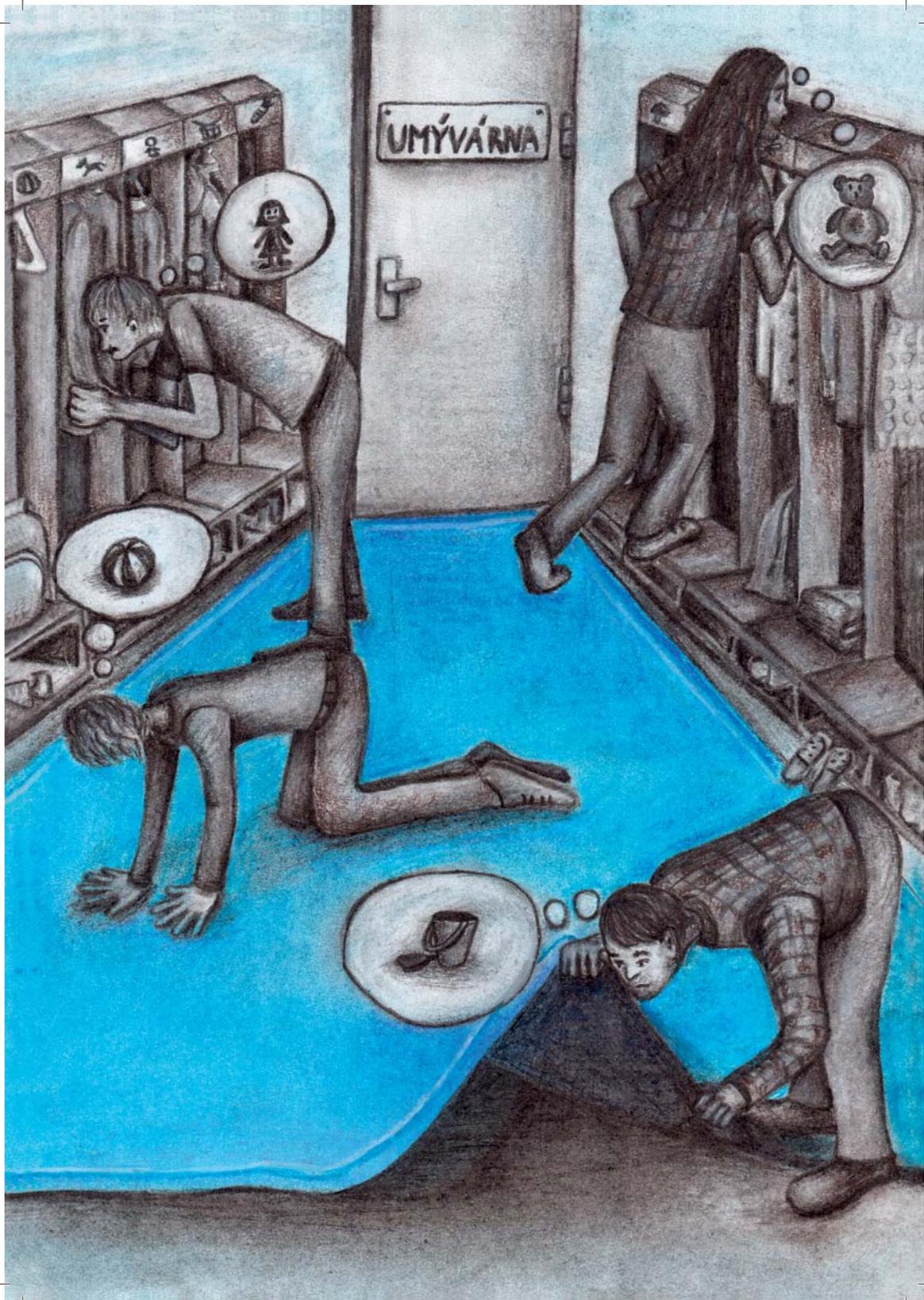
elize a gramatika z nulování

Musíme se po distinktivních rysech zastavit u hlásek. Nulování na rovině hlásek má v jazykovědě svůj vlastní název, říká se mu elize. Popisuje se v disciplíně, která studuje způsoby artikulace a zvukovou podobu hlásek, slov a vět. Ve fonetice. Oblast fonetiky, do níž elize náleží a kde ji najdete vyloženou, se tradičně nazývá změny hlásek v proudu řeči. Na ně jsme už několikrát naráželi v souvislosti s proměnou podoby morfémů (viz kapitolu *Variantnosti morfému*) a v předchozí kapitole o distinktivních rysech. Změnou hlásky v proudu řeči je např. to, když se ve slově *ekonomie* objevuje ve výslovnosti *j* mezi koncovými hláskami *i* a *e*, nazývá se to hiát (tento termín se také s hiátem vyslovuje jako *hiját* – v oblasti terminologie je to pozoruhodný případ). Jinou takovou změnou je metateze, kdy měníme pořadí hlásek kvůli sjednocení tónu ve slabice – pak říkáme *žlička* místo *lžička* a *cerel* místo *celer*. Před slova se samohláskou na začátku se mohou vkládat určité souhlásky, nazývá se to proteze – pak vzniká *jar-mara* (almará), *Holomóc* (Olomouc) a *vobalovaný* (obalovaný). Poslední příklad je pro češtinu typický, užívá se ve všech českých nářečích. Elize je vypuštění hlásky z důvodu usnadnění výslovnosti. Příkladem je tvar *jabko* vyslovovaný místo *jablko*, *matika* místo *matematika* (zrovna matematiku jazyk takto nuluje?).⁴⁶

Elize je zapojena ve vývoji jazyka do velice zajímavého jevu. Často provází vznik nového gramatického prostředku nebo přechod nějakého jazykového prostředku z jedné kategorie do druhé. Babička jednoho z autorů např. říká *esti*, *Esti nám to zmokne...* Babičky vás a jiných lidí můžou říkat např. *jesti*, *estli* atd. Spisovný tvar tohoto slova je *jestli*. A původní, z nějž všechny tyto tvary vznikly, zněl *jest-li*, ve větách *Jestli-li tomu tak, že za-prší, bude ze sena čvāň* (to znamená *bude mokré*). Tento výraz původně představoval celou slovesnou konstrukci, postupem času byl ale častěji a častěji užíván a stal se nedílnou součástí vyjadřování. A změnil se, už to nebylo sloveso, v *jestli* už neslyšíme *je-li tomu tak*. Tento přechod doprovázela fonetická elize, redukování tvaru v jeho zvukové (výrazové) podobě. Jako příklad z jiného jazyka bývá v této souvislosti uváděno anglické *going*

to zmíněné výš v kapitole *Obsahy*. To už dávno neznamena *půjdu*, znamená to budoucnost. Když se toto slovo vyvíjelo z *půjdu* do „*budu*“, postupně ztrácelo část svých hlásek, byly elidovány. Dnes zaslechnete anglicky mluvící jedince říkat *gona*. To je podobně jako *esti* zredukovaný tvar po změně gramatické funkce, je to ono původní *going to*. Elize jde tedy často ruku v ruce s vytvářením nových jazykových prostředků, s tvorbou důležitých částí jazyka, které slouží stavbě vět a dovolují spojovat slova s jejich obecnými významy, jako je budoucnost u *going to* nebo podmínka u *jestli*. Tahle nula se tedy účastní něčeho, co je samým jádrem jazyka, vzniku gramatických jevů.⁴⁷

UMÝVÁRNA

Voldemort je medvěd

Místo Voldemorta mohl v nadpise této kapitoly stát taky Sauron. Voldemort je černokněžník a obávaný nepřítel známého čarodějnického učně Harryho Pottera. Sauron je taky černokněžník, a to ve Středozemi J. R. R. Tolkiena. Sauron je onen Pán prstenů. Medvěda prozatím nechejme stranou. Začněme s tím, co mají společného oba černokněžníci z hlediska nul.

Když kamarádi Harryho Pottera mluví o Voldemortovi, říkají mu *Pán zla* nebo *Ten, jehož jméno nesmíme vyslovit*. Případně si vystačí jen s *Ty všš kdo*. Voldemort totiž zná kouzlo, díky němuž se ten, kdo vysloví jeho jméno, stane obětí jeho černých sil. A tomu se chce každý vyhnout, kromě Harryho, který používáním jména Voldemort dokazuje, že se černokněžníkovi nebojí postavit. A se Sauronem je to podobné. V Pánovi prstenů je Sauron často nazýván jako *Temný pán*, *Temná moc* nebo *Velké oko*. Vyslovit jméno Sauron znamená přivést na sebe pozornost tohoto Velkého oka sledujícího z Mordoru, Sauronovy bašty, celou Středozem. Hrdinové Pána prstenů a Harryho Pottera tedy vynechávají jména černokněžníků, protože se jich bojí, nulují je. Je to krásný příklad lexikální nuly, nulování určitých slov a nahrazování je jinými, nebo ničím.

Co když ale za slovem nestojí černokněžník, který nás potrestá za vyslovení jeho jména? Musí za slovem stát kouzla a čáry, abychom se jej varovali užít? V našem jazyce a v komunikaci je to tak, že se snažíme vyhnout spoustě slov, i když za nimi nestojí čáry a kouzla. Stačí k tomu pověrečnost, náš strach z určitých lidí, činností, míst, prostě negativních jevů v našem životě. Běžným způsobem vynechávání určitého slova je eufemismus, zjemnělé vyjádření, které nám v komunikaci slouží k vyhýbání se plnému pojmenování negativní skutečnosti. Často neříkáme *zemřít*, ale *odejít*, *zestnout* nebo řekneme, že někdo už *není mezi námi*. Nebo slova prostě zdrobníme, abychom oslabili jejich negativní obsah, a pak říkáme, že jdeme k šéfovi na *kobereček*, že někomu přestalo *bít srdíčko* a že tady máme *malý problém* – pravděpodobně ten problém úplně malý nebude. Jazykovému oslabování negativní skutečnosti se říká Pollyannin princip, podle hrdinky Pollyanny z románu Eleanor Porterové. Pollyana všude

užívá zdobněliny, pozitivně přistupuje k věcem, které by jinému nedělaly vůbec radost. A to se dá eufemisticky říct, že vůbec *nemá lehký život*. Zdobnělinami a optimismem si jej trošku příkrášluje a zlehčuje. Jazykověda tvrdí, že národy či etnika, která žijí v těžkých podmínkách, užívají mnohem více zdobnělin než například průměrný Čech. Lepší slova dělají lepším svět.

U vyhýbání se určitému slovu se ale nemusí jednat jen o eufemismy a zdobněliny. Při pojmenování nějak problematické skutečnosti často užíváme zájmena místo konkrétních slov. Mladík, který se ptá dívky, zda se budou milovat, čemuž v češtině říkáme raději cizím a neproblematickým slovem *sex* (často nulujeme cizími slovy), se ptá: chceš *to*? Přece jen neví, zda jej neodmítne, proč to přivolávat přímým pojmenováním. Navíc sexuální témata jsou v naší společnosti příznaková, nemluvíme o nich mimo intimní chvíle zcela otevřeně a různých vynechání v této oblasti najdeme spoustu. Dívky se běžně ptají: Dostalas *to*? Kromě užívání zájmen je časté zkracování. Příkladem mohou být nemoci. Lidem se, a není se co divit, nechce přivolávat nemoc a raději mluví o *rakovi*, než o... však víte. A mezinárodně užívané WC je bráno jako čistý sled hlásek, protože klozet, stojící za C, který bychom tam pořád mohli slyšet, říkat nahlas nemusíme. Je to pro nás už navždy WC anebo *vecko*, jak říkají Slováci (WC je odvozeno od anglického water clozet, vodní klozet, a české slovo pro něj taky přímé pojmenování obchází, respektive *zachází*). Kromě WC se pro místo, kam i císař pán chodil pěšky (to je další prostředek, kterým vynecháme ono zacházení), používalo a používá označení 00. Dvě nuly, to by nás mělo zajímat. Vznik tohoto označení je ale zcela prozaický. Když byla v hotelích v devatenáctém století na každém patře umísťována místnost nula, WC, což byla vymoženost, byla označena číslem 0. Další čísla už přece jen musela označovat pokoje. A aby byla podtržena důležitost a komfort toalety na patře, psala se dvakrát.

Mnoho slov našeho jazyka nese ve svém tvaru historii snah mluvních vyhnout se pojmenování určitého negativního jevu, aby jej na sebe nepřivolali. Slovo *vlk* pocházející z latinského *lupus* ve svém vývoji měnilo pozici

počáteční hlásky *l*, která nakonec skončila jako slabikotvorná uprostřed českého slova *vlk*. Deformací slova prohozením hlásek, tzv. metatezí, se realizovalo ono vyhýbání se slovu, které by mohlo přivolat pro člověka dříve často nebezpečnou šelmu. Spojení *ježkovy oči* možná vzniklo z důvodů vyhýbání se vyslovení Ježíšova jména (všichni víme, že nemáme brát boží jméno nadarmo do úst), ačkoliv výskyt tohoto spojení v jiných jazycích to může vyvracet. *Jezuskote* je už ale zjevné zkomolení jména *Ježíš* a *jezusmarja* jména *Ježíše* a *Marie*. Vraťme se zpět ke zvířatům. *Lasice*, které se obával každý kurník, podobně jako *vlk* vznikla prohazováním písmen (srovnejte české slovo *lasice* s anglickým *weasel*), a navíc ji raději zdrobníme na *lasičku*. Ve francouzštině je zdrobnění *lasice* ještě silnější, říká se jí *kráska* (*belette*). A nakonec tu máme slíbeného medvěda. V angličtině slovo *medvěd* vzniklo vyhýbáním se jeho původnímu pojmenování nazváním *medvěda* jako *hnědáka* (anglický tvar *bear* vznikl z pojmenování hnědé barvy, dnes *brown*). České pojmenování *medvěd* zase znamená *medojed*, ten, který jí med. Stejně jako Voldemorta na sebe nikdo nechce přivolat medvěda, a tak původní jméno opisujeme. Medvěd je z hlediska nul totéž jako Voldemort.

Slovům, která jsou z důvodů černé magie, ale spíš z pověrečnosti, v komunikaci obcházena, pro nás nulována, se říká tabuová. Nemusejí ale vznikat jen ze strachu. Někdy se určitým pojmenováním vyhýbáme proto, že reprezentují nějaký společensky nepřijatelný jev. Neužíváme například slovo *negr*, protože bychom se tak identifikovali s rasistickým chováním, a to nechceme, protože s ním naprosto nesouhlasíme. Neříkáme lesbičkám a gayům... inu *buzny*, protože to slovo pro nás představuje netoleranci. Oni si tak ale říkají, protože z jejich úst pronesené ztrácí toto slovo hanebnost a oni tak nulují jeho negativní nádech. Spousta slov je tedy nulována vzhledem ke společenskému kontextu a strach zde hraje roli jen v tom, že se obáváme temných vod naší kultury a malosti některých lidí.

Tolik tedy k tabuovým slovům jakožto lexikální nule. Na tabu si asi budeme všichni dávat pozor dál, i když pověřivost přináší smůlu. Však to

znáte, my o vlku a vlk za dveřmi a v angličtině ďábel nebo Voldemort nebo medojed.

největší jazyková nula

Nejmenší jazykovou nulu, nulu na distinktivních rysech, máme za sebou. Co by ale mělo být tou největší nulou v jazyce? Nebude to asi ta nejdůležitější, nejzapeklitější a nejpřitažlivější, to je nakonec z celého vyprávění knihy cítit, i když je to asi jen otázka osobní preference. Někdo právě tuhle nulu má za svou nej, protože popis pravidel jejího užívání představuje jeden z nejkomplicovanějších gramatických úkolů. Největší v tomto odstavci znamená na nejvyšší rovině, která má jazykový charakter nebo která je popsateľná tak, abychom ještě mluvili o jazykových pravidlech, o systémové povaze jazyka. Tam kde mají na nejvyšší úrovni jazyky nějakou systematicky využívanou nulu, tam se mluví o elipse.⁴⁸

Jak zní jazykovědcovo ne příliš oblíbené pravidlo, elidovat lze cokoliv. To znamená, že zcela běžně v textu vypouštíme jeho části a může se to týkat libovolné součásti věty. Mnohem více se to pak týká mluveného jazyka než psaného. V mluveném textu daleko více ekonomizujeme, usnadňujeme si komunikaci vypouštěním částí, které není zcela nutné vyjádřit, a mnohé je také jasné z komunikační situace a nevyjadřuje se to. Máme pro vás další modelovou situaci: Když se tatínek vypraví poprvé vyzvednout dítě ze školky, ptá se jej: *Která je tvoje skříňka?* Neví, oproti mamince, že je to ta s kyblíčkem. Od maminky sice dostal instrukci, že Tomášek má kyblíček, a snažil se jej najít, dokud se syn nevrátil z umývárny. Ale žádný kyblíček nikde nenašel. Syn tatínkovi odpovídá: *Table* a ukazuje na skříňku s obrázkem kyblíčku, čímž se mnohé objasňuje. Vraťme se k odpovědi. Syn neodpovídá *Table skříňka je moje*. Postačí mu použít ukazovací zájmeno a ukázat prstem. Že se jedná o skříňku a že je to jeho skříňka, neopakuje, protože je to obsaženo v tatínkově otázce, z níž se to do odpovědi samo sebou dostává. A pomáhá mu také situační kontext, stojí u skříňky, může na ni ukázat, říkat to je zbytečné. To, co syn tatínkovi odpověděl, je příklad elipsy, jazykovědec říká, že elidoval části věty. My říkáme, že je vynuloval.

Každá věta se skládá z určitých částí. Jejím jádrem je sloveso. To si na sebe váže další části, které jsou pro vyjádření správně strukturované věty nutné. Vezměme si sloveso *věšet*. Doplníme jej o podmět: *Maminka věší*. Zřejmě nám v té větě něco chybí, je to doplnění předmětu, chybí nám, co maminka věší. *Maminka věší* je defektní věta, chybí v ní nutné vyjádření předmětu. Toto sloveso lze ale použít v jedné jeho významové variantě jako samostatné. Když se zájemkyně o koupi bytu vydá se stávajícím majitelem na půdu, může v ní pronést *Tady by se mi to věšelo*, doplnění prádla není nutné (tento příklad asi znáte z filmu Kulový blesk, s panoramatem Pražského hradu v okně má ještě mnohem širší význam než jen tematiku sušení prádla, pokud připustíme, že sloveso *věšet* zde nevyžaduje předmět, jako když věší maminka). Některá slovesa nevyžadují žádné doplnění, např. *Prší*. Jiným postacím jedno doplnění, např. slovesu *vede* ve větě *Lendl vede*. Ptáme se *Kdo vede?*, nikoliv *Kdo vede nad kým?*, což ukazuje, že si sloveso vyžaduje jen jedno doplnění. V jiných významových variantách zvaných v jazykovědě predikátory ale sloveso *vede* vyžaduje doplnění dvě: *Dráty vedou elektrický proud*, nebo tři: *Babička vede Karlíka do školky*.⁴⁹ V náležitém kontextu lze však tyto části vypouštět, mohou být vynulovány, protože jsou v textu obsaženy jinde, nebo je zastupuje vnější kontext komunikace.

Mezi elipsou a plným vyjádřením obsahu věty je ještě jeden stupeň. Někdy nejsou slova jen vypuštěna, ale nahrazují je slova jiná. Typickou funkci v tom hrají zájmena, o nichž lze říct, že eliptické nahrazování slov v textu za ně je jejich klíčová funkce. V následujícím příkladu je zájmenem nahrazeno vlastní jméno: *Řekl jsem Vilémovi, že s ním nesouhlasím. A on se hněd urazil*. Toto zájmenné nahrazování se v našich textech objevuje běžně a lze dokonce říci, že je v češtině pravidlem. Kdybychom tvořili texty následujícím způsobem, určitě by to neodpovídalo normě, která se v češtině a dalších jazycích vztahuje na zájmenné nahrazování: *Vilém včera kvečeru vyrážel na kole do lesa. Viděl jsem Viléma, jak vyjel ze stodoly a nesvítilo mu přední světlo. Takže jsem na Viléma zavolal, ať si vymění žárovku, nebo se něco stane*. V běžné komunikaci by byli druzí dva Vilémové nahra-

zeni zájmeny, v prvním případě zájmenem *ho* (a u těch jazykově korektnějších spíše tvarem *jej*), druhý Vilém by byl nahrazen zájmenem *něj* (případně *něho*).

Zájmené nahrazování, jazykovědci nazývané jako pronominalizace (pronomen je odborný výraz pro zájmeno), je druhou tváří elipsy. Pokud se podíváme na první příklad s Vilémem, je zřejmé, že pronominalizace není jedinou volbou pro vyjádření druhé věty. Ta by místo pronominalizace mohla obsahovat elipsu: *A hned se urazil*. U některých zájmen je v češtině pravidlem, že se spíše nevyjadřují, např. u zájmena *já*. *Jel jsem do Vídně. Chtěl jsem vidět ten dům, kde mají létat samí motýli. Myslel jsem si totiž, že si ze mě Kristýna tropila žerty, když mi o tom místě vyprávěla, a chtěl jsem se přesvědčit, jestli si nevymýšlela*. V tomto příkladu je vidět, že vynechávání zájmena *já* je naprosto pravidelné. Pokud bychom přece jen toto zájmeno na některém místě použili, působilo by to chybně. Neužíváme např. podobné věty (v kontextu předchozího příkladu): *Já jsem jel do Vídně*, nebo *Já jsem chtěl vidět ten dům*. Případně je *já* ve větě přítomno proto, aby se zdůraznil obsah sdělení. *To jsem si nemyslel* můžeme říci jako *To jsem si já nemyslel*, čímž obsah sdělení skutečně „podtrhneme“. Toto vypouštění zájmena je možné proto, že slovesa vyjadřují osobu – *já jsem jel* (nikoli *jela* či *jelo*), *Vilém nesvítíl* (nikoli *nesvítily*, to by mohly například děti: *Děti svítily*, jak si to opakuje po návratu domů z hospody Zdeněk Svěrák ve filmu *Na samotě u lesa*). Takto vyjádřená shoda podmětu s přísudkem signalizuje vlastnosti elidovaného slova a ono je tak pořád ve větě obsaženo. Důležité je, že tato funkce je účinná jen v těsném textovém kontextu a tehdy, když je jednoznačné, ke kterému slovu z předchozího textu se odkazuje (příklad toho je uveden v kapitole *Miluju tě*, kde je o elipse ještě zmínka).

Odkazování zájmen k předchozím vyjádřeným slovům, jako je tomu u Viléma a zájmen *on*, *ho*, *jej* a *něj*, se nazývá anafora. Tuto anaforickou relaci lze také otočit. Důsledkem toho je zdůraznění, emocionální přídech vyjádření. *To je ale trdlo. Helena má prostě olšové ruce*. Obrácení vztahu anafory se nazývá katafora a je mnohem méně časté. Anafora je důsledkem

jazykové ekonomie, zjednodušíme jí text, v němž se nemusejí opakovat vyjadřovaná slova a jsou nahrazena k tomu určenými univerzálními tvary. Katafora je užívána jako prostředek ozvláštňení, citového zabarvení anebo zdůraznění. Ale ekonomie je vždy důraznější jazykový princip než všechny lidské emocionální potřeby, ty jazyk tolik nestrukturují a vybírají si vždy méně frekventované jazykové jevy.

Pro úplnost zbývá exofora, která znamená odkazování ven z textu. Exoforou byla např. synova odpověď otci ve školce: *Table*. Zájmeno *table* se neváže jen na skříňku v tatínkově otázce, jakožto anafora, navíc odkazuje k věci obsažené v komunikační situaci. Sémioticky se takovému ukazování, třeba jen prstem, říká ostenze.

Při elipse neopakujeme ve výpovědi to, co je jednoznačně vyvoditelné z kontextu. Podmínkou je, aby bylo vypuštěné možné do výpovědi dosadit z předchozích výpovědí. Toto dosazení musí být jednoznačné, bezrozporné. Pokud se bezrozpornost dosazení elidované části vytratí, je elipsa nemožná. *Karel je hrdina a Bronislav je padouch. Nevím, proč si to není schopný přiznat.* Elipsa podmětu v tomto sledu výpovědí není možná, není zde jednoznačně vyjádřeno, zda se Karel tají se svým hrdinstvím, nebo Bronislav se svým padouštvím. Elidovaný subjekt není jednoznačně spojitelný s jedním z nich. Pokud nenastávají podobné podmínky, je elipsa nejen možná, ale je v jazyce vyžadována a její neprovedení vytváří nestandardní vyjádření, za nímž hledáme záměr posílit vyjádření nevynechaných částí. *Mirek má dnes narozeniny. Mirek dostane hobla.* (nikoliv Jarmil)

Je elipsa nulový znak? Zopakujme si, jak funguje. Vynechání části výpovědi, nulový výraz má vztah k výrazově realizovaným částem předchozích výpovědí. Nulový výraz se vztahuje ke svému nenulovému výskytu v předchozím textu. Tento realizovaný výraz má určitý obsah, jenž se prostřednictvím realizovaného výrazu naváže s nulou. Víme, co bylo vynecháno, např. skříňka v příkladu s tatínkem ve školce. To znamená, že jsme našli znakovou relaci, vztah výrazu a obsahu, nulu, která z jedné výpovědi míří do druhé a vytvoří znak. Nulový znak.

U malých kódů byl pro výskyt nulového znaku nutný situační kontext. To on zajistil vztah něčeho chybějícího k obsahu. U velkého kódu je to opět kontext, co zajistí realizaci nulového znaku. Ale je to kontext textový, je to vztah k jiným znakům v textu. Velké kódy mají syntax, malé ne, a právě syntaktický vztah zajistí, že vynechaná část textu si nalezne svůj obsah a stane se znakem. Báli jsme se, že po malých kódech už nulový znak nepotkáme. A přece...

Elipsa je velice silný příklad nulování v textu, děje se neustále, protože nás ekonomie nutí zjednodušovat si komunikační akt. Na začátku výkladu o elipse jsme poznamenali, že elidovat lze vše a v našich příkladech to bylo vidět. Mnoho případů jsme vynechali, ale samotná síla elipsy snad vidět byla. Proč je to ale problematické pro jazykovědce? Protože když vymyšlejší příkladové věty pro doložení toho, co je v jazyce pravidelné a co není, vždy přijde někdo, kdo jim vymyslí použití prostředku, který oni označují za negramatický a nemožný. A to tak, že zkonstruuje určitý kontext a výsledná věta pak odpovídá tomu, co jazykovědec označuje za nemožné. Když si ale takový protipříklad prohlédneme pozorně, zjistíme, že nám jej jazykové povědomí zhodnocuje jako korektní proto, že vnímá určitou elidovanou část. Jazykovědci mají rádi elipsu, ale nemají rádi elizátory v příkladových větách. „Elidovat lze cokoli“ znamená cokoli ve větě zapojené v textu, jazykovědci tím nemyslí kdykoliv všechno.

aposiopese, Berdych, anakolut a Štěpánek

Tomáš Berdych a Radek Štěpánek hrají čtyřhru. Proti nim stojí francouzský pár Jo-Wilfried Tsonga a Richard Gasquet. Právě se hraje tie-break první sady. Stav je 3 ku 2 pro Francouze. V následující hře trefuje Gasquet nádherný prohoz, míček letí kolem Berdycha a Francouzi získávají minibrejky. Ve chvíli, kdy naši hráči ztrácejí míček, pronáší Tomáš Příkrýl u piva v hospodě: *Tak to je...* a už nedoříkává nic. Tomáš nedokončuje větu, přeci jen je slušně vychovaný a ví, že ve veřejném prostoru by to nebylo vhodné. Všichni víme, co mělo následovat, Francouzi v klíčovém momentu utkání získávají náskok a to nelze komentovat s žádným nadšením.

Nedořčení výpovědi nazývá jazykověda aposiopese. Pravidla českého pravopisu nás učí, že ji píšeme s třemi tečkami za posledním slovem. Aposiopesi užíváme, když je nedořčená část jasně vyvoditelná z kontextu situace. Nejedná se tedy o typ elipsy, chybějící slova totiž dosazujeme ze situačního, nikoliv z textového kontextu. Aposiopese nemá s elipsou nic společného, je to jen nedořčení.

Dalším takovým nedokončením výpovědi je anakolut. O anakolutu mluvíme tehdy, když je výpověď nedokončená a navazuje na ni plynule jiná výpověď, čímž se vytváří gramatický lapsus. Anakolutem by bylo např. to, kdyby Tomáš u piva prohlásil *Gasquet to zahrál vůbec si na to Berdych nesáhl*. První výpověď je nedokončená, Tomáš nejspíš myslel, že to Gasquet zahrál dost dobře a pak že Berdych si na míček vůbec nesáhl. Anakoluty vznikají často proto, že se vyjadřujeme rychle a překotně tvoříme vadné konstrukce, nebo proto, že v rychlosti nebo z nedbalosti již od začátku plánujeme výpověď chybně. Prostě se v půli jedné výpovědi rozhodneme vyjádřit se jinou výpovědí a předchozí necháváme nedokončenou, čímž vznikne vadná konstrukce. Aposiopesi si můžeme rekonstruovat tím, že dodáme vynechanou část výpovědi: *Tak to je... v loji* nebo *na nic* nebo *v hájovně*. Máme spoustu možností, co doplnit, ale tak nějak víme, co přesně následuje, případně se všechny varianty nesou ve stejném duchu a tvoří množinu velice příbuzných prvků. U anakolutu je to složitější, musíme více hypotetizovat. Předchozí příklad anakolutu můžeme rekonstruovat, jak bylo naznačeno např. takto: *Gasquet to zahrál dost dobře. Vůbec si na to Berdych nesáhl*. U jiných případů to ale nemusí být tak jednoduché. Použijme jiný sportovní případ, část rozhovoru se známým fotbalovým trenérem Františkem Strakou. V něm František Straka říká:

Ne, nemám, žádnýho, ani nějak co je mi, co je mi daný neznám, neznám a jestliže se lidi se mnou baví a jsou i jinýho pohlavního styku. Já sám určitě dávám najevo, já sám vyzařuju určité fluidum, který ten druhý automaticky vnímá. Pomohli jsme si přepisem repliky z dialogu, která obsahuje mnoho anakolutů. Na prvním místě je třeba říct, že mluvený projev je ze své podstaty značně neorganizovaný. Každý z nás by se divil, jak by vypa-

dal přepis jeho mluveného projevu z průběhu celého dne. S notnou dávkou jistoty si troufáme říct, že by byl na mnoha místech podobně jazykově dezorganizovaný. Způsobeno je to tím, že přepis nikdy nemůže obsahovat všechny okolnosti situace, chybí v něm vnější vodítka k porozumění textu, a proto je sdělení nesrozumitelné. Druhým důvodem je, že při produkci mluveného textu se dopouštíme mnoha nepřesností, vynechání a chyb, které jsou zapříčiněny nejen rychlostí produkce, ale prostě nepozorností, reakcí na vyvíjející se okolnosti komunikace, kognitivními lapsy, leností atd.

Co ale všechny ty anakoluty? Lze rekonstruovat chybějící části výpovědí, kterých jsou součástí? *Ani nějak* nechejme být, za tím asi může následovat cokoliv. Za aposiopese (omlouváme se za to slovo) konstrukcí *co je mi*, následuje dořečení *co je mi daný* a pak slovo *neznám*. Co to *neznám* znamená? Znamená *Neznám, co je mi daný*? Nejspíš ne, co je mi dáno nejspíš nebude rozvíjeno tím, že to *neznám*. *Neznám* je zřejmě samostatným a osamoceným členem výpovědi *Neznám žádného geje* (čímž prozrazujeme téma celého rozhovoru, týká se postojů k homosexuálům ve spojení s kandidaturou ve volbách). Tady se určitě nachází hranice dvou výpovědí, které jsou na švu anakolutu. A nejistota z jejich doplnění je velká, můžeme sem vkládat značné množství možných pokračování. Mělo za *co je mi daný* následovat ...*vědět o homosexuálech, si myslet o homosexuálech, od boha?* Pokud se posuneme k následující výpovědi: *a jsou i jinýho pohlavního styku* musíme si s jejím zakončením poradit opět sami, za pomoci nějakého hypotetického komponentu. *Já sám určitě dávám najevo*, které následuje, jejím pokračováním totiž zjevně není. A podobně bychom mohli s hledáním anakolutů pokračovat dál. Omlouváme se Františku Strakovi, který je nepřehlédnutelnou osobností fotbalového diskurzu, vybrali jsme si část rozhovoru s ním náhodou, i když se sympatiemi, a to jen proto, abychom ukázali neorganizovanost přirozeně produkovaného mluveného textu a v něm všechny anakoluty. Jde vidět, že jich na malém místě může být spousta.

Jak je vidět, anakolut se rekonstruuje nesnadno. Jak se taky ptát na to, co ve výpovědi obsahující anakolut chybí? Ani my sami jako mluvčí často nevíme, co mělo následovat v přerušené výpovědi. Doplnovat pak můžeme cokoliv, co jazyk snese. *Sedl jsem si na, no bolely mě nohy*, to je další příklad anakolutu. Na co jsem si sedl? *Na židli, na stůl, na patník, na blatník, na zem, na zadek?* Jak jsme říkali, doplnit lze kde co všechno. Považujeme proto anakolut prostě za chybu v konstrukci výpovědi a její rekonstrukci necháme neřešenou, protože pak by nula, množina všeho co chybí, byla moc velká.

Na druhou stranu právě takto by se měla dělat gramatika. To, co může stát za přerušáním anakolutu, je totiž kategorie, je to třída jazykových prostředků se stejnou funkcí. V případě *Sedl jsme si na* je to akuzativ, *sedl jsem si na* koho co, říká školská pádová otázková pomůcka. *Sedl jsem si na košili, loď* nebo *šuplík*, nikoliv na *pohovkou, divanu* nebo *sedáčko*. *Sedl jsem si na...* akuzativ, čtvrtý pád. Ale kdo to všechno doplňování do chybějících míst dokáže? Nikdo.⁵⁰ Nakonec teď anakolut jako nulu tiše obejdeme, protože každého, kdo někdy chtěl udělat gramatiku, tahle nula trošku mrzí. Nemůže totiž vložit všechno, co jde, na všechna místa v textu záměrně přerušená anakolutem. Právě tak by viděl všechny funkce všech jazykových jednotek. Místo toho musí anakolut nahrazovat statistikou, korpusy a povědomím mluvčích daného jazyka, i když nic z toho není moc pevné a posílá gramatiku na tenký led. Tlustý led je anakolut. Berdych se Štěpánkem se obrátili do trochu smutné písně. Zpátky k anakolutu a aposiopesi.

Obě dvě tyto nuly, vynechání části výpovědi, jsou časté, nemají však žádnou znakovou podobu. Jedná se o produkční změny, v případě aposiopese hodnocené jako prosté nedokončení, v případě anakolutu jako vytvoření chybné výpovědi. Dál už nás tedy oba případy nemusí moc trápit, nejedná se z hlediska našeho nulového dobrodružství o nijak zajímavé kauzy. Trápit nás může to, že naši tenisté nevyhrají další Davis cup, protože Tsonga s Gasquetem to dotáhli do vítězného konce. Budeme Berdychovi se Štěpánkem držet palce, aby to příští rok bylo bez aposiopesí. A bez anakolutu.

JÁ TEBE
TAKY.

miluju tě

Následující výklad o nule má co do činění s láskou. Pro začátek je třeba přijmout, že jeho aktéři mají určité pocity. Představme si dvě osoby, u nichž se rozvíjí milostný vztah. Jedna z nich se dívá do očí té druhé a pronáší následující výpověď: *Miluju tě*. Druhá osoba odpovídá: *Já tebe taky*. A následuje lehké zklamání, u první osoby. Proč? Protože ve výpovědi jejího partnera chybí slovo milovat. V jejím očekávání anebo přání či touze má ta výpověď jiný tvar: *Já miluju tebe*, *Já tě taky miluju* apod. Nula zde má větší či menší negativní citový efekt, záleží jen na tom, do jaké míry je osoba bez adresného miluju pohlcena milostným citem a do jaké míry si z nuly iracionální skepsí odvodí negativní interpretaci o citovém stavu svého partnera. Vysvětlení této situace se zdá být snadné, v lingvistické teorii se pro něj nabízí několik příhodných pojmů. Pokusme se tedy o něj.

Teorie mluvních aktů, která v lingvistice v průběhu sedmdesátých let provedla stále dozrívající revoluci, tvrdí, že vším, co říkáme, provádíme nějaké jednání. Zakladatel tohoto přístupu to v názvu své knihy formuluje tak, že slovy děláme věci ve světě.⁵¹ Pokud svému kolegovi říkáme, že jsme si včera natrhli vaz v koleně, informujeme ho o určité skutečnosti, o natrženém vaz, o tom, že s ním dnes nemůžeme jít hrát badminton. Když zjišťujeme, jak se dostat na určité místo v neznámém městě, ptáme se, když maminka říká svému dítěti *Neházej ty piškoty ze stolu*, zakazuje. Zdá se to být triviální a takové to skutečně je, jen se do té jednoznačnosti, která se v předchozích příkladech vyjevuje, mohou vkrást určité komplikace. Například když učitel vstoupí do třídy a prohlásí *Není smazaná tabule*, není to evidentně oznámení této skutečnosti žákům, kteří mají navíc popsanou tabuli přímo před očima. Učitel tím ani nijak přímo neaktualizuje stav tabule v povědomí žáků, nepodtrhává status tabule explicitním vyjádřením jejího nesmazání. On tím myslí prostě to, aby se žáci, kteří mají v daný den či týden na starosti mazání tabule, zvedli a napravili svoje pochybení, které snad nepovede ke kázeňskému postihu. Jazykově prosté oznámení o tabuli je z hlediska chování učitele jasný rozkaz. *Nevadilo by vám, kdybych otevřel okno* taky není přímo otázka, v češtině se jako odpověď na ni neoče-

kává negativní odpověď, *Vadilo*. To by představovalo společensky nepřijatelné chování. Tato otázka je z hlediska ritualizovaného společenského chování oznámení s očekáváním vstřícného postoje. Pokud je nutné odpovědět jinak, musí následovat deskripce důvodů, díky nimž není možné otevřít okno, např. nachlazení adresáta. A to musí být navíc provedeno s jistou rozumnou mírou omluvy, jakýkoliv neutrální postoj ve vyjádření důvodů, proč nechci otevřít okno, by vyvolal negativní konstelaci v sociálním kontaktu. *Promiňte, ale bojím se, že by mi otevřeným oknem uletěla andulka. Mohu se s ní ale přesunout do vedlejšího kupé.*

Vy si doma neumýváte ruce? je poslední příklad toho, jak forma výpovědi, kterou identifikujeme mezi čárkami, tečkami, otazníky a vykřičníky, nekoresponduje přímo a jednoznačně s typem jednání, které jimi konáme. Předchozí výpověď by se totiž měla přepsat *Běž si, Staňo, umýt ruce!* Takhle teta rozkazuje Stanislavovi, který je u nich poprvé na prázdninách, aby si před obědem umyl ruce, neptá se na rodinné zvyklosti u Stanislava doma.

Když něco říkáme, vždy tím nějak jednáme. Dvě zamilované osoby v našem příkladu si vzájemně deklarují svůj citový stav, to je taky jednání. Příklady nekorespondence formální podoby výpovědi, otázky, oznámení či rozkazu, s faktickým záměrem výpovědi z předchozího výkladu můžeme obrátit. V každé výpovědi můžeme verbálně vyjádřit, jaký mají záměr, jaké jednání s nimi provádíme. Pro to, co zamýšlíme našimi výpověďmi, jazyk disponuje konkrétními slovy, jimiž to můžeme popsat. Něco je rozkaz, něco jiného oznámení. Takže si každou výpověď můžeme přepsat tak, abychom zexplicitněli její záměr. *Včera jsem byl v Paříži* se přepisuje jako *Oznamuji ti, že včera jsem byl v Paříži*, *Neházej ty piškoty po podlaze* se přepisuje jako *Zakazuji ti, abys ty piškoty házel po podlaze*. Přepis výpovědi *U vás doma si nemýjete ruce?* je radikálnější, mění strukturu výpovědi a zavádí do ní implikace stojící v kontextu dotazu – *Zvedni se a jdi si umýt ruce* (o Standův domov se tu nejedná, jak jde z přepisu vidět). Tento přepisovací postup se v lingvistice nazývá popis hloubkové struktury. Jedná se o formální zápis jazykových prostředků, které jsou součástí výpovědi, ale nemají explicitní vyjádření. Popis hloubkové struktury

odkrývá konkrétní nuly, které v textu nevidíme, ale v obsahu výpovědi mají svou roli. Běžně ve výpovědích jednání neexplikujeme a popis jednání ponecháváme v hloubkové struktuře, říkáme *Nechod tam* nikoliv *Radím ti, abys tam nechodil*. Jak jsme ale řekli, pro všechny typy jednání máme jejich slovní vyjádření a nezdraháme se je použít.

Některá lidská jednání jsou vázaná na explicitní vyjádření záměru. *Křtím tě na bitevník Tirpitz* je činnost, která je přímo závislá na explicitním vyjádření křtící formule a konkrétního jména. Pro křest je také nutné dodržet podmínky jeho platného průběhu, křtící osoba musí disponovat institucionální rolí, která má k aktu oprávnění a křest musí proběhnout ve společenské konstelaci, která umožní jmenovací proces. Stejně tak to platí pro křest dětí, křtí kněz, a to v daném předjednaném postupu. Když si koupíte krabicové víno a k ránu jím polijete první šalupu, na kterou natrefíte v přístavu, nikdo jí novým jménem říkat nebude, křest se nezdaří. Pro náš výklad je podstatné to, že křest je vázán na vyslovení daného slova, pokřtění proběhne proto, že někdo explicitně prohlásí: *Křtím tě*. Slovy se tak udělá věc ve světě, založí se společenská instituce jména. Těmto výrazům, které mají sílu svým vyřčením konat dané jednání, lingvistika říká explicitní performativní formule. Jejich použití můžeme posilovat tím, že k nim připojíme slovo tímto. *Tímto vás zbavuji funkce tajemníka* je příklad použití explicitní performativní formule s posilujícím *tímto*. Tato partikule může být navíc testujícím prostředkem pro zjištění, zda slovo může fungovat jako explicitní performativní formule. Tímto funguje například v následujících spojeních: *Tímto se zavazuji, že...*; *Tímto tě žádám o...*; *Tímto jmenuji Karla naším zástupcem*; *Tímto se klaním kráse vašeho díla*; *Tímto se uzavírá Karlův příběh*. Některé z předchozích výroků mohou působit nezvykle, jazyková intuice by ale měla potvrzovat jejich korektnost, jejich zazněním se explikuje jednání a toto jednání se provádí. U mnoha slov je jejich zapojení v explicitní performativní formuli nepřijatelné. *Tímto běžím domů*; *Tímto si troufám říct*; *Tímto maluji obraz* – všechny tyto příklady nejsou jazykově v pořádku, jako explicitní performativní formule nefungují. Slovesa v těchto příkladech vyjadřují takový děj, který nesouvisí s tím,

co náš jazyk vyjadřuje jako typ jednání, nejsou disponovaná popsat konkrétní způsob jednání, které se z hlediska realizace záměru odlišuje od jiných. Pokud už je k explikaci performativní formule použijeme, jedná se o metajazykový popis, který není závislý na možnosti s těmito slovesy konat explikací realizované jednání z hlediska kulturních zvyklostí.

Vraťme se k příkladu se zamilovanými osobami. Co zde chybí, co vyvolalo negativní citovou reakci u osoby, které nebylo výslovně řečeno, že je milována? Slovo milovat není jazykově disponováno stát v pozici explicitní performativní formule. *Tímto tě miluju* je jazykový lapsus, nikdo takové spojení nepoužívá. Přesto se ale očekávání, že by tam stát mělo, stává zdrojem rozčarování. Účastník rozhovoru očekává, že bude potvrzena láska jeho partnera k němu explicitním vyslovením slova milovat. Přítomnost slova milovat ve výpovědi má pro něj stejnou váhu, jako kdyby slovo milovat mělo schopnost explikovat a konat jednání v explicitní performativní formuli. Jeho partner ale neexplikuje, poslouchá pravidla použití elipsy a neopakuje sloveso z předchozí výpovědi. *Já tebe taky...* neřekl, nevykonal, nemiluje.

Slovo milovat bylo v milostném dialogu partnerů, který uvozuje tuto úvahu, vnímáno jako explicitní performativní formule. Vyslovením toho slova sice nerealizoval mluvčí tuto aktivitu, ale interpersonálně ji deklaroval a učinil z ní společenský fakt. Druhý mluvčí vyslovil svou výpověď v regulérní podobě, elidoval ty její části, které jsou z hlediska výpovědní návaznosti v češtině standardně vypouštěny. Nula v milovat ale způsobila nedopatření, mluvčí nedeklaroval své city. Z hlediska funkce nuly se tak vyjevuje její další role. Nula může být ve výpovědi přítomna jako nevyjádření záměru a jako nevykonání sociální instituce. Teorie mluvních aktů se tak s nulou potkává také. A její přítomnost má důsledky v ustavování sociálních faktů. Jde ale vidět, že z hlediska jazyka a jeho struktury má elipsa větší sílu než explikace typu jednání. A ti dva? Snad ještě měli vůli a potřebu vše si říct, třeba jsou spolu a ví o své lásce a třeba si ji deklarují.

v textu je vždy víc něčeho než něčeho

Název této kapitoly je naprosto pravdivý. A můžeme jej nedoplnit ještě jedním názvem, a to přednášky Milady Hirschové, kterou pronesla 23. února 2005 na půdě Olomoucké pobočky Jazykovědného sdružení ČR. Název přednášky zní *Kreatura zvaná implikatura*. Implikatura je termín pro to, co není v konverzaci (mluví se o konverzační implikatuře) vyjádřeno, ale je to obsahem sdělení. O to nám v této kapitole jde, o to, co je v textu vynulované, a přesto to tam je. Milada Hirschová svým názvem myslela, snad jí to takto můžeme vložit do úst, že mezi všemi lingvistickými zvířaty, problémy, které chce jazykověda popisovat, představují tyhle nuly značně nebezpečnou bestii, tvora, kterého může být značně nebezpečné a nepříjemné chytat. Najděme si nějaký příklad implikatury. Rozhodnete se, že si se svým kamarádem či kamarádkou uděláte k večeři bramborové placky. Začnete s přípravou, otevřete ledničku, prohledáváte ji a říkáte: *Nejsou vajíčka*. A kamarád či kamarádka odvětí: *Skočím do večerky*. Naprosto si rozumíte, i když v tomto krátkém rozhovoru je tak málo slov. Rozumíte si, protože sdílíte spoustu znalostí o okolnostech, které se do celé situace zapojují. Víte, že bramboráky dělat bez vajíček dost dobře nejde a že ve večerce vajíčka mají. Večerka je navíc nejbližší místo, kde je možné vajíčka dostat a teď večer je to taky jediné místo, kde mají vajíčka a kde je zároveň otevřeno. Co kdyby váš kamarád/kamarádka odpověděl: *V receptu na bramboráky (myslíme bramborové placky) jsou vejce, proto je nutně potřebujeme a jediné a nejbližší místo, kde je teď večer dostat, je večerka, proto tam pro ně dojdu*. Asi byste si jej překvapeně prohlédli. Říkal by vám toho mnohem víc, než je nutné. Porušil by tzv. konverzační maximu kvantity. Ta formuluje to, že říkat příliš mnoho z toho, co se ze situace vyrozumívá samo sebou, není konverzačně přijatelné. O konverzačních maximách, které zavedl Herbert Paul Grice, se dozvíte v monografii Milady Hirschové, kterou v této kapitole a na dalších místech knihy připomínáme.⁵² Další konverzační maximy říkají, že v konverzaci používáme relevantní fakta, po větě *Nejsou vajíčka* neodpovídáte *Znojmo vede v Příbrami*, to s bramboráky nesouvisí, i kdyby tomu tak

právě bylo a Znojemští vyhrávali; dále konverzační maximy říkají, že v konverzaci nelžete, neříkáte *Na rohu ulice je večerka*, když víte, že tam žádná není. Tyto maximy, závazná pravidla, jsou maximami vzhledem k vedení úspěšné konverzace a její úspěšnost zajišťuje kooperace komunikantů. Říkat nesouvisející informace, říkat jich o moc víc a lhát samozřejmě můžete, ale bramboráky pak asi nebudou, anebo si je usmažíte a sníte sami.

V našich konverzacích je tedy mnoho nevyřčeného, co ale sdílíme ve společných znalostech. Společné znalosti jsou podmínkou porozumění. Kdybyste dělali bramboráky s křovákem, který je první den mimo buš, ale vy jste dobří v křováčtině a můžete si povídat, věta *Nejsou vajíčka* by pro něj byla pořádným překvapením. On neví, že vajíčka patří do bramboráků, jestli vůbec ví, co jsou to bramboráky. A že skočí do večerky, to vám taky nenabídne, protože neví, že existují večerky a že se vejce dají koupit.

Veškerému jazykovému sdělení rozumíme za přítomnosti obrovského množství takových implikací. I nejprostší věta potřebuje k porozumění široký kontext, který ji doplňuje, i když je jaksi nulový. Věť *Karkulka vyhlédla z okna* rozumíte proto, že víte, že z oken se dá vyhlédnout, protože jsou průhledná. Víte také, že Karkulka je v babiččině domě, protože okna mají domy, a že se dívá ven z něj, ne dovnitř. Případně je Karkulka v autě nebo ve vlaku či čemkoliv dalším, co má okna. A tak dále a tak dále. Každá věta má kolem sebe celý svět a znalosti o něm vám umožňují jí rozumět. To snad máme v jazykovědě při popisu každé věty popsat celý svět? Milada Hirschová to říká dobře, je to kreatura.

tranšej

Ondřej a Eva mají dvě děti, Juliána a Emila. A ještě rodinného přítele Martínka. Když jsou všichni pohromadě, vytváří jejich společnost zajímavou konstelaci. Předvedeme ji na několika příkladech. Ondřej a Eva si staví nový dům. Když s Martínkem stojí nad plány domu, ptá se Eva: *Co je table velká věc v zadní části domu?* A Ondřej odpovídá: *To je tranšej.* Tranšej je zakopaný skleník, a omlouváme se Ondřejovi za takto lapidární definici. Ondřej jej ve svém domě chce, protože v tranšěji lze pěstovat rostliny i přes zimu a on se tak může těšit na každoroční sklizeň fíků a datlí a dalších bezvadných plodin – Ondřej nepěstuje okrasné byliny ani dekorativní palmy, pěstuje to, co je krásné a užitečné. Tranšej je ovšem nákladná a v různých ohledech ne zcela nezbytná součást bydlení. Eva si říká, že když už kopat, tak třeba kvůli bazénu. Ondřej zastává jiné stanovisko, ví, že bazén je ve městě, kdo si chce užít radovánky ve vodě a nestačí mu vana, ať se jede ráchat tam. Důležitější jsou čerstvé plodiny na rodinném stole. Diskuse o tranšěji se rozvíjí. Eva říká: *Proč nemůžeme mít skleník?* Ondřej odpovídá: *Ale to je skleník!* Eva pozvedá obočí a Martínek říká: *To jsi ještě neviděla ložnici.* Na to se Eva obrátí k Ondřejovi s otázkou na rtech a Ondřej jen mávne rukou.

A následuje další situace. Jednou se všech pět vypraví do zoo. Procházejí kolem voliér a výběhů a pavilonů a zastaví se u tučňáků. Julián s Emilem jsou nadšení z toho, jak tučňáci cupitají po výběhu a jak ladně skáčou do vody. Všichni zaujatě pozorují tučňáci život a Ondřej u toho vysvětluje dětem, že tučňáci jsou vlastně ptáci, i když tak úplně nevypadají. Tomu se Julián diví a namítá, že nemají křídla, takže ptáci to být nemůžou. Eva vysvětluje, že tučňáci nemají křídla ale ploutvičky, díky nimž jsou strašně šikovní plavci. Jsou to ploutve, to, s čím mávají u baculatého trupu – tučňáci nepotřebují létat a prostě křídla nemají. Následuje Martínkova replika: *Ale zase jsou to skvělí parašutisti.* A děti se smějí, protože si vybavují kreslenou pohádku, v níž jsou tučňáci dokonalí výsadkáři.

Když večer dospělí popíjejí rozličné alkoholy z rozličných míst světa, ukazuje Eva Ondřejovi plesové šaty v katalogu a říká: ty mají krásně po-

zvednutý dekolt. No a Martínek pohotově pronáší: *To vůbec nepotřebuješ.* Večerní posezení pokračuje dál, pouští se oblíbené hity z mládí, a když jde vybírat Ondřej, prohodí Eva: *Snad to nebudou Ktož jsou boží bojovníci,* na což Ondřej musí reagovat zlehka hranou agresí. A když Eva s Martínkem vytykají Ondřejovi jeho přílišný pracovní zápal a důslednost, kterou jeho zaměstnanci v práci nesou s velkou mírou nespokojenosti, Ondřej jen suše poznamená: *Můžeš mít pravdu, ale to ještě neznamená, že nejsi vůl.*

Opusťme ale rozhovory Ondřeje, Evy a Martínka, ty jsou zde kvůli vyněnění závěrečné části kapitoly, a vraťme se ke skleníkům a tučňákům. Tučňáci nejsou tak úplně ptáci, biologicky ano, ale když bychom měli rychle vyjmenovat pět ptáků, na tučňáky by si málokdo z nás vzpomněl. Je to určitě tím, že tučňáci nemají křídla nebo je mají dost netypická a nakonec přeci každý ví, že je používají k plavání jako ploutve. Biologie to řeší v oblasti tzv. homologií a analogií. Každopádně normální křídla jsou na létání, takže ta tučňáci tak úplně nikdy za křídla nebudeme považovat a tučňáky pak za ptáky taky ne. Existuje tedy jakási základní představa ptáka. Pták má křídla, má pera, má zobák a má taky pařáty na nohách. Pokud se nějaké stvoření, které podle biologů ptákem je, vymkne z této definiční množiny, stává se vydělenou součástí třídy ptáků a budeme jej vždy považovat za něco trochu jiného. Nejen na ptáky, ale vůbec na svět se díváme na základě takovýchto množin. Umožňuje nám to orientovat se ve složité struktuře světa. Věci posuzujeme podle jejich nejtypičtější podoby. Pro skleník to platí taky. Zakopaný skleník, který má jen skleněnou střechu, a to má kde co jiného, pro nás prostě žádný skleník nemusí být. Vymkl se základním znakům, jako jsou skleněné stěny, samostatné umístění na zahradě atd. *Skleník prostě není v domě,* říká Eva.

V jazykovědě se případy různých typů, příslušnosti k nějaké skupině na základě definičních kritérií, řeší často.⁵³ Existuje např. jazyková typologie, která rozlišuje jazyky podle toho, zda vyjadřují gramatické kategorie přidáním slova, jako minulý čas v *byl tam*, nebo ohýbáním na konci slova při vyjádření pádu, *krásný tučňák* a *o krásných tučňácích*, nebo ohýbáním uprostřed slova, jako je tomu v německém *der Bruder* (první pád jednot-

ného čísla) a *die Brüder* (první pád množného čísla). Jazyky se pak řadí k ideálním typům, které představují určitý způsob gramatické stavby, i když se k tomuto typu nikdy nepřiblíží úplně. Podobnou typologii jazykověda zavádí i na rovině věty, podle toho, jak v jazycích za sebou ve větě následují podmět, přísudek a předmět. Tyto typy jsou označovány sledem písmen S (jako subjekt – podmět), V (jako verbum – sloveso) a O (jako objekt – předmět). Čeština je SVO typ, bez příznaku v ní říkáme *Kadeřník stříhá vlasy*, ne *Kadeřník vlasy stříhá* nebo *Stříhá vlasy kadeřník* – tyto záměny nám sice dávají smysl, necítíme v nich gramatickou chybu, změnou tzv. aktuálního členění se v nich mění důraz kladený na jednotlivá slova, ale typický sled patří v češtině první příkladové větě. Jiné jazyky se od tohoto typu, který je nejčastější, mohou odchylovat a řadí se k SOV (sanskrt) či VSO (arabština) typu atd. Podobně se jazyky řadí k vokalickému typu, s větším zastoupením samohlásek/vokálů (italština či francouzština), nebo konsonantickému typu, s větším zastoupením souhlásek (čeština či němčina). Tolik tedy k typům jazyků z hlediska jejich stavby na jednotlivých rovinách, od hláskové k větné, širší výklady zůstávají na lingvistické typologii.

Psycholingvistika zkoumá, co považujeme za prototyp⁵⁴ např. zeleniny. Je to většinou mrkev. Kam ovšem vzhledem k mrkvi zařadíme meloun, maliny nebo hrášek. Jsou to zástupci zeleniny, alespoň jak to vnímáme bez biologické klasifikace? Tento příklad je pro psycholingvistický výzkum spíše jen modelový. A je to taky laicky často řešená otázka, zda je ovoce a zelenina rozlišována na základě opozice slaný, sladký, nebo opozice roste v zemi a roste nad zemí, proto o tom takto povšechně mluvíme. Nás ale nejvíc zajímá jiný prototyp. Od tučňáků a tranšejí míříme nejvýš, jak jen to pro jazykovědce jde. K prototypu všech jazyků.

V češtině říkáme *Prší*. V angličtině *It rains*. Doslovně přeloženo do češtiny má anglický tvar podobu *To prší*. Příklad s pršením nebo třeba mrznutím (v češtině analogicky říkáme *Mrzne, až praští*, nikoliv *To mrzne, až praští*) sugeruje, že každá věta má slovesnou část a nemusí mít jmennou. *To* v uvedených větách představuje podmět. Většina vět češtiny podmět má,

nesmí nás mást, že je v textu často elidovaný, tento jev jsme v kapitole o elipse vyřešili. Máme-li české věty *Skleník stojí na zabradě* nebo *Tučňák skočil šipku*, jsou zde podměty přítomné, máme zde skleník a tučňáka. V jiné větě: *V rádiu říkali, že v Olomoucké zoo jsou noví tučňáci*, budeme za podmět považovat nevyjádřené, neurčité a vše zahrnující *oni*. V *Prší* ale podmět nebudeme, tato věta jej v nepříznačkové podobě prostě nemá, a pokud řekneme *To leje*, je doplněné *to* v roli podmětu faktor zesilující obsah, ale není to konstitutivní součást věty, *leje* může stát a obyčejně stojí ve větě samo. Těmto větám říká jazykověda věty bezpodmětné a představují staré a ožehavé jazykovědné téma.

Když ale češtinu postavíme do opozice s jinými jazyky, zjistíme, že v nich taková bezpodmětná konstrukce často není možná. Součet všech jazyků ukáže, že věty mají slovesnou a jmennou část. Vyloupne se nám jakási univerzální podoba věty, v níž musí být obě části, jmenná a slovesná, zastoupeny. A v tu chvíli k českému *Prší* napíšeme nulu: θ *prší*. Tato nula je výsledek srovnání jazyka s jeho ideálním modelem, který vyvstává ze srovnání základních znaků vět všech jazyků. *Prší* je tak něco jako tučňák a skleník, součást nějaké třídy bez určitého definičního znaku. Tučňák je pták a v křídlech má nulu, tranšej je skleník a má nulu v „na zabradě“, *prší* má nulu v *to*. Je to věta bez jednoho podstatného znaku věty.

Jazykověda pracuje s konceptem ideálního jazyka. A když posuzuje jeden konkrétní jazyk, dává mu na místa, kde oproti ideálu, nejtypičtější a základní podobě jazyka, něco chybí, nuly. Tato nula je vzhledem k ideálnímu modelu jazyka a srovnávání jazyků značně abstraktní, ale její umístování je snadno pochopitelné. To, co většina jazyků má a jeden nemá, je nula. Použili jsme jednoduchý příklad s *prší*, celá tato problematika je však v jazykovědě značně rozvinutá. Můžeme ji zahrnout pod zastřešující název nulové kategorie.⁵⁵ Kromě podmětu můžou různým jazykům oproti jiným chybět kdejaké další části, od slovesných částí věty až po např. vyjádření gramatické shody. A když to jazykověda přežene, začne svůj ideální jazyk hledat v mozcích dosud nenarozených dětí a v genech. Ale s tím už se trápit nebudeme, tyhle nuly jsou už příliš divoká hypotéza. Za použití Ondře-

jova pragmatismu můžeme říct, že tyhle nuly jsou sice pěkné, ale my je přestovat nechceme, protože jsou jen okrasa v přebujelém lese abstraktních jazykovědných modelů a abstraktní datle a fíky se nedají jíst. Každopádně, když vezmeme všechny jazykovědce světa, bude větší část z nich přijímat předpoklad nul v jazyce daných vztahem k univerzálnímu jazyku. Doufejme, že máme pravdu, když tento přístup odmítneme jako plýtvání s nulami tam, kde žádné nejsou. Ale to ještě nebude znamenat, že nebudeme za... však víte, jak to říká Ondřej.

kde se berou nuly

Pokusme se zopakovat, kde se berou nejrůznější nuly, a udělat si mezi nimi pořádek. Tato kapitola předpokládá znalost obsahu předcházejících částí knihy, opakuje jejich závěry, využívá jejich příkladů atd. Proto by se čtenáři, který přeskakuje, mohla zdát zmatená nebo zavádějící. Snažíme se zde resumovat předchozí obsah knihy a dát mu jakési souhrnné vyznění. To, co se nám nemuselo podařit vyjádřit v kapitolách s roztodivnými příběhy, snad vyzní náležitě teď. Chceme jasně říct, co je nulovým znakem a co je jiná nula, využít předchozí argumentace a všechny předchozí nuly utřídit.

Z principu je nula možná jako součást sémiotického systému. Ve fyzikálním světě žádnou nulu hledat nemůžeme, protože jeho částice mezi sebou interagují v kauzálních vztazích a na všechny tyto interakce musí působit pozitivní, přítomný element. Sémiotické systémy uvádějí do vztahu dva soubory veličin, výraz a obsah. Tento vztah výrazu a obsahu umožňuje za určitých podmínek vynulovat výraz. Obsah je nutný, musí být v sémiotické interakci vždy přítomen, jinak by nemohlo jít o semiózu. Jaké jsou podmínky vynulování výrazu? V případě malých kódů, kdy např. chybí vlajka nad Pražským hradem, je pro vznik znaku nutná přítomnost subjektu semiózy, člověka nebo raději abstraktní skupiny lidí, kteří nepřítomnost výrazu rozpoznají a přidělí mu adekvátní obsah – prezident není na Hradě. Přidělení obsahu nepřítomnosti vlajky, nule, je vázáno na situační kontext. Ten je pro tento znak s nulou naprosto konstitutivní – ne-

přítomnost české vlajky mezi vlajkami týmů na mistrovství světa ve fotbale neznamená nepřítomnost prezidenta na Hradě ani na šampionátu, znamená, že se na šampionát neprobojoval český tým. Je výrazem jiného znaku. U dalších rádo by nulových znaků už s uznáním vzniku znakové funkce budeme oprávněně váhat a o většině z nich budeme mluvit jako o nule, která ale není znakem. Všechny další nuly, znakové i neznakové, budou vznikat z různých příčin. Jaké to jsou?

Budeme nyní postupovat jazykovými plány, od nejnižších k nejvyšším, a zopakujeme, jaké nuly se s nimi pojí, jaké nuly jsou v jejich rámci popisovány či zaváděny a proč. V mluveném textu může být vynechán distinktivní rys hlásky, ve slově *Tonda* to byla raženost u hlásky *n*. Hlásku *n* jsme přesto registrovali, což zajistily její zbývající distinktivní rysy. Tato nula je substančně jasně vymezitelná, víme, co ve výslovnosti akusticky chybí. Hláška je zde přesto přítomna a nepřítomnost její vlastnosti nezpůsobila žádnou změnu znakové funkce, v tom, že *Tonda* má za obsah určitého hráče na hřišti. Nejedná se tedy o nulový znak, je to jen konkrétní nepřítomnost části substance výrazu nemající vliv na založení znakové funkce.

V mluveném textu můžeme registrovat nepřítomnost celé hlásky, ne jen jejích distinktivních rysů. Místo *jablko* říkávame občas *jabko*. Slovo se hláskovou elizí změnilo, to je nesporné. Redukovaný výraz má jiné vyznění, neužili bychom jej např. v hlášení hlavních zpráv na ČT1, zde by ten tvar působil nepatřičně, hovorově. Při sbírání jablek na zahradě je ale *jabko* naprosto vhodný tvar, nikoho nepohorší. Znaková funkce zůstala neporušena, znaková funkce obou výrazů vede k danému ovoci. Toto vypuštění hlásky tedy také není nulovým znakem, jedná se o nulu na substanci výrazu při zachování stejného vztahu ke konkrétnímu obsahu.

Postupme výš. Hlásky se mohou ztrácet z morfémů při proměnách jeho tvarů v paradigmatu. Slovo *pes* postrádá v kořeni středové *e*, a to např. v akuzativu, čtvrtém pádě – známé rčení říká, že *Starého psa novým kouskům nenaučíš*. Máme zde tedy dvě varianty kořene slova *pes*, *pes* a *ps*. Opět ale platí, že znaková funkce zůstala zachována, oba výrazy míří k jednomu obsahu, chlupatému čtyřnohému nejlepšímu příteli člověka. Mů-

žeme opět říct, že se jedná o změnu substance výrazu identického znaku. Tuto nulu nalézáme, když si vypisujeme paradigma slova. Je to tedy nula čistě popisná, vyjadřuje, že něco z výrazu chybí, ale neříká, že se jedná o chybění znaku. Morfologie mluví o tom, že je tato nula tzv. spoluformant, podílník na vyjádření pádového tvaru a pád je nutné jako znak chápat, má význam. Ale tento spoluformant samostatným znakem není, jen se ve výrazové podobě slova přidružuje k vyjádření pádu. Klíčovou roli při vyjádření pádu nesou přítomné hlásky, této naší nule zbyde jen role ve variantnosti substance jednotlivých znaků. Na samostatnou znakovou funkci nedosahuje. Stejně jako změna tvaru, nikoliv vynechání hlásky, ale její změna. Slovo *rak* má v nominativu plurálu, prvním pádě množného čísla, tvar *raci*. Hláška *k* se změnila na hlásku *c*. Změnil se tvar původního kořene, ale stále se jedná o jeden a tentýž kořen. Zmizení hlásky z kořene je jen varianta její změny a to jasně ukazuje, že tato nula nemá na znakovou funkci vliv.

Dalším morfologickým příkladem nuly je slovo *nula*. V genitivu, druhém pádě, má tvar *nul*. Pokud morfologie rozepisuje jeho paradigma, uchyluje se často k tomu, že říká, že tento tvar má podobu *nul-θ*. Přidělení nuly do tvaru je zde opět závislé na vypsání paradigmatu. Až z něj vyvozujeme, že něco chybí. Vyvozujeme nulu, která představuje koncovku slova vyjadřující pád, tedy znak. Můžeme tomuto ničemu připisovat znakovou funkci? Výše jsme se snažili dokázat, že ne. Hlásky jsou totiž jednotky, které musejí vstupovat do kombinace s jinými hláskami, aby vyjádřily obsah, samy ale obsah nemají. Existují zde zvláštní příklady jednokombinací, které jsou ale v jazyce rezervovány pro několik málo znaků – příkladem je spojka *a* nebo jméno generála a také filmového záporáka *Z*, který končí mrtvý a bez svého choppera. Přes tyto výjimky je nutnou vlastností hlásek kombinace, výraz tvoří v nutné kombinaci s jinými. Navíc jsou hlásky vázány na informační strukturu jazyka, nesou informaci. A jejich kombinace, pokud vyjadřují samostatně stojící znaky, jsou odděleny mezerou/pauzou. Ve tvaru *nul* nedokážeme mezeru/pauzu odlišit od pomyslné morfologické nuly. O morfologické nule také nelze tvrdit, že nese informaci. Morfolo-

gická nula se vkrádá na scénu díky srovnání tvarů v paradigmatu. Je důsledkem našeho popisu systému tvarů, ne jejich funkcí v konkrétním tvaru v konkrétním textu. Proto jsme se rozhodli morfologickou nulu zapudit. Morfologická nula pro nás neexistuje, všechny významy musejí vyjádřit přítomné hlásky. To je jejich přirozenost a hlavní úkol, který si neulehčují významotvorným mizením výrazu. Druhý pád ve tvaru *nul* vyjadřuje kombinace hlásek *n*, *u* a *l*, další nic může být v paradigmatu morfologické teorie, ale není to znak. Nakonec můžeme konstatovat, že velké kódy, založené na arbitrárnosti vztahu výrazu a obsahu, na přítomnosti nic neznamenajících elementů kombinovaných do výrazů se znakovou funkcí, nemohou obsahovat na rovině morfologického popisu nulový znak.

Můžeme jazykovými plány výš, stále v našem resumé chybí spousta nul. Co když chybí slovo ve větě? Pro nepřítomnost slova ve větě jsme užívali pojmenování elipsa. V textech se totiž skutečně v po sobě následujících větách často slova z předchozích, případně následujících, vět neopakují. Prostě zmizí a my jejich přítomnost vyvozujeme z kontextu textu. A tento kontext je pro možnost vynechání slova naprosto konstitutivní, musí být realizován v takové podobě, abychom jasně věděli, které slovo bylo vypuštěno. Toto vypuštění je občas nahrazeno jiným slovem s funkcí odkazování k opakovanému slovu. Příkladem jsou zájmena. Následující příklady roli elipsy a jejího nahrazení jiným funkčním tvarem ukazují: *Další penaltu bude kopat Chladílek. Penalty kope dobře.* Proti tomu stojí následující spojení vět *Další penaltu bude kopat Chladílek. Penalty on kope dobře.* V druhém případě je elipsa nahrazena zájmenem. Nula se mění na zájmeno, slovo, které může zastupovat mnoho jiných slov jazyka, které se řadí do stejné tvarové skupiny, stejně se skloňují. Proto tam stojí *on*, nikoliv *my*, *vy* nebo *ona*. V příkladu s elipsou je tato podmínka zajištěna tvarem *kope*. Není to *kopu* ani *kopeme*, proto víme, že chybějící tvar odkazuje k Chladílkovi. Přítomné zájmeno, které nahrazuje elipsu, nulu, má výraz, jenž je substitutem předchozího výrazu – *on* za *Chladílka*. A *on*, *Chladílek* i nula, elipsa, mají stejný obsah. Kontext obou vět, případně celého textu, jasně říká, že zde není přítomen výraz, jeho obsah ano. Máme znakovou funkci,

elipsa je nulový znak. Podobně jako u malých kódů zajišťuje vytvoření nulového znaku ve velkém kódu kontext, ten je ale nyní textový, ne situační. Kontext textu spoludotváří nuly jako znaky.

Hajný Robátko vystřelil do vzduchu. Máme zde další chybění. Můžeme doplnit, že Robátko vystřelil z bambitky. Vystřelil kuli. Vystřelil zmáčknutím spouště. A tak dále a tak dále. Ve všech textech je přítomen velký kontext, rozumíme jim, protože známe spoustu okolností, za nichž se střílí a za nichž se objevují obsahy všech jiných vět a textů. V textech je velké množství tzv. implikatur a presupozic, znalostí kontextu obsahu textu. Nejsou to ale znaky. Nemají zde chybějící výraz, jehož textový kontext by nám umožňoval porozumění, jako u elipsy. Nejsou to tedy znaky. Situační kontext prostě nekonstituuje obsah textu, ten je vázán na kontext textový. Proto tyto nuly nejsou znaky, i když je můžeme doplňovat, a pak se může zdát, že chybí.

Za zmínku ještě stojí nepřítomnost vyjádření explicitní performativní formule. Je to nulový znak? Není. Explicitní performativní formule deklarují vykonání nějakého jednání. Na druhou stranu je každý jazykový projev jednáním. Oznamujeme jím, přikazujeme nebo se jím k něčemu zavazujeme. A to i tehdy, když přímo neříkáme *informuji tě, přikazuji ti, slibuji, že*. Některé společenské akty jsou ovšem vázány na vyslovení takové formule, např. křest nebo vyhlášení války. Pokud v takovém případě formuli vynecháme, porušíme podmínky určité společenské instituce, neproběhne např. oddání snoubenců. Ale nejedná se o to, že by takové vynechání instalovalo jazykový znak, pouze nám chybí deklarace jednání, které ale můžeme učinit nedeklarovaně, jako když někdo řekne *já tebe taky* v odpovědi na *miluji tě*. Explicitní performativní formule je tak zopakování obsahu, který má vyjádření i bez ní.

A zbývají nám nuly, které v textech určitého jazyka nenacházíme oproti textům jazyka jiného. V češtině říkáme *Prší*, v angličtině *It rains*. Můžeme, ale nemusíme doplnit podmět: *To ale prší*. Jazykovědec, který sleduje tuto situaci, může předpokládat určitou univerzální strukturu jazyka. Může tvrdit, že všechny věty všech jazyků obsahují přísudkovou a podmětovou

část. Potom bude v české větě dosazovat za podmět nulu. Tato nula tedy povstává ze srovnání různých jazyků a z předpokladu, že všechny mají stejnou strukturu. Nejedná se ale o znak. V *Prší* žádný podmět nepotřebujeme, žádnou znakovou funkci zde pomyslná nula k pomyslnému *to* nezakládá, alespoň ne tak, jak je tomu u vlajky na Pražském hradě nebo u elipsy. Takhle nula nám nechybí v kontextu, přicházíme na ni až při srovnání dvou jazyků. Ale text je produktem jednoho jazyka, vícejazyčný více jazyků, ale v daných partiích vždy jednoho. Takže ke spojení výrazu jednoho jazyka s obsahem druhého jazyka nemůže dojít. Znaky srovnáváním jazyků vzniknout nemohou a nula, která z toho srovnání vzniká, má pak čistě popisný charakter.

Jen některé nuly jsou znaky. Nakonec se ukazuje, že nulové znaky jsou vázány na typ kódu a na určitý kontext. Další nuly vznikají, když si vypisujeme strukturu jazyka a porovnáváme různé tvary. Někdy hledáme, co se v textu nenachází, ale přesto je to nutná součást jeho porozumění nebo to ovlivňuje jeho roli v mezilidské komunikaci. Všechny tyto důvody pro nalezení nuly, kromě případů nulových znaků, jsou vázány na způsob popisu jazyka. Jsou to naše pomůcky k porozumění jeho struktury a vycházejí z teorie, která nám k tomu napomáhá. Některé jazykovědné teorie předpokládají, že jejich způsob popisu odráží procesy, které se při výstavbě a porozumění textu odehrávají v našich kognitivních aparátech, v mozku. Když pak vidí paradigma slova *nula*, i s nulami jakožto nulovými morfémy, předpokládají, že se tato struktura otevírá v naší mysli a díky tomu text uchopujeme. Je to ale přístup příliš lišácký. A nedá se, když už jej začneme používat, zastavit a požaduje všude a pořád další nuly, které se nesnadno odlišují z hlediska své podstaty.

Už na začátku knihy jsme formulovali jeden předpoklad realizace semiózy, je jím přítomnost subjektu semiózy. Toho si můžeme představit jako lidskou bytost nebo jako libovolnou entitu, která je schopna rozlišovat dva sety veličin, výraz a obsah, a tím se orientovat v umweltu. Tuto schopnost práce s dvěma sety jsme nazvali diferenční operace. Subjekt semiózy rozlišuje v umweltu veličiny obou setů a mezi nimi zakládá znako-

vou funkci. Diferenční operace se primárně vztahuje k rozlišování veličin jednoho setu, ale ta je myslitelná vždy jen za přítomnosti vztahu k setu druhému, bez vzniku znaku je vymezení veličin jedné sady nemyslitelné, je to jen čisté ohraničení substance jakožto fyzikální kvality redukované recepčními dispozicemi subjektu semiózy, mohutností a strukturovaností jeho umweltu. Za těchto podmínek pak může dojít k tomu, že je diferenční operací vymezen nulový výraz mající znakovou funkci k určitému obsahu. Tak vzniká nulový znak. V malých kódech je proto nutný kontext situace, ve velkých kontextu textu. Pokud ale kalkulujeme s dalšími nulami, kterým jsme status nulového znaku upřeli, pořád v jejich vysvětlení zůstává subjekt semiózy. A na něj máme tendenci uvalovat kompetenci za vznik nulového znaku. U morfologické nuly např. říkáme, že subjekt pracuje při recepci a produkci textu vždy s celým otevřeným paradigmatickým. Podobně je tomu u presupozic a implikatur, subjekt semiózy rozumí textu proto, že otevírá všechny znalosti a v závislosti na nich rozumí každé části textu s jejími kontexty. Máme tu stále subjekt, ale druh diferenční operace, která se při ustalování sémiotické interakce odehrává, je jiné kvality. K prohlášení, že všechny nuly textu jsou jedné a tytéž povahy, nás vede opomnění rozlišovat to, jak subjekt semiózy diferencuje a co diferencuje.⁵⁶

Diferenční operace znamená, že subjekt semiózy odděluje veličiny výrazu, zvlášť a samostatně před uzavřením znakové funkce, odlišuje hlásky a slova v jejich formě substance výrazu. Totéž platí pro obsah, obsahy jsou odlišované kvality umweltu vstupující do znakové funkce a diferenční operace probíhá zase jen mezi nimi, před vstupem do znaku. Pokud ve výrazu chybí substance, může být v závislosti na kontextu udělena znaková funkce nulové substanci vydělené ve formě výrazu. Nulový výraz, výraz bez substance, daný odlišností k ostatním výrazům, zakládá znakovou funkci. Vezmeme-li extrémní příklad nul presupozic a implikatur, nemůžeme tvrdit, že rozlišování jejich veličin výrazu a obsahu probíhá odděleně. U příkladu s Robátkem vstupují do hry znaky kule a bambitky celé. Implikatury a presupozice jsou sítě znaků, s nimiž je komplex znaků textu či věty v souvislosti. Jsou to restrukturované konotační struktury kódu a jejich jedineč-

nou restrukturuje zajišťuje obsahový kontext textu či věty. Nejedná se tedy o vydělení samostatné veličiny jedné sady. A proto to také nejsou znaky, nejsou přímým účastníkem vzniku znaku. Totéž platí pro morfologickou nulu. Subjekt semiózy při ní otevírá celé paradigma tvaru, např. *nula*. A znovu musí srovnávat celé znaky, všechny výrazy s jejich příslušnými pádovými obsahy, čtrnáct znaků pro sedm pádů a dvě čísla. A to jednoznačně dělá z morfologické nuly něco, co není znakem.

v pondělí půjdu s tebou

Jarda, tedy Jaroslav, chodí do druhé třídy. Představte si Jardu: ráno vezme svačinu, kterou mu připravila maminka (jsou to dva chleby s máslem a salámem zabalené v bílém ubrousku), navleče si modrou šušťákovou bundu, na záda si posadí velkou školní brašnu s oranžovými odrazkami a vyráží do školy, v ruce ještě pytlík s přezůvkami, který se mu tento měsíc zatím nepodařilo nikde zapomenout. Jarda je školák, jak se patří, má rád svou paní učitelku, baví ho matika, rád čte a ze psaní má vždycky dvojku, protože když dokončí cvičení a neví, co dělat, od začátku obtahuje písmena, což paní učitelka nedoceňuje. Jsme s Jardou, když vyráží do školy, a tady právě nastává malý zádrhel. Jarda totiž dnes poprvé vychází z jejich nového domu. Jardovi rodiče se přednedávnm rozhodli přestěhovat, prodali byt v paneláku a koupili starý, ale zachovalý dům ve vesnici kousek od města. Tam má rodina zahradu, maminka může pěstovat rajčata a tatínek vyrábí výběh pro králíky. Pro rodinný život to nejlepší místo. Jarda ale musí o tři čtvrtě hodiny dřív vstávat, aby stihl autobus a dostal se do školy. Tři čtvrtě hodiny, ráno, to je děs. Každopádně dnes Jarda míří k zastávce, našťvaný na osud a ospalý. Maminka s tatínkem s ním cestu k zastávce dřív několikrát prošli, teď už je na to ale sám a tahle změna se mu nelíbí, přesto ale, zádumčivý, jde dál, jak má. Jarda doráží na zastávku, čeká asi pět minut, div že neusne ve stoje, pak se v zatáčce objevuje autobus, zastaví před značkou zastávky, otevírají se dveře, Jarda po třech schodech vchází dovnitř, hledá volné místo, pak se mu zatají dech. Na jednom ze sedadel sedí anděl. Bílá pleť, vlasy jako sláma a červená mašle, puntíková sukně, bílá aktovka dokonale souměrně položená na kolenou. Jarda obchází anděla s úplně prázdným výrazem ve tváři, prostě překvapený moc na to, aby se stihl nějak tvářit. Pak dosedá na sedačku dvě řady za andělem. Zná jej ze školy, neví, jak se jmenuje, ví jen, že je to anděl. A jestli byl Jarda ze změny ve svém životě původně rozladěný, teď už je z ní hodně rozrušený.

Tato kapitola je samozřejmě o nule, tentokrát ale o trochu jiné nule, než jsou ty ostatní v naší knize. Je o základní komunikační nule. Říkáte si, že celá tato kniha je přeci o komunikaci, tak jakápak zvláštnost, v čem má být

tahle nula, která se nejspíš nějak týká Jardy a anděla, zvláštní? Je zvláštní, věřte nám. Abychom to mohli náležitě vysvětlit, budeme se muset na chvíli zastavit u jazyka a komunikace, a budeme u toho postupně sledovat, jak se vyvíjí Jardův zápas s andělem.

Jazyk a komunikace jsou pro jazykovědu dvě naprosto odlišné věci. Ne že by spolu nesouvisely, ale zajímat se o jedno, nebo druhé může často vyžadovat zcela jiný úhel pohledu. Když se zajímáme o jazyk z hlediska toho, jak jsou jeho prostředky využity v komunikaci, nebo o komunikaci z hlediska toho, jak se promítají její vlastnosti do vlastností jazykových prostředků, je to užitečné a zbavuje nás to nebezpečí, že zapomeneme buď na jazyk, nebo na komunikaci a přemůžou nás prostředky popisu jednoho či druhého. Dějiny jazykovědy jsou toho důkazem, o tom se jen stručně zmíníme níž.

Jazyk jazykověda nejčastěji chápe jako systém, naprosto abstraktní soubor prostředků seřazených v jednotlivých hierarchicky postavených rovinách – od hlásek po věty a texty. Úkolem jazykovědy je pak nalezení všech vztahů mezi těmito rovinami a jejich jednotkami, mezi všemi hláskami, hláskami v různých morfémech a slabikách, slovech ve větě atd. Jakmile se všechny tyto vztahy popíše, jazykovědec ví, jak jednotlivé jazykové jednotky přišly ke své funkci, protože ta vždy vyvstává z rozdílů jednotlivých jednotek mezi sebou. Jazykovědec tedy popíše jazykový systém, a ten už si pak jednotliví mluvčí půjčují v komunikaci, která je jen použitím nástroje jazyka na konkrétním místě v konkrétním čase – komunikace je vždy v konkrétním místě a v konkrétním čase, jen jazyk si pořád dál trčí ve svém abstraktním světě, mimo čas a prostor, kam si pro něj všichni chodíme, abychom něco mohli říct. Tento přístup má obrovskou výhodu, můžeme se oprostít od všelijakých efemérností komunikace, od všech okolností, které se dějí u komunikačního aktu. Díky zaměření se na jazyk sledujeme jen vztahy mezi jeho jednotkami a můžeme s velkou mírou elegance popsat, jak je jejich systém vyladěný, můžeme najít všechny vztahy a rozdíly každé hlásky a každé věty, které si mluvčí v komunikaci z jazyka vytahují a dělají s tím, co potřebují ve své aktuální potřebě. Vzhledem

k tomu, jak je strukturována naše kniha, když postupujeme po jednotlivých jazykových rovinách, od nul v distinktivních rysech až po elipsy atd., asi tušíte, že i my jsme v tomto ohledu jazykovědci z povolání a přístup k jazyku jako abstraktnímu systému je nám vlastní a nějak nám moc vlezl pod kůži a nedokážeme se ho zbavit. Když ono preferovat jazyk, systém, je cesta za elegancí a tvorbou systému, který má všechny části dobře promazány a funguje, jak má, protože jsme ho důvtipně postavili, to je lákavé. Ale pozor, ještě je tu komunikace. A to, co se v ní děje, často z abstraktního systému jazyka nezjistíte. Když Pučmeloun boří domek včelích medvídků, šátrá v něm a říká *Co to je za rodinu, tady je samý sádlo, všude jen sádlo*, tak se smějete proto, že víte, že to není sádlo, ale med, a že si to Pučmeloun plete, protože med i sádlo jsou takové nějaké vazké. A to víte z kontextu a ze svých znalostí světa (to je rozvedeno v kapitole o presupozicích a implikaturách s názvem *Kreatura zvaná implikatura*). Z jazykového systému vtip o sádle vyčíst nejde. Když jdou Mach a Šebestová ven, říkají *Mohli bychom vás paní Kadrnožková požádat, aby šel s námi Jonatán ven?*, neříkají *Mohli bychom tě paní Kadrnožková požádat*, protože starším lidem se vyká. A to taky nemusíme chápat tak, že to vědí z abstraktního systému jazyka, znají to z dobrého vychování, které říká, že v takové situaci použijeme druhou osobu plurálu. Systém čísel a pádů to v sobě obsaženo nemá, z něj se nic o vykání paní Kadrnožkové nedozvíme. Když Krakonoš říká *Přidej*, víme ze situace, že myslí zlatek, a myslí, aby přidal Trautenberg, a aby to přidal na kupu zlatek Anče a Kubovi. Neznamená to přidej plyn, zrychli, nebo přidej knedlíků, když to říká pan Kadrnožka paní Kadrnožkové, protože její knedlíky má moc rád, má na ně chuť a chce demonstrovat ženě, že její knedlíky má rád a že si rád dá ještě o jeden víc. Stejně ví, že si nakonec ještě nejméně dva přidá. Ještě dva příklady: Šmoulinka, kterou honila po lese hnědá vzteklá kočka říká *No to byl ten, no... Azazel*. Když se podíváme na struktury její výpovědi, můžeme říct, že není úplně učesaná, ten, no, co to má znamenat? Jenže Šmoulinka to říká proto, že je rozrušená, že nemůže popadnout dech, že si nemůže vzpomenout, jak se ten Gargamelův kocour jmenuje. I tohle jsou faktory, které se účastní aktu ko-

munikace a ovlivňují její podobu. A znovu musíme říct, že ze systému jazyka se o tom nic moc nedozvíme. O různých nedořeknutích, anebo přeřeknutích, užívání výstelkových slov, jako je *no*, ukazovacích zájmen (jako je *ten* /Azazel/) mohou něco prozradit jen okolnosti komunikace, případně různé typy těchto okolností. Šmoulinka by taky mohla říct *honil mě ten, honil mě ten...* Azazel, a pak by nepožila výstelkové slovo v kombinaci s ukazovacím zájmenem, ale prostě by opakovala. A opakování je v našich mluvených textech moc časté, mnohem častější, než si většina z nás uvědomuje.⁵⁷ Z Kadrnožků a Macha a Šebestové, Pučmelouna a Šmoulinky jde vidět, že v komunikaci je spousta věcí vázána na situační kontext, na naše znalosti o světě, na průběh komunikace, na naše sociální, psychologické a obecně kulturní zkušenosti, a pak až na jazykové prostředky, které nám jazyk, abstraktní systém, jak si jej teď představujeme, dává. Jazykové prostředky se v komunikaci řídí různými pravidly, která v gramatikách nenajdeme, a je tak snad vidět, že jazykověda to má mezi jazykem a komunikací těžké. Buď je zde abstraktní elegantní systém, nebo spousta detailů přítomná v každé komunikaci, které je třeba proměňovat ve spoustu typizovaných psychologických faktorů komunikace, sociálních norem, kulturních stereotypů, pravidel a příkázání. A je zde další velké množství aspektů komunikačního aktu, které se do toho pletou, příkladem je třeba informační struktura signálu, kterou vykládáme v kapitole *Informace na nádraží a Struktura signálu*.

Pojďme se na chvíli podívat zpátky za Jardou. Jeho anděl má samozřejmě svoje jméno, je to Romana, ale většinou mu nikdo neřekne jinak než Romča. Romča chodí do jiné třídy než Jarda, Jarda je žákem 2 C a Romča chodí do 2 A (to A a C nic neznamená, ve smyslu lepší nebo horší, jen jsou tak rozdělení žáci dle místa bydliště a áčko je navíc matematická třída, takže když někdo není matematik, musí chodit do třídy s někým ze Štěpánova, a ne z Komenského, do béčka nebo do céčka – cimrmani by stejně podotkli, že by je zajímalo, proč na někoho zbylo to céčko, jako v přednášce ve hře *Posel z Liptákova*). Je třeba říct, že Jarda s Romčou spolu nikdy nemluvili. To je taky zcela nemožné, uznejte. Jednak jsou z jiné třídy,

každá sídlí v jiném bloku budovy, a pak jsou taky kluk a holka. Navíc pro Jardu je Romča, pro Jardu anděl (ne takto slovně vyjádřeno, popsáno to slovy nemá, ale my to musíme v textu nějak nazvat), člověk, který se nedá snadno oslovit, protože už jen při představě toho se mu udělá nějak zvláště nevolno. Vždyť to znáte, holky s klukama úplně vždycky nepečou (nemluví), a pocity mladého muže, který je jat platonickou láskou, jsou aktuálně odzbrojující. Ale teď, se změnou bydliště, se situace mění. Jarda potkává Romču. První den mu teprve dochází, že ji bude potkávat pravidelně, ale pak už to tak taky je. Nejezdí spolu autobusem sice každý den, ráno asi Romču berou občas rodičem, hlavně v úterý a ve středu, a zpátky jezdí s Jardou taky jen občas, prostě mají v daný den jiný počet hodin. Ale i tak se dá říct, že týden co týden je setkání s Romčou nevyhnutelnou skutečností. To ovšem neznamená, že by se věci změnily až tak dramaticky. Jarda sice Romču potkává, ale mluvit s ní nemluví. Dokonce se spolu ani na sebe nedívají, nezdraví se, prostě vládne plachost, zvláště z Jardovy strany. Jarda má anděla blíž, tak jak by vždycky chtěl, ale není mu to nic platné, protože výsledek je stejný jako dřív, anděl je úplně mimo jeho hranice, žádná šance na kontakt s andělem, jen úzkostných stavů je víc. Ovšem na každý další se z nepochopitelných důvodů nemůže Jarda netěšit.

Komunikace se v jazykovědě od padesátých let dvacátého století znázorňuje pomocí modelu, který pochází z teorie komunikace, jejíž poznatky si lingvistika v druhé polovině dvacátého století osvojila a teorie komunikace se stala její nedílnou součástí. Podívejme se, jak v nejjednodušší podobě model komunikace vypadá. Začneme vysílačem a přijímačem, mezi nimi dochází ke komunikaci. Vysílači můžeme říkat emitent, přijímači recipient, pro jazykovědce je to mluvčí a posluchač, pro literární vědu autor a čtenář atd. Vysílač i přijímač musí disponovat stejným kódem, tomu jazykověda říká jazyk. My víme, že vysílač a přijímač nedisponují stejným kódem, mají své idiolekty (viz kapitolu *Iren sází deset korun na sedmnáct jako*), mají různý počet slov aktivní i pasivní slovní zásoby, tato slova pro ně mají různé vztahy a mají různé preferované významy – pro někoho znamená sloveso *letět* spíše jít rychle, pro jiného řídit Gripen. Teorii komuni-

kace ale tyto rozdíly nezajímají, jde jí čistě o přenos mezi vysílačem a přijímačem, je to technická disciplína. A jazykovědě jde o to poučit se od ní právě o přenosu, takže kód, jazyk, pro tuto chvíli chápe tak, že jimi oba komunikanti disponují naprosto totožně (v případě vysílačky a přijímače, když používají digitální přenos a vše kódují ve sledu pomyslných teček a čárek, které pak dekódují pomocí stejného kódu, kdy tečka a čárka znamená A a čárka a tři tečky B, je kód obou identický). Máme tedy vysílač, přijímač a kód. Nyní přidáme zprávu. Zpráva cestuje od vysílače k přijímači zakódovaná určitým kódem v určité fyzické podobě. U mluvčího a posluchače je to zvuk, může být ale využito jiné fyzikální kvality, např. světla, představte si třeba dva domorodce, kteří spolu z ostrova na ostrov mluví zakrýváním a odkrýváním lampy nebo ohně. Zprávě se v teorii komunikace říká signál. Ten cestuje fyzickým prostředím mezi vysílačem a přijímačem a je narušován vlivy tohoto fyzického prostředí, tzv. šumem, o němž hovoříme v kapitolách *In-formace na nádraží* a *Struktura signálu*. Právě přenos signálu prostředím, respektive úspěšnost tohoto přenosu, eminentně zajímá teorii komunikace a v souvislosti s ní pak jazykovědu. Zbývá poslední technický termín z teorie komunikace, termín pro prostředí, jím přechází signál od vysílače k přijímači, a to je kanál. A o kanál nám jde v Jardově příběhu především.

Co je nového v případě Jardy a Romči? Stolo se následující: V pátek nastoupila do autobusu domů do vesnice s Jardou i Romča. Nastupovala dřív, sedla si do druhé řady, a když kolem ní Jarda procházel, už četla nějakou knížku. Pak přišlo překvapení, protože na zastávce, kde nasedá a vysedá Jarda, se zvedla a vystoupila před ním (Romča bydlí u druhé zastávky, ke které je to na půl cesty u domu Jardových rodičů, a dnes holt z nějakého důvodu musí vystoupit dřív). Romča míří Jardovým směrem, Jarda patnáct metrů za ní, na druhé straně cesty, je to trochu trapné, neví, co s očima, kam dát ruce, jestli jít rychleji nebo pomaleji. A pak Jardu předbíhá chodec. Jde ostrým rázným krokem, pomáhá si dvěma holemi, zarputilý pohled a v něm ještě něco navíc, trochu vzteku nebo nějakého rozzlobení. Muž před Jardou kvačí rychlým krokem, a pak najednou zaškobrtne nohama a rozplácne

se na cestu, jak široký tak dlouhý. Rychle se zvedá a ještě rychleji a s ještě větším vztekem posazeným v ramenu kráčí-běží dál. Jarda pozoruje scénu a všimne si, že muži při pádu něco vypadlo z kapsy khaki bundy. Jde dál, sehne se k předmětu a vidí, že je to peněženka. Rychle ji zvedne, podívá se za uhánějícím mužem, jen nepatrnou chvíli se zamýšlí a pak vybíhá za ním. Jarda muže doběhne, poklepe mu zezadu na ruku, muž se s rozčilením zastavuje, na jedné noze se zostra otáčí a pak vidí, jak mu Jarda v natažené ruce podává jeho peněženku. Chvilé strnulého ticha, muž popadne peněženku, otočí se a bez hlesu uhání dál. Jarda chvíli rozpačitě stojí a pak vyrazí dál svým směrem k domovu. A na Romču, přemýšlející nad tím, co se stalo, v tu chvíli zapomíná. Ale Romča to všechno vidí, pak zamíří brankou k velkému domu s velkými dřevěnými dveřmi s cínovým klepadlem. Zasklepe, chvíli čeká, dveře se otevrou a Romča vchází dovnitř. Jarda to má posledních pár metrů domů, jde zamyšleně a říká si: co, to, bylo?

Komunikace. Kde je tedy ta její základní nula? Budeme se vás teď snažit přesvědčit, že komunikační nula spočívá v neexistenci kanálu mezi komunikanty. Pro to využijeme příklad s kosmonautem Arnoldem O’Nealem. Ten se právě prochází po odvrácené straně Měsíce. A v jednu chvíli nalézá kámen s odlišnou barvou a strukturou, než jakou mají jiné kameny kolem. To je jasný objev, podobných kamenů, jako jsou ty ostatní, už má plnou bednu. Upozorňuje na to vysílačkou své kolegy v modulu a ti mu hned radí vzít kámen mezi materiál, který sbírají, aby byl přednostně prozkoumán po návratu na Zemi. Nález by chtěl Arnold oznámit také základně v Houstonu, a nechat si potvrdit rozhodnutí, ale to na odvrácené straně Měsíce nejde. Se Zemí modul ztratil rádiové spojení hned poté, co vlétl za masu vesmírného tělesa. Komunikace se Zemí tedy není možná, protože se ztratil komunikační kanál, tak by to standardně vyjádřila teorie komunikace a tak se to taky obecně chápe. Arnoldův signál, vyřčená slova, nemohou projít až na Zemi, dostanou se rádiem jen ke kamarádům v modulu. S nimi dochází ke komunikaci zajištěným kanálem. Co kdyby to ale bylo tak, že Arnold před průletem do zákrytu Měsíce zanechal na oběžné dráze Měsíce velké zrcadlo, které nyní vidí on, jeho kamarádi v modulu

i celé vesmírné středisko v Houstonu? Pak by mohl vzít velké laserové ukazovátka a morseovkou odblikat na Zemi zprávu: Našel jsem hodně zajímavý kámen. A ještě by dodal: Pozdravujte zase pana Gorského. V takové situaci by existoval kanál, který jsme tu původně neměli. Ovšem takových kanálů může potenciálně existovat nekonečné množství, i když se budou jevit jako technicky krkolomné, nepraktické, nebo našimi technickými možnostmi nezajistitelné, samozřejmě prozatím. Modul by třeba mohl za sebou ze Země táhnout tenké lanko (přeháníme) a po něm by nyní kosmonauti mohli ručkováním v modulu táhnout zprávu o kameni až do Houstonu. Trvalo by to, ale kanál to je. Nebo by měl malou sondu s Hawkingovým pohonem, která by vyletěla ze zákrytu Měsíce a zprávu odvysílala, včetně odpovědi zpět na modul. Nebo by měli kosmonauti sci-fi neutrinový vysílač, kterým by se dalo se Zemí hravě spojit i přes celou hmotu Měsíce.

Dobře, kanál je tedy pro komunikaci využité prostředí. Model komunikace jej zobrazuje jako prostor, který komunikanti využívají pro cestu svého signálu. Nyní už se zaměříme na mezilidskou komunikaci, i když víme, že primárně zajímají teorii komunikace čistě technické aspekty komunikace, ne kdo je vysílač a kdo přijímač. Vypadá to tak, že volba kanálu komunikanty je vždy vázána na praktické aspekty komunikace. Komunikujeme určitými prostředky v závislosti na tom, v jakých okolnostech se určitý typ komunikace většinou děje. Anebo se rozhodneme nekomunikovat, nevytvořit kanál, i když by to bylo možné. S kosmonauty na odvrácené straně Měsíce principiálně lze komunikovat i v době mise, kdy se Arnold prochází po povrchu. Vědí to inženýři z Houstonu a vědí to kosmonauti v modulu. Ovšem zkonstruovat k tomu potřebné zařízení a připravit způsob jeho umístění na místo, které by dovolilo komunikaci Houstonu s druhou stranou Měsíce, je nepraktické. Pokusit se o to by vlastně dalo misi zcela nový prioritní úkol, místo, například, návratu kosmonautů na Zemi po prozkoumání dosud neznámé strany našeho satelitu. Je všem jasné, že důležitější je tento plán, ne instalace supervysílačky. V čase, kdy budou kosmonauti mimo dosah přístrojů, mise prostě předpokládá, že bude ticho.

A po něm se kosmonauti, dopředu dobře připravení na zvládnutí tiché části mise, zase objeví Zemi na dohled a můžeme si popovídat, co se všechno přihodilo. Kanály se volí, protože jsou praktické a protože právě ony dovolují nejlépe zprostředkovat a organizovat komunikaci. A někdy si zvolíme kanál nepoužít, i když tu je.

V našem výkladu se stala malá změna oproti výkladům teorie komunikace, která vůči nám samozřejmě stojí v neohroženém postavení. Její historie a prospěšnost pro jazykovědu a spoustu dalších disciplín jí dávají klid. Tou změnou je pro komunikaci volené prostředí, ne pouhý fyzický prostor, kterým se v komunikaci šíří signál. A z této volenosti kanálu pak vzhází námi slibovaná komunikační nula. Řekli jsme, že způsoby komunikace jsou volené, principiálně jich je nekonečně mnoho. A my většinou nad všemi, oproti jednomu využitému, nepřemýšlíme. Ten jeden bývá totiž, jak se říká, optimální. Optimální způsob komunikace dává podněty k vývoji našich jazyků. Ty se uzpůsobují tomu, jak teče signál kanálem, jakých fyzických prostředků je pro komunikaci využito, jak se vzájemně ovlivňují a jak je ovlivňuje vnější prostředí. Protože vidět nelze v noci a za roh, byl v historii lidské komunikace jako optimální způsob dorozumění zvolen zvuk. Byl preferován akustický, ne optický signál. V noci, i když se nevidíme, i za roh může zvuk od komunikanta ke komunikantovi, tady světlo hasne. Zvuky, oproti optickým signálům, gestům apod., jsou tedy pro komunikaci lidí optimální. Tento zvolený typ komunikace pak ovlivňoval vývoj lidských jazyků, počínaje hláskovými změnami závislými na tom, co se vyslovuje lépe, a co hůře, až po vývoj gest, kterým zůstalo podružné postavení, komunikaci jimi pouze doprovázíme. A taky když někoho potkáme na ulici a nemůžeme si na dálku říct potřebné pozdravy akusticky dostatečně jasně, přijde konečně na nezbytné gesto.

Vliv typu komunikace, zvoleného kanálu, na jazyk je značný. Ale pointa této části kapitoly je jiná. Nechceme zastírat, že volba kanálu je závislá na jeho optimálnosti, na tom, že pro dané komunikanty v daných podmínkách je praktická, praktičtější než mnohé další. Neříkáme také, že typ signálu, zvuk, který pro komunikaci volíme, neovlivňuje naše jazyky, a že je

tak prius daného typu kanálu ve vztahu k jazyku (jakožto systému prostředků využitých v komunikaci) ještě více posilován. Říkáme, že kanál je volený, ať už z ekonomických (tím se míní ona praktičnost) důvodů, nebo jiných. Ale není to tak, že kanál je samo sebou mezi vysílačem a příjemcem. Vytrhli jsme koncepty teorie komunikace z jasně definovaného vztahu vysílací a přijímací techniky, kde byl typ prostředí a typ signálu vybrán při konstrukci obou přístrojů. Pro teorii komunikace je kanál jen jeden a závisí na typu vysílače a přijímače, pro který má zajišťovat přenos signálu. Ha, tohle nás celou dobu mátló. Ale teď jsme přeci zjistili, že kanály si volíme, případně občas rozhodneme, že bude ticho.

Kanál nemusí existovat. Pro dvě vysílačky uzavřené v černých krychlicích plných vakua. To se ale často nevidí, žijeme přeci ve světě plném fyzikálního kolotání. Případně se kanál nemusíme pokusit vytvořit, jako kosmonauti, Arnoldovi kamarádi. Vytvořit se myslí v tomto případě vytvořit zcela technicky. Prostě víme, že by to šlo, abychom si popovídali, ale nechceme do toho vrhat tolik síly, když naše cíle spočívají v něčem zcela jiném, než že se musí furt komunikovat. Chceme hlavně domů. V tomto případě je nepřítomnost kanálu taky fyzická, nedisponujeme prostředky, které by mezi vysílačem a přijímačem překlenuly prostor, nebo existují a my je nemáme, ale pořád je tu to nepřeklenutí. A pak je ještě jedna možnost, že sice vysílačky vysílají, že nestojíme za rohem v noci se zalepenými ústy (vidíte, že příklady neexistence kanálu jsou vždy trochu absurdní), nebo že jsme si zapomněli mobil doma (kanály existují, ale nám se nechce jít zpátky a napsat vzkaz na papír). Existuje přeci spousta případů, kdy spolu nemůžeme nebo nechceme mluvit. Tehdy je jedinou zábranou v komunikaci sociální zvyk nebo norma nebo nepsané pravidlo, případně jsou ve hře psychické faktory, protože jsme naštvaní, protože jsme rozrušení, protože jemu už nemá cenu nic říkat. Všechno může fungovat, kanály si můžeme volit, jak chceme, ale pak tu ještě můžou být příčiny, o nichž nám teorie komunikace neříká, když popisuje elektromagnetické vlnění mezi rádiovým vysílačem ve Kbelích a přijímačem v Postranní Lhotě. A to si Petr s Pavlem z Kbel do Lhoty posílají dopisy po poštovních holubech a Petra

a Pavlína používají kouřové signály. Vždycky je tu tolik možností, jak vytvořit kanál a taky je tady vždycky tolik důvodů, naprosto nefyzikální povahy, které způsobí, že prostředí mezi sebou komunikanti nechtějí využít. Co myslíte, to by mohl být Jardův problém? Jarda nemá kanál.

Obyčejně se to, že nelze komunikovat, hází na jazyk. Nedorozumíme se, protože jeden a druhý komunikant tzv. nemluví stejnou řečí. Když neumíme jazyk, nedomluvíme se s Němcem, Maďarem ani s křovákem. To ale není pravda. Znalost jazyka samozřejmě činí dorozumění mezi lidmi snadným a hlavně pomocí jazyka můžeme hovořit o obrovském množství detailů našeho všedního dne, minulosti, přítomnosti a budoucnosti, o nekonečně malých tečkách a hranicích vesmíru. To ale neznamená, že když nemáme společný jazyk, že se nedomluvíme. Řekněte, že byste si na Taiwanu nekoupili rohlík. Myslíte si, že byste to nezvládli? Nemyslíte, zvládli byste to levou zadní.

Pravděpodobně neumíte čínsky, a pokud ano, pak víte, že rohlík na Taiwanu sehnat nejde. Ale neznalost čínštiny vám koupit rohlík nezabrání, budete improvizovat. Až se vás někdo zeptá, *jak ses s tím prodavačem domluvil?*, řeknete: *rukama nohama*. Dostat z křováka rohlík, nebo spíš nějakou placku, bude těžší než z prodavače na Taiwanu. Taiwan je značně civilizovaná země, nejméně tak, jako ta naše, mají tam obchody, v nich pečivo, to se kupuje za peníze. Takže kulturní podobnost Taiwanu a vaší domoviny vám pomůže, i když neumíte čínsky. S prodavačem se prostě dohodnete. On ví, že něco chcete, že zaplatíte, vy mu ukážete, co chcete. A pokud to bude něco komplikovanějšího, jako lístek na metro, třeba *rukama nohama* to nějak vyřídíte. A až Taiwanec pochopí, co chcete, asi se i oba usmějete. Ten úsměv je podstatný. Pokud s vámi bude v komunikaci spolupracovat křovák, placky se nakonec doberete také. Jde o to mít alespoň něco společného a chtít kooperovat. Pak je snadné dohodnou se na nějakém provizorním společném jazyce. Těžší by to bylo s mimozemšťanem, s úplně odlišnou kulturou, dorozumívacími způsoby, stavbou těla atd. Pokud se ale budete chtít domluvit, domluvíte se, postupně si vytvoříte svět společných zkušeností, na základě kterého bude komunikace

úspěšná. Věřte, že i komunikací s mimozemšťany se jazykověda zabývá, říká si pak xenolingvistika. Sémiotik Thomas Sebeok kdysi dostal za úkol vytvořit systém znaků, které by kohokoliv, potomky lidí po celoplanetární katastrofě za miliony let, nebo mimozemšťany za miliardy, upozorňovaly např. na to, aby nevstupovali do míst, kde je uložen radioaktivní odpad. To je zodpovědné. Sebeok přišel s odpovědí. Řekl, že žádný univerzální systém znaků nemá a nelze jej vytvořit. Lze ale vytvořit mýtus, vyprávění, které se dotyčný pokusí s vámi sdílet a na základě postupného porozumění pak bude možné mu libovolným systémem znaků předat zprávu. Důležité je sdílení nějakých společných hodnot a ochota porozumět, kooperace. Pak se dá vytvářet společný jazyk. Vidíte tedy, že nějaký konkrétní výchozí jazyk pro komunikaci třeba není, třeba je jen trocha společné zkušenosti se světem a vůle vytvořit si společnou řeč na základě postupného porozumění. V komunikaci nepřítomnost společného jazyka žádná pořádná nula není.

Zpátky za Jardou. Po události s peněženkou přichází další školní týden. Jarda třikrát potká Romču v autobuse, pak ještě v pátek cestou do školy a popáté cestou zpět. Zdá se mu, že se po něm Romča dívá, stala se nějaká změna. Jarda je o to víc nespůj a při Romčiniých pohledech se trochu červená. Romča to vidí. K žádné komunikaci ale nedochází. Romča s Jardou mají společný jazyk, češtinu, mají velice podobné zkušenosti se světem, víc než s Taiwanem nebo křovákem. Ale ke komunikaci nemůže docházet, protože různá pravidla, jako že cizí lidé spolu jen tak nemluví, že kluci s holkama z jiné třídy spolu nemluví, že prostě se neznáme... to zakazují. To už by byl Taiwanec, křovák nebo mimozemšťan lepší. Když vy jdete po ulici, taky běžně neoslovujete cizí lidi. Sice by to šlo, máte společný jazyk atd., ale není mezi vámi vytvořen kontext, který by odůvodňoval komunikaci. Můžete je oslovit. Ale asi na ně hned nevybafnete *kde koupím rohlík?*, *tady je radioaktivní odpad!* nebo cokoliv jiného. Jazyk má pro takové účely prostředky, díky nimž můžete započít komunikaci, např. oslovení. Jazykověda takovým prostředkům říká fatické, navazující komunikaci a udržující chod komunikace. Jarda ale takový prostředek využít nemůže,

pravidla pro kluky a holky z jiných tříd i tohle nedovolují. Myslíme, že to vy, Jarda i my naprosto chápeme. Teď jsme s Jardou v pátečním autobuse, Romča dvě sedadla za ním. Dojedou k Jardově zastávce, Jarda vystupuje a Romča za ním, jen pár kroků. Jarda to ví a je silně rozrušený. A pak ho Romča dožene, podívá se na něj, usměje se a říká: *Dnes ještě musím na klavír, ale v pondělí půjdu s tebou.* Pak zamíří k domu s cínovým klepadlem, Jarda stojí překvapeně na místě, dveře se otevírají, Romča se ještě ohlédne a usměje se na něj. Pecka... *V pondělí půjdu s tebou!* Jarda míří domů a opakuje si ta slova. Je neskonale šťastný. Nedokázal by to tak popsat, my na konci této kapitoly už ano, Jarda je šťastný, protože Romča vytvořila kanál. Jarda s Romčou může mluvit. Asi se rozpadne štěstím na tisíc malých křepčících Jardů. Takže jak je to s komunikací? Kanál je volený, je to zvolené prostředí využitě v komunikaci, a musí být uveden v život, aby fyzické a sociální a psychické a další okolnosti nebránily jeho použití. Pokud brání, máme tady tu největší komunikační nulu, neexistující kanál. Pořád si to s Jardou musíme opakovat. V pondělí půjdu s tebou.

co to bylo?

Příběh Jardy a Romči nám zanechal jednu, doufejme že jen jednu, nezodpovězenou otázku. Co to bylo? To s tím spěchajícím mužem. Můžeme o jeho případu říct několik slov. Jmenuje se Soner, je mu šedesát sedm, prožil dlouhý profesní život bankovního úředníka a svou práci miloval a byl jí zcela oddaný. Jako by jeho postoje k životu vesmíru a vůbec vyjadřovala kniha *Deník pana Nuly* George Grossmitha.⁵⁸ Jenže několik málo let poté, co pan Soner odešel do zaslouženého důchodu, náhle skonala jeho žena, a několik měsíců poté podlehl následkům dopravní nehody jeho syn. A v panu Sonerovi poté, jakmile alespoň nějak přešel oba zármutky, začala hárat zlost na osud. Celý život, jak se tak říká, poctivě vykonával všechny povinnosti, které přinášelo jeho zaměstnání, péče o rodinu, o rodinný dům atd. Těšil se z takového života a také z toho, že jednoho dne bude vše pro všechny zajištěno a že budou moci žít společně šťastné životy, on a jeho žena v důchodu a jejich syn v rozkvétající vlastní rodině. Ale tohle je pryč

a není nic horšího, než když člověka zklame jeho opravdová dlouhodobá snaha. Takže pan Soner je plný zlosti, která jej žene ven, aby ji vysálal do vzduchu při rázné chůzi a poloběhu, protože doma už není co rozbít. A každým krokem má víc sil a je zdravější a jeho žena a syn a obraz klidného stáří s nimi jsou pořád víc mrtví. Pan Soner každý den uhání krajinou, v kraji už jej každý zná, jeho supění slyšel snad každý obyvatel měst a vesnic v okolí třiceti kilometrů. Pan Soner se žene dál a dál, a zastaví se, jen když cestou potká velký, opravdu velký, třeba stoletý, strom. Už je zná v okolí všechny. Když takový strom potká, přikvačí k němu, podívá se do koruny a tluče rukama do kůry kmene. To je pro strom zcela neškodné, jak pan Soner ví, ale pro jeho ruce při množství památných stromů v kraji ne. Soner tluče sevřenými pěstmi do stromu a jeho vztek se vznáší nad korunu, protože míří výš, k samotnému bohu. Pan Soner prostě kleje a spílá bohu, že mu vzal všechno to, co bylo jeho životem, a to bez zjevného přispění k dobrému úradku božímu. Jsou prostě jen mrtví. Soner stojí u stromu, buší do něj pěstí a neslyšně, i když uvnitř s velkou silou, křičí na boha, komunikuje s ním.

Po předchozí kapitole můžeme říct, žádný kanál. Pokud jsme nevěřící. Pokud spadáme do Sonerovy denominace (žádnou nemá, aby bylo jasno) nebo si to z vlastní zkušenosti s vlastní církví představíme, můžeme prohlásit, že bůh jej slyší, jen neodpovídá. Pěkná komunikační nula. Příamá komunikace s bohem a jemu blízkými (jako je Panna Marie a další) je vyhrazena jen svatým a mimořádným zjevením apod. Tohle je zvláštní případ sporu o komunikaci. Může to znít možná divně, pro člověka sekulárního přístupu ke světu, ale existují a dříve asi existovaly ve větší míře rozličné diskuse o tom, jak je to s komunikací boha s jeho věřícími, s představiteli jeho církve, s jejím nejvyšším představitelem. Věřící vždy zajímalo, co to znamená, že rozmlouvají s bohem při modlitbě, jestli jsou slova nezbytnou součástí jejich vztahu s bohem, jestli je slovo stejně tak u boha jako u nich. Komunikace s nejvyšší bytostí trápila a bude trápit spoustu lidí, ať již je jejich bůh jaký chce (my všechny odkazy k němu volíme čistě v křesťanském duchu, ale v principu je to jedno). Navíc, pokud jsou bohové všemohoucí,

a to značná část z nich je, je každý náš čin v jejich očích patrný, i s pohnutkami k jeho vykonání i s následky pro jiné lidi, a jak jsme říkali, pro boží úradek vůbec. Proč potom komunikace? Bůh ví, já mohu jen opakovat, co zná. Tím, že cosi bude z mých úst vyřčeno, se oddávám jeho područí a vykonávám jeho dobrou vůli (protože teď prosím je naše vůle dobrá). Čili s komunikací s bohem je to těžké, bůh a jeho svaté knihy a hodnostáři jeho církve mají nejrůznější požadavky na slova. Kdy se modlit, kdy k bohu mluvit, kdo boha slyší a kdo boha vyslyší, ví povětšinou někdo nad námi, ať už na zemi, nebo na nebesích. Komunikace s bohem je s nulou, na tom se většina z nás shodne, pokud jde o slyšitelné odpovědi. Ty další, to už je na víru. A tu si každý nese, nebo nenese, sám. Pan Soner nevěří, ale povídá si s bohem často. Takže vidíte, buď je pro vás bůh, ale vy jej neslyšíte, jen odezíráte z jeho úst ve své mysl, potichu, nebo pro vás žádný bůh není, ale to neznamená, že mu nemůžete pořádně od plic nadat.

nula jako zmizení

Následující kapitoly pojednávají o nulách, které představují různá zmizení v našich životech. Chceme si v nich podržet sémiotický přístup, s nímž jsme doposud nuly objevovali, a říct něco k tématům, která naplňují naše všednodenní osudy. Sémiotika je pro nás dobrý prostředník, do substancí a do forem si překládáme sociální příběhy, které nás potkávají, interpretujeme pomocí nich naše přání a stížnosti. Substance a formy, všechny sémiotické koncepty, které známe, dobře vyjadřují, co v životě má a nemá smysl a co jsou hodnoty, které musíme ctít, jestli máme být spokojeni s tím, co jsme kdy udělali. Poslední kapitoly naší knihy nemají být žádným citovým pozastavením, chceme v nich jen vyjádřit, co se substancemi, formami, nulou a znakem může mít smysl. Prostě chceme říct, kde se podle nás nulou násobí, a ničí, a kde je nula součástí součtu a tvoří s čísly jejich hodnotu jako jejich tichý společník.

bůh

Všechny substance čekají na zformování. Prostě jsme a prostě vnímáme, máme substance k dispozici, samozřejmě a netečně, a musíme se hnout a dát jim tvar a vydělit je. Děláme to, protože nás tlačí okolí a okolnosti. Všechny zážitky nás od narození nutí opakovat po našich přímých a nepřímých předcích jejich gesta. Dáváme si na čas, jako děti se v substancích touláme a necháváme se vyvést z nejistoty plánovanými činy našich vychovatelů. Máme substance a dostáváme formy, jako na podnose, nejdřív zlatém a pak ani bronzovém – s dospíváním a tichou či divokou pubertou už máme formy od ostatních a pokud chceme, můžeme si je proti kódu ostatních individualizovat.

Projděme teď kolem nejsmutnější situace, kolem kořat, kterým někdo po narození zakryl náplastí oči. Nemají substance, nevidí. Ale to je lest rozumu. Ta kořata, až jim v pátém týdnu života strhneme to, proč nevidí, jsou slepá, protože jsme jim nedali formu, protože jsme je nenaučili svět. Neviděla, ale teď nevidí, protože jsme nebyli s nimi, protože naše formy jsme si nechali pro sebe. Substance máme díky našim smyslovým orgánům samozřejmě, ale odejdou, pokud těm smyslovým orgánům nedáme učením plán, jak je rozeznávat. I naše receptivní schopnosti tedy mají svou potřebu formy. Ještě to není forma znaků, ale forma to je. Vnímání se musí strukturovat, jinak jsou substance jen šedá změť, anebo zuřivá mazanice všech barev. Bez formy je pro nás substance nulová.

Mít substance je kočičí stesk. Co s nimi? Potřebujeme formy, k vnímání a ke znakům. Naše smysly se musejí naučit, jak rozpoznávat svět. Ta kořata, která se to nenaučí, nemají ani substance, respektive mají je v chaotické změti, ze všeho mají nerozpoznatelné nic. Znaky jsou ve výrazu a v obsahu formovanou substancí, dělí svět na takové části, které jsou nám třeba k životu, k nakládání s částmi světa tak, jak nám to káže lenost, zápas s něčím a taky radost. Všechny tyhle krásy světa, jeho formy, jsou závislé na opakování. Opakování učí kořata vidět, když se s nimi potácíme jejich prvními krůčky, narážíme do věcí a učíme oči vidět jejich kontury. Opakujeme vidění, než se naučíme vidět, kočkování se je základ forem. Znaky dostáváme

od našich vychovatelů, rodiny a všeho z vnějšku, co jimi disponuje. Učíme se jazyk, znaky, máme velký kód, který objímá celý svět. Na počátku všeho je opakování, tedy kočkování.⁵⁹ Ale co je matkou a otcem opakování, kde se vzalo?

Říká se tomu bůh. Na počátku všeho je něco, co personifikujeme jako boha, nebo je to pro nás jen princip počátku, kterému nemusíme dávat tvar a jméno. Každopádně je to záhada, protože do počátku nevidíme. Naše dalekohledy a senzory zachycující gravitační vlny rozčerené počátkem, velkým třeskem, vidí do minulosti. Ale pořád zůstává otázka jak, a pro někoho taky proč, se to stalo před prvním tikem času. Substance mají počátek ve vzniku vesmíru, případně už v něm vidíme i počátek forem spočívajících v tom, jak je strukturovaná hmota a jakými zákonitostmi se řídí její chování. Jinak si formy zdůvodňujeme až evolucí tvorů, kteří reagují na substance ve svém zájmu. Formy vidíme tam, kde je život, skoro stejně tak starý jako naše planeta a v tom případě tak trochu nevyhnutelný. Nebo formy nalézáme až u prvního slova. Na počátku bylo slovo a Jan z bible nám říká, že formy jsou ve světě s bohem od jeho počátku.

Bůh, ať už to slovo zastupuje, co chce, je počátek a možnost pokračování. A my se k němu připojujeme, když se učíme formy. Substance jsou a budou, díkybohu. A boha následujeme, když vytváříme nové formy. Pokud žijeme a snažíme se vytvořit nové věci, dát substanci tvar v nové podobě, jsme na cestě nevrátit světu svou existenci spočívající v toku hmoty našimi těly. Od soust k jejich rozmělněné formě na konci trávicího traktu. Pokud žijeme tak, že s tím, co nám bylo dáno, se snažíme nakládat tak, aby vzniklo něco nového, pokračujeme v příběhu forem. Substance jsou dané, formy získáváme, a pokud máme k něčemu být, musíme vytvořit nové. Hmotu dělat neumíme a nikdy umět nebudeme, takoví bohové z nás nebudou. Ale formy nejsou málo a utvářet je je jediná možnost, pokud chceme s tímhle vesmírem pohnout někam dopředu.

Forma je klíč k tomu, co je to dobro a co je to zlo. Zlo je ničení forem, vracení vytvořených hodnot substanci, prosté hře přírodních zákonů. A ty v druhém termodynamickém zákonu plynou k ničemu, nule, chaosu šedé

nerozlišené hmoty vyzážené z hvězd do prachu. Prach nejde překouřit, už si z něj nepotáhneme, už neuděláme ani jedno kolečko kouře, je to nemožnost pro hmotu a formy, na ty pak zapomeňme, nebo... nebo nám to zlomí srdce. Zlo je ničení forem, je to trošku narychlo vzatá etická maxima, ale nakonec je to prostý fakt, zlo je rozklad vytvořených forem nad hmotou a návrat k prachu, který se sype v Přesýpacích hodinách Williama Butlera Yeatse. Dobro jsou nové formy, to, že dáme věcem nový řád a naučíme to sebe a ostatní dělat v opakování znovu a znovu. Dobro je vytvořená možnost opakovat stvoření.

Máme tu boha, tvůrce hmoty i jejích forem. A máme tu tu etickou maximu, dobro je ontotvorné,⁶⁰ a jelikož tvořit můžeme jen formy, je dobro jen tam, kde formy tvoříme a kde je neničíme. Vkradl se sem i biblický kontext boha a i když to může zavánět nevkusem, nedá to nezeptat se: Co s peklem a co s nebem, když už máme dobro a zlo?

Osa mezi peklem a nebem jde někde mezi substancemi a formami. Jen jeden příklad: Když si někdo přivlastňuje vaši práci, když někdo usiluje o vaši sociální roli, místo v zaměstnání, ve skupině přátel, v rodině, když vás chce někdo nahradit prostým ničením toho, co jste v té struktuře udělali, proč v ní máte své místo, jde po substancí, po vás. Pokud někdo usiluje o místo ve vaší formě, chce svou substancí do formy, která mu nepatří, je to o substancích a patří do pekla. Pokud chce někdo přesně tuhle věc a vezme si ji, i když mu nepatří, pokud někdo zalepí kořatům oči, pokud si někdo ze světa bere jen substance, ztěžkne jimi a klesá a v každém peklu strhne váhu hříčů. Formy se dají opakovat, substance se dají jen sníst. Všechny hry se substancemi nakonec končí v kalovém hospodářství. Formy se opakují a s nimi něco žije dál, formy jsou k něčemu, aby to rostlo z dobře prohozené půdy.

Peklo je místo pro ty
Kteří své substance vkládali do cizích forem
Je to prázdné město
Bez ulic a bez domů

Prázdná čekárna
 Všude spousta beztvaré hmoty
 A oni v ní putují a bloudí
 A skučí touhou po formě

Je jedno, jestli věříme v boha. Není jedno, když máme rádi substance a netvoříme formy. Všichni, kdo něco tvoří, mají stejného boha s věřícími. Vyznání, to je jedno, věření a nevěření v boha, proč by to byl spor? Pokud tvořím formy, věřím. Věřím v opakování a věřím, že moje formy, založené na vztazích částí tohoto světa, které třeba stvořil bůh, budou žít. Jestli má mít smysl, abych žil já, musím být s formami v plusu, vzhledem k tomu, co jsem světu a přátelům a lidem a bohu dal a vzal. Pro ty se substancemi, to nejsou ti věřící, zbývá překuřovat prach.

poslední nula

Nula je dítě sémiotického světa. Do počítání vstupuje jen jako interpretované kvantum. Matematika má svůj vlastní svět čísel a bezrozporného kalkulu, v němž nula nalézá své místo. Ve fyzice nula možná není, fyzika popisuje svět, ve kterém je vše dáno kauzalitami existujících veličin. Aby byla možná nula, je třeba interakce dvou sad veličin v sémiotickém světě, obsahu a výrazu. Nula se pak může objevit, když existuje znaková funkce, která se napne mezi určitým obsahem a ničím, které se ve vztahu ke všem nepřítomným veličinám výrazu stane platným funktivem v konstrukci znaku. Nepřítomnost výrazu v daném kontextu, třeba české vlajky na Elbrusu, je funktiv ve vztahu s obsahem. Stojíme na Elbrusu a víme, že horelec Vladimír na něj nedosáhl. Nula je veličina hrající roli v semióze a ve vědeckých popisech pro ni musí být místo, to je závěr Součtu s nulou.

Nula je dítě formy. Forma znaku si vybírá substance, kterými může manifestovat ve fyzickém světě výrazové funktivy znaku. Tuto knihu můžeme zapsat v Morseově abecedě, a to tak, že ji vybraný námořník tečku za čárkou a tak dál zaznamená ve videozáznamu pro jiné námořníky, kteří rádi čtou v morseovce nebo kteří se tak zdokonalují v jejím používání. Tuto

knihu by mohl přečíst Andy Kaufman na některém svém vystoupení, pravda, musel by ji předtím vzít z regálu v Babylonské knihovně, četl by ji přeloženou do angličtiny. Kdyby měla tato kniha víc odvahy, mohla všechno řečené podat jen obrázky.

Všechny výše zmíněné transfery vydání naší knihy by se pořád snažily uchovat její integritu, pokoušely by se jejím recipientům předat takové znaky, které by je orientovaly v purportu podobným způsobem. Přečtení a zápis v morseovce a přemalování této knihy by změnilo její substance, z purportu by pro výraz byly vybrány dlouhé a krátké kaňky na papíře, nebo konstelace praporků, které jim odpovídají, nebo barvy a tahy. Byla by to jiná kniha, ale na jejím konci by čtenář četl závěr, ke kterému se v tuto chvíli dostáváte vy. Měnily by se s tím i formy. Například při překladu pro vystoupení Andyho Kaufmana by se musel změnit český hláskový a písmenný systém na anglický, a forma by tak měla jinou diferenciaci a zasahovala by ve svých distinkcích jiný artikulační/akustický či grafický substanční poklad. A to platí i pro diferenciaci obsahu.

Přesto stále zůstává váha této knihy na formách, na tom, jak jsou kombinovány určité výrazové prostředky pro vyjádření určitých obsahů – při všech posunech, které se při transformacích naší knihy dějí, zůstávají podstatné jen a pouze formy.

Tečky a čárky, nebo mluvené hlásky, je to jedno, ať si forma výrazu vybere, co chce, důležitý je čtenář, který si *Součet s nulou* může přečíst bez ohledu na to, v jaké substancí se k němu dostává. V obsahu, například při překladu, budou formy vybírat částečně rozdílné substance, ale budeme si rozumět.

Náhrady výrazové sady i difference v obsahu, které přináší překlad do jiného jazyka, se mohou díť, pokud jde stále o to zachovat odpovídající vztahy formy obsahu, při užití náležitě sady výrazu. Překlad sleduje korepondenci forem, to že tato kniha je *Součet s nulou*, ne *Počítat nulu* nebo *Hrabě Nula* (Count Zero, jak tomu říká William Gibson ve svém románu). V sémiotickém světě jde o formy, ty dělí obě interagující sady na znaky využívané veličiny. Sémiotika je ve své formální podobě věda o formách, va-

ruje se toho, aby se příliš zapletla se substancí, aby u každého z nás viděla v substancí obsahu určitého slova, např. starý, individuální rozdíl. Starý má skutečně jiný obsah pro Filipa Jastřembského v první třídě, jeho sestru na vysoké škole a jejich babičku, která oslavila osmdesáté narozeniny. Ale sémiotiku bude zajímat diference slova starý a mladý a v tomto kontextu dalších slov, jako je dospělý, postarší, puberťák, dítě nebo senior. Sémiotiku zajímá, že v konkrétním jazyce jsou tyto diference, i když v konkrétním užití si v substancí vyberou tu a tam menší či větší část. Sémiotika není o lidech, sémiotika je o kódu. Forma je jádro kódu, substance jsou svět, to co přichází přes smysly do interakcí forem, našeho světa, jak jej vnímáme a rozumíme mu. Nežijeme ve světě, žijeme v kódu.

smrt

Jednou umíráme. Opouštíme strukturující zadání našich kódů, které nás orientují ve světě, které nám dávají limity v tom, kam až se smíme dostat v poznání možného. Smrt nás odděluje od formy našeho kódu a od všech substancí, které do nich vstupují. Umíráme a ve struktuře kódů našich bližních zůstáváme, nějak jen nevycházíme ze dveří, ale naše kroky dál někde vedou svou starou cestu. Jenom substance je pryč. Celá ta hrůza je na substancí, na nule ze substance, která už nevstupuje do formy v aktuálním dění znaku a nové interpretaci, která si posunuje formy po svém v tom, co je život.

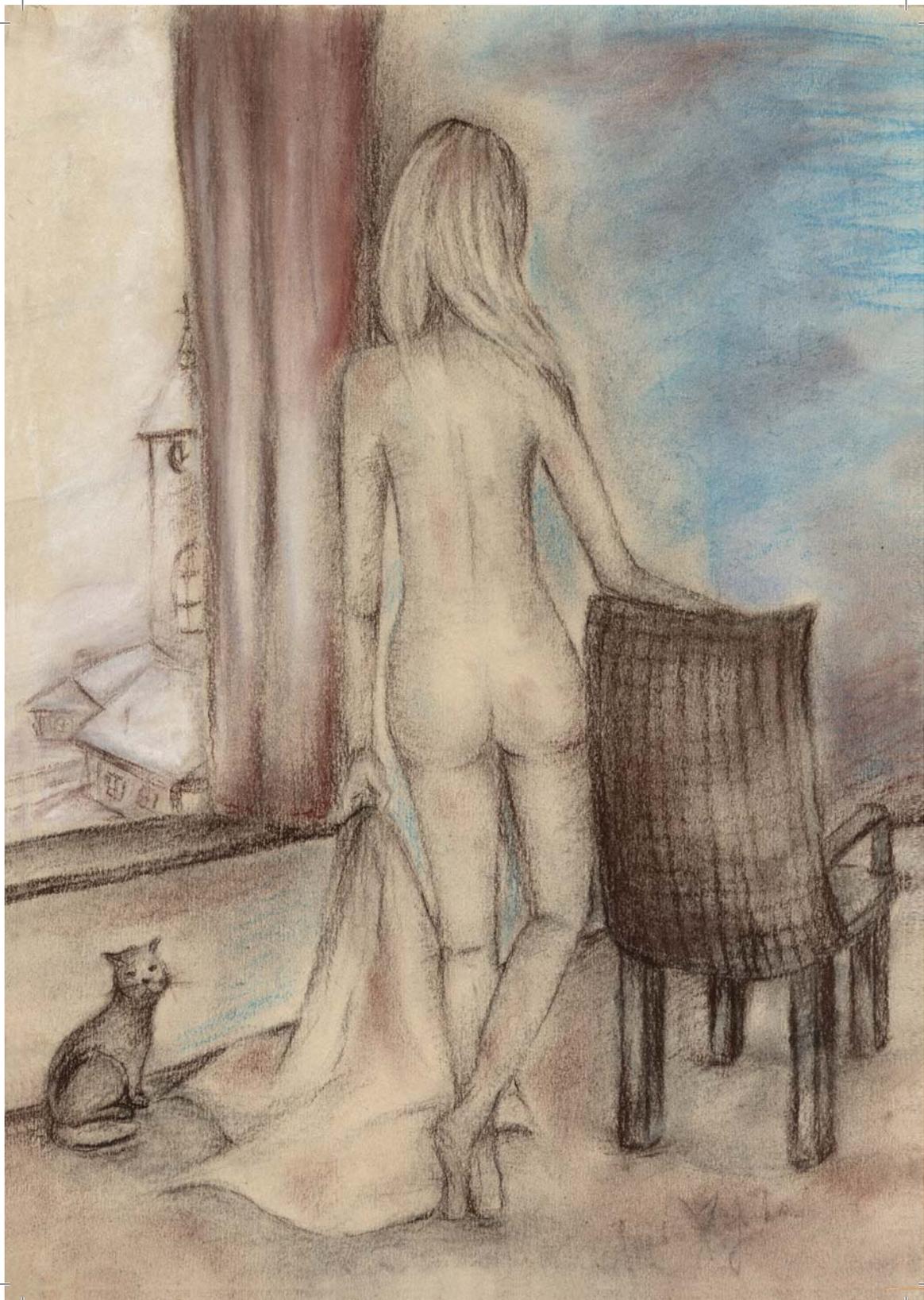
Naše tělo je podivná hra forem, substancí a světa s jeho fyzikálními pravidly. Náš život rozehrává hru s formou naší tělesnosti a s kódy. A ke kódům se přihrává i tělo, neustále střídá fyzikální části ve vyvíjející se formě. Naše buňky se stále mění, mizí a vznikají, některé nás vedou naším časem pořád, ale příliš mnoho z nich nás opouští a nechává ve struktuře místo novým. A tak, jak v čase trváme, jsme mladí a staří jen jedna funkce forem. Jsme vztahy svých vlastních částí, které jsou proti těm vztahům pomíjitelnou hodnotou.

Ale když nás někdo postaví před otázku, zda přijmeme okamžitou změnu svého celého těla za počítačovou simulaci, jsme na pochybách.⁶¹ Tělo se brání a funkce jsou málo. Nedáváme si na vybranou mezi funkcemi a sebou samými ve všech svých substancích, ontologické fixovanosti. Bojíme se a nevěříme funkcím, které jsou ale celý náš život. Máme velký strach. A odpověď, že jediný opravdový konec je smrt vesmíru, který v kódech pořád ponese naši jedinečnost, je jen hrdinstvím, které pro nás nikoho nezachrání, a všechny zabije. Proti substancí, zabydlení ve formách, jsme prostí a čistí a hysteričtí zbabělci. Smrt je poslední meta, v substancích, které chceme, zhrzení ze samozřejmosti funkcí. A toto pokrytectví nám nevezme nic, ani krása všeho, co jsme stvořili a ještě třeba stvořit můžeme. Jediná nula, na které bychom nikdy netrvali, je nehmatatelné něco formy. To není moc k spokojenému životu.

poslední nula II

Náš svět jsou formy. Naše kulturní instituce, jako je partnerství a manželství, právo, slova, kterými lišíme typy síly větru, tvary mraků a pečiva. Samozřejmě, že se se znaky snažíme o to, aby co nejvíce odpovídaly přirozené kvalitě našeho světa. Z té si ale v purportu vybíráme jen něco a dělíme to na části, se kterými můžeme ve výrazu i obsahu smysluplně nakládat, pořád blízcí přirozenému světu, ke kterému ale nikdy nemůžeme blíž. Formy ve své méně či více arbitrární podobě konstruuji náš život a dávají nám v něm místo.

Smutek a strach našich životů, a radost, ale plynou příliš často a nevyhnutelně ze substance. Hlavní hrdina Foucaultova kyvadla umírá s vědomím, že jedinou čistou kvalitou v jeho životě byl jeden tón zahraný na flígrhornu. Tato čistá vnímaná substance je pro něj opravdovou získanou hodnotou v životě. Substance, která opustí náš sémiotický systém jako čistá vnímaná hodnota, se stává silou stojící mimo konstrukční pravidla kódu a mající jedinečný kontakt se světem. Kolega mrtvého muže z Foucaultova kyvadla si to připouští, proměnlivost kódu mu tento kód odtrhává od světa, a on kouše do broskve a zažívá opravdový, skutečnosti nejbližší svět, ať už ta redukce znamená cokoliv.

V našich životech je to pořád jako s tou broskví. Zažíváme svět a jeho substance jsou naší nejnítěrnější zkušeností. Jíme broskve a nad slovníkovým heslem toho ovoce vítězí chuť. I tu může ovlivňovat kultura (tedy forma), dobré a špatné chutě podléhají tlaku našeho kulturního světa. Např. čokoláda je v různých kulinářských oblastech vnímána různě, ne vždy tak pozitivně, jak je tomu u nás. Nakonec ale záleží na každém, jak to s čokoládou má. Pořád zůstává primární naše vlastní vnímání chuti čokolády. Tak, jak žijeme, nás každý zážitek nutí přibližovat vnímaným substancím kód našeho jazyka, když např. poprvé a postě jíme čokoládu. Slovo přítel se přibližuje substanci toho člověka, který představuje kvalitu v našem životě, která se opakuje a která tomu slovu vtačuje jeho obsah. Přítel je pro nás on. Když žijeme v partnerství, je manžel a partner a slovo láska nejbliž tomu, co žijeme ve společném životě. Čas, všechny ty hodiny, tuto substanci vtačuje do našich kódů. A když pak to partnerství skončí, je slovo partner osamocené ve struktuře našeho jazyka, v jedné své nejsilnější polysémní variantě, protože ji opustila jeho substance. Chceme zpátky jeho, anebo právě jej se snažíme dostat z konstrukce svého světa ve formě kódu. A čas zbavuje formu kódu zažité substance. Kód, v neustálém kontaktu s novými substancemi, se mění v tlaku jiného světa a všechna jeho slova nabývají jiné hodnoty, protože všechna byla v nějakém vztahu s tím, co to byla láska.

A tady se naposledy vrací nula. Znovu se hlásí ke slovu její síla vstoupit do struktury sémiotického světa. Nový život a čas, všechny ty minuty, nulují polysémní hodnoty všech slov. Vrací je do kódu a do nového opakování. Nula svou mocí formy rozprostírá nad kódem svůj dosah a sílu. A nakonec zůstává jediná hodnota, že ani čas není důležitý, protože bude možné další opakování, když bude život. Pro substance a pro formy... čas není důležitý, důležitý je pouze život.

poznámky

- ¹ Metodiky výuky matematiky s problémem nuly poctivě pracují. K tomu, aby byla nula zařazena do výuky od prvních žákovských kroků světem čísel, tak jak je tomu ve Filipově případě, se v průběhu 20. století stavěly rozdílně. Dříve přicházela nula do výkladu, až když byl žák schopen základních operací s čísly. Postupem času se ale přístup učitelů matematiky změnil, začali zavádět nulu hned mezi prvními čísly, s nimiž žáci v první třídě počítají, nula se stala součástí prvních součtů, které se žáci učí provádět. Tato změna byla vedena snahou hned z počátku žákům toto číslo fixovat v jejich matematickém povědomí a vyhnout se tak častým problémům, které se při pozdějším zavedení nuly objevovaly při výuce násobení. Případ Filipa Jastřembského ale ukazuje, že se nule žáci brání dál a podobně, jen dříve, u sčítání. Z hlediska výkladu naší knihy, která tvrdí, že nula není jako číslo přirozeně interpretovatelná (viz následující kapitoly), se zavedení nuly hned v počátcích výkladu obsahu matematiky jeví být problematické. Učitelé matematiky ale z praxe vědí své a zpochybňovat jejich postupy naprosto nemíníme. Můžeme jen přinést do debaty o vyučování nuly v matematice pokus o vysvětlení jejího vztahu k jiným číslům a naznačení její role v našem chápání světa. Měli bychom pak být blíže k pochopení toho, jak s nulou prvňák pracuje a co mu brání mít k ní stejný vztah jako k jiným cifrám. Stejně tak by mohlo být zřejmější, z jakého důvodu dělá prvňák chyby v matematických operacích s nulou a jak mu napomáhat vyhnout se jim. Výklad problémů metodiky výuky matematiky v první třídě inspirativně podává tento text: <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/Z/18025/prvnaci-a-matematika-vii.-cislo-0-metodicky-pruvodce.html/>.

Přikládáme zde ještě jednu poznámku o používání nuly ve výuce matematiky v její české historii. Buď může podporovat tvrzení o problematickém postavení nuly mezi ostatními čísly, anebo jen dokumentuje rozvoj matematických kompetencí společnosti a jazykového vyjadřování se o číslech a operacích s nimi. Dříve (v období první republiky) se označení nula ve školní praxi často nepoužívalo a nula se vyjadřovala jako nic. V jistém smyslu se tak obcházelo číselné vyjádření a nahrazovalo se prostě jazykovým. Žáci četli následující součet $5 - 5 = 0$ jako pět mínus pět je nic. Neříkávalo se nulakrát ale nickrát. Stejně tak se používal výraz nic v dnešním nula celá devadesát pět. Z jazykovědného hlediska se připouštěly jako správné obě varianty, s nulou i s nic. Praxe ale postupem času preferovala vyjádření s výrazem nula. Vyjadřováním nuly formou nic jakoby žáci vynechá-

vali nulu z řady ostatních čísel a místo toho používali kategorii neexistence či nepřítomnosti, a ta je kognitivně či konceptuálně od nuly jako čísla přece jen odlišná. Pokud by tato domněnka byla správná, opět by to potvrzovalo problematické postavení nuly, ve vztahu k ostatním číslům, v lidské kognici, vnímání světa a vyjadřování jeho kvant. Pro doklad našeho výkladu viz článek Beneše v časopise *Naše řeč* (1934).

- 2 O sémiotice ticha napsala poutavou knihu Irena Vaňková, nese název *Mlčení a řeč, sémiotika ticha v komunikaci, jazyce a kultuře* (Vaňková, 1996). K tomuto tématu je ale dostupná širší literatura, viz tuto bibliografii: <http://bibliografie.ujc.cas.cz/KLICCSLOV/ML/K005580.HTM>.
- 3 Jedním z neopominutelných odborných textů, který inspirativně popsal úlohu nuly v jazykovědě, je *Das Zero-Problem in der Linguistik* F. G. Meiera (1961). Podnětnou recenzi této knihy *Existuje nulový znak?* napsal Václav Hrabě (1963). Meier ve své knize postupuje matematicky, zamítá nulu z toho důvodu, že ji nemůžeme zavést jako element, který vstupuje do poměru k jiným morfémům slovního tvaru – nulou nelze dělit a stejně tak dle něj nelze nulu u morfémů dávat do vztahu s pozitivně realizovanými morfémy, tento poměr, analogie dělení, je pro Meiera protismyslný. Hrabě naopak oponuje, že pochybovat o existenci jazykového jevu proto, že nemá realizaci v podobě hlásek a jejich umístění v morfému, je nebezpečné a neodpovídající principům strukturujícím jazyk. Hrabě nulu vidí jako nulový výraz, který má svůj obsah, a z hlediska toho konstituuje znak (viz naši kapitolu *Nula ve znakové funkci*). Tato polemika představuje dobrý příklad historie diskuse o nule, o zero problému. K základním pramenům nuly v lingvistice patří dále *Obecná lingvistika* Charlese Ballyho (Bally 1965, viz bod 248). Bally mluví o nule tak, že pokud vypíšeme paradigma určitého tvaru (žen-a, žen-y, žen-ě, žen-u, žen-o atd.), pak můžeme-li na určité místo v paradigmatu, kde není realizován výraz, dosadit jeden či více prvků z jiných míst v paradigmatu, tedy realizovaný výrazový prvek, stojí na tomto místě nulový znak. V tomto duchu pojmáme nulu v textu dále. Dá se říci, že se jedná o totální paradigmatický pohled na strukturu slova, který pro každou pozitivně realizovanou část slova dosazuje na místech, kde nedošlo k žádné pozitivní realizaci této části slova, nulu (tak jen parafrázujeme Ballyho přístup). V případě Ballyho se setkáváme s rozdílnou terminologií, v jeho výkladu naleznete nulu vysvětlovanou na základě termínů označovaný (signifié) a označující (signifiant). Ty přebírá od zakladatele strukturalismu Ferdinanda de Saussura (viz jeho *Kurs obecné lingvistiky*, 1996; jedna z ilustrací

naší knihy obsahuje tradiční zobrazení modelu znaku F. de Saussura). Při nutném zjednodušení můžeme říci, že *označovanému* a *označujícímu* odpovídá v našem výkladu *obsah* a *výraz*. Do jaké míry bylo předchozí zjednodušení možné, napoví konfrontace výkladu o znaku v *Kursu obecné lingvistiky* a v *Prolegomenech k teorii jazyka* Louise Hjelmsleva (1972). V českém překladu nese tato kniha název *O základech teorie jazyka*, což je blízké původnímu názvu dánského vydání. Když o Hjelmslevově knize mluvíme jako o prolegomenech, odkazujeme tak k jejímu anglickému vydání, které autor důkladně revidoval a které má v názvu slovo prolegomena. Odkazy k oběma vydáním naleznete v českém překladu.

Abychom se nevystavili nebezpečí kritiky, že neodkazujeme k historicky závažným příspěvkům k tématu nuly v lingvistice, musíme zmínit článek *The Zero Sign (Nulový znak)* Romana Jakobsona (1984). Jakobson je další z představitelů strukturalismu, jeho pražské školy (v předchozích případech se jednalo o školu ženevskou, v případě Ch. Ballyho, a kodaňskou, v případě L. Hjelmsleva). Jakobson navazuje na Ballyho a píše o nule jako o jevu, který jazyk umožňuje, když koreluje něco s ničím. Zabývá se morfologickými nulami, korelacemi morfémů s nulovým morfémem v koncovkách tvarů i v jejich základech. Jakobson ale ukazuje na další nuly, ve fonologické oblasti (to je nazýváno jako neutralizace fonologických opozic), v syntaxi v podobě elips (i z hlediska stylového) atd. Jakobson se snaží ukázat více nulových kategorií v jazyce, ne jen morfologickou nulu, a v tom se jeho text trochu podobá našemu. Jakobson byl v mnoha případech průkopníkem, např. ve fonologii, sémiotice, lingvistickém popisu afatických textů, biosémiotice atd. Často se ale do objevování nových oblastí pouštěl malinko opřekot a jeho přání rodilo myšlenku. Případ nuly je dobrým příkladem Jakobsonovy prospektorské činnosti.

Nuly používá i generativní lingvistika. Noam Chomsky, zakladatel tohoto lingvistického směru, mluví o čtyřech nulových konceptech: pro, Pro, stopě a proměnné. Velice erudovaně o těchto nulách pojednává Kosta a Krivochen (2012, viz zde i kompletní literaturu), doporučujeme jejich publikaci pro orientaci v generativistických nulách a také proto, že naznačuje, kdy je možné se nul v generativní teorii zbavit. V tom je Kosta s Krivochenem blízký záměru naší knihy: ponechat nuly všude tam, kde mají místo, a ve zbytku případů se jich zbavit. Tato poznámka neobsahuje kompletní výčet prací o nule v lingvistice, obsažené komentáře vyznačují základní teoretický kontext problému. Všechny tituly, ke kterým odkazujeme, obsahují další relevantní odkazy ke zdrojům.

Mnohé z nich využíváme v následujícím výkladu a odkazujeme k nim až v užším kontextu.

- 4 Můžeme čtenáři vřele doporučit následující úvody do jazykovědy, které, především ty novější, obsahují často i základní informace o teorii sémiotiky: Čejka – Lotko 1976; Čermák 2009; Černý 1998; Dolník 2009; Erhart 1965; Ondruš – Sabol 1987; Palek 1989.
- 5 Někteří pacienti s úrazem mozku např. nedokáží pojmenovávat konkrétní lexikální oblast, nástroje nebo ovoce. To nás může vést k hypotéze, že slova jsou v mozku organizována jako v určitém typu slovníku, a zničení některých jeho stran, částí mozku, tomu napovídá. Při rychlém nebo nedbalém vyslovení věty může dojít k následující záměně: *Nemáš náhodou kapírové papesníčky?* Zdá se pak, že když náš mozek připravuje vyslovení této výpovědi, samozřejmě v korektní podobě, přichystává zvlášť strukturu věty, pozici slovesa, postavení ve větě na něj navázaných podstatných jmen a zájmen, a samostatně tvoří strukturu slov – záměna *ka* za *pa* v kapesníčcích a naopak v *papírový* ukazuje na chybu v samostatně probíhající konstrukci slov. Nejedná se zde o přímou destrukci aparátu konstruujícího tvar slov ve výpovědi, vycházíme zde z „vynulování“ jeho náležité funkce. Někteří pacienti nedokáží správně konstruovat větu, říkají např. *To být baloník*, požadovaná výpověď je chybná jako celek, navíc se v ní vyskytuje neznámé slovo, tzv. afatický neologismus. Výpovědi *To je balón* tito pacienti ale rozumí. Je tak znát, že rozumění větě a její produkce jsou oddělené části jazykových funkcí mozku, vynulováno může být jedno, nebo druhé. Na toto téma pojednává literatury z oblasti afáziologie, vědy o jazykových deficitech souvisejících s poškozením mozku, viz např. Goodglass (1993). O afáziích barvitě píše ve svém úvodovém textu i Gerry Altmann (2006). Co se týče české afáziologie v souvislosti s jazykovědou, jsou historicky významné přehledové a motivační články Heleny Lehečkové (1984, 1985, 1986), čtenáři, který se chce základně zorientovat v typologii afázií, poslouží *Úvod do kognitivní psychologie* Petra Kulišťáka (2003). V oblasti afázie operuje řada vědních disciplín, příkladem afaziologické spolupráce jazykovědy, psychologie, neurologie a logopedie je monografie Kulišťák – Lehečková – Mimrová – Nebudová 1997.
- 6 Metodu destrukce v proteomice, ve smyslu zkoumání funkce proteinu deaktivací genu, vysvětluje Twyman (2004, s. 11, 134-136), viz též Mishra (2010).

- ⁷ K programu biolingvistiky viz di Sciullo – Boeckx 2011. S českou lingvistikou je ve výrazném kontaktu postupimský lingvista Petr Kosta, který je zároveň výraznou osobností z oblasti biolingvistiky, viz jako příklad jeho texty (2012, 2013).
- ⁸ Variace na toto téma představuje ve svých povídkách a románech G. Egan. Jeho román *Úzkost* fabuluje o tom, že se přírodní zákony mohou měnit na základě našeho poznání. Egan ukazuje touhu přírodních věd po nalezení konečné, vše popisující teorie a spojuje tuto touhu s mocí teorie změnit svět v jeho zadaných fyzikálních vlastnostech (Egan 2004). S tématem zadání kvalit vesmíru a jeho neměnným chováním se G. Egan vyrovnává zajímavým způsobem také v povídce *Luminous, Světelný* (Egan 2010, s. 78-129).
- ⁹ Tento příklad je inspirovaný otcem pojmu *umwelt* Jacobem von Uexküllem (2006). O purportu píše Luis Hjelmslev ve svých *Prolegomenech k teorii jazyka* (1972), používá jej např. Umberto Eco ve své *Teorii sémiotiky* (2009).
- ¹⁰ Pojmenování Faltýnkův démon jsme zvolili analogicky ke dvěma případům, kdy se ve vědě použil myšlenkový experiment s podobnou bytostí – náš případ oněm dvěma naprosto odpovídá. Každý z těchto démonů má zvláštní schopnosti. My pak máme určité teoretické předpoklady o světě, nějakou teorii, která má svět vysvětlovat, a předpokládáme, že to dělá správně. Pokud této bytosti se zvláštními schopnosti přisoudíme možnost užívat našich teoretických předpokladů (případně ji necháme žít ve světě, který tyto předpoklady popisují) a svých zvláštních schopností, pak se v našem myšlenkovém experimentu dozvídáme, co z našich teorií, pokud platí, vyplývá pro svět v globálním hledisku. Rozumět výše popsanému lze nejspíše až na základě následujícího popisu jednoho z démonů. Je jím Laplaceův démon. Ten užívá ve svém pohledu na vesmír newtonovskou mechaniku, která formou vztahů fyzikálních veličin popisuje chování stavů částic či těles a jejich interakcí. Newtonovská mechanika popisuje zrychlení padajících těles, dobu, kterou objektu trvá urazit při pohybu určitou vzdálenost, směr pohybu dvou objektů po jejich srážce atd. Laplaceův démon disponuje kromě úplného popisu vesmíru formou newtonovské mechaniky také nesmírně bystrou hlavou, dokáže nekonečně rychle myslet a provádět výpočty. Pokud pak vidí, co se děje aktuálně ve světě, může snadno propočítávat to, jak se budou objekty chovat v dalších a dalších nových interakcích. To znamená, že je schopen vidět do budoucna a to platí i pro minulost. Laplaceův démon si může výpočtem chování všech částic kdykoliv myslet libovolný budoucí stav vesmíru. A samozřejmě může počítat i nazpátek a dozvídat se, jak se

části světa, které vidí, dostaly do současného stavu. Pro Laplaceova démona není rozdíl mezi přítomností, minulostí a budoucností. Krom toho ale tento démon, jeho chování, odhaluje jednu překvapivě nepříjemnou vlastnost vesmíru. Není v něm místo pro svobodnou vůli. Pokud se všechno chová dle newtonovské mechaniky, pak je vše, co uděláme, předpovězeno Laplaceovým démonem. Tedy nemá smysl se rozhodovat, není možnost se rozhodnout. Laplaceův démon je myšlenkový experiment, který ukazuje, jaký je vesmír, nebo by byl, kdyby se choval na základě pravidel Newtonovy teorie. Je to tedy démon relativně užitečný, dovoluje nám uvědomit si konsekvence našeho popisu světa, které bychom jinak nemuseli vidět a popis bychom považovali za bezproblémový, protože by neustále odpovídal tomu, jak se svět skutečně chová. Náhled z myšlenkového experimentu, v němž si k nám přisedá ona divná bytost v podobě démona, nám umožňuje zhodnotit naši teorii např. z úhlu pohledu oné svobodné vůle. Není to sice test s dokonalým průběhem a definitivní rozhodností, ale dává nám podnět k přezkoumání výchozích předpokladů. Necítíme se přeci nesvobodní (použijeme pouze tuto simplifikaci a dál se o otázce svobodné vůle nebudeme vyjadřovat, ačkoliv nabízí široké pole otázek a možných odpovědí na ně). Existuje rozhodně mnoho dalších argumentů odmítajících samotný koncept Laplaceova démona: pozorováním by démon interagoval s věcmi a tak by se svět stále měnil a stával se v celku nepoznatelem; po prozkoumání vesmíru by démon musel prozkoumat sám sebe, jako jeho součást, a pak by musel zkoumat sebe, jak zkoumá sebe a... jedná se zde o tzv. rekurzivní argument. Protiargumenty proti předchozím už nebudeme rozvádět, je ale vidět, že s démony lze vést argumentaci o jejich skutečných schopnostech.

Dalším démonem, který se tradičně používá v oblasti teoretické fyziky, je Maxwellův démon. Ten je formulován proto, aby ověřoval druhou termodynamickou větu, provádí ve světě operace, které vedou k chování, jež tato věta nepřímou zamítá. My jsme užili démona proto, abychom si představili extrémní situaci, bytost, která může vidět všechny stavy světa, malé i velké objekty, síly a záření ve všech škálách a intenzitách. Pokud takovou bytost do světa umístíme, můžeme se ptát, do jaké míry je sémiotická, či nesémiotická – tvrdili jsme, že sémiotické bytosti mají svůj *umwelt*, rozsah vnímaného světa, a na něm až stavějí svou sémiózu. Faltýnkův démon má *umwelt* stejně velký jako svět. Pokud na nás mluví, používá slova, pokud jezdí na hárleji po silnici, řídí se dopravními značkami. A pokud leze na strom a praskne pod ním větev, spadne dolů, tak jak to předpovídají fyzikální zákony. Jen to uvidí v plných barvách. Slova se značkami a fyzikální interakce jsou pro něj stejně rozdílné

jako pro nás. Rozsah jeho umweltu na to nemá žádný vliv – to, že vidí, slyší, cítí až k šestému smyslu všechno, nijak nezmění rozdíl mezi slovy a chováním se objektu v gravitačním poli po prasknutí větve. Větev praskne, protože je moc těžký, a neměnné zákony fyziky jej pošlou dolů na zem. Když ho budeme učit indonésky, jeho rozsah vnímání mu s tím nepomůže, bude se učit pravidla tohoto jazyka, třeba slovo orangutan.

Faltýnkův démon je tedy součástí myšlenkového experimentu, který ukazuje, že pro sémiózu není konstitutivní to, že je umwelt menší než komplex fyzikálního světa. Nijak to nevysvětluje rozdíl mezi sémiotickým a fyzickým, pouze to ukazuje na jejich substanční rozsahy, které musejí být vždy v hierarchii s vyšším postavením fyzického, až na případ našeho démona. Naopak lze říct, že umwelt je velký až moc, ačkoliv je menší než fyzický svět. Všechny kvality světa, které vnímáme, nepoužíváme v sémióze. Na to by nám nestačila slova, přeci jen jsme schopni ve světě rozeznat nespočetné množství rozdílů. V umweltu obsaženou substanci si bereme po různých velkých kusech, jež vykazují rozdíly dostatečné pro naše záměry a orientování se ve světě. Výklad následující za touto poznámkou to rozvádí.

- 11 O hledání dokonalého jazyka v dějinách lidstva vypráví s obrovskou erudiicí a s velkým zapálením U. Eco (2001).
- 12 O postižení rozdílu mezi fyzickým a sémiotickým světem se ve svých člancích pokoušel E. Pattee (2001). Naráží v nich na jedno z kritérií sémiotičnosti, které se pro sémiotiku a její budoucnost jeví jako motivace k preciznějšímu zformulování popisu vztahů a rozdílů sémiotického a fyzického. E. Pattee upozorňuje na tzv. von Neumannovu sondu. To je zařízení, které je zcela z praktických důvodů určené k vyslání na nějaké vesmírné těleso, principiálně ji ale můžeme vyslat třeba na zadní dvorek vlastního domu. Jedinou funkcí této sondy je, že se na místě určení může zreplikovat, postaví svou vlastní kopii, která je ovšem schopna konstrukce své kopie také a tak dále. Von Neumannovo jméno nese sonda z toho důvodu, že ji popsal ve svých pracích o sebereplikujících se automatech, které byly sebrány do monografie s názvem *Theory of Self-Reproducing Automata* (von Neumann 1966; viz k tomu tuto českou recenzi: Wunsch 1968) maďarský matematik John von Neumann. Jeho texty formou matematického důkazu potvrzují, že je možné vytvořit stroj, který bude schopen konstrukce sobě zcela identické kopie. Sémiotický krok přichází v tom místě, kdy von Neumann dokládá, že ke konstrukci kopie je nutné, aby originál obsahoval symbolický (říká on) návod na tuto konstrukci. Tvorba kopie sebe sama je

tedy podmíněna držením popisu postupu této konstrukce. A zde už jsme ve sféře sémiotického. Nějaký zápis postupu tvorby kopie, výraz, slouží originálu, který jej čte určitým zadaným způsobem, k tvorbě kopie, obsahu daného zápisu. Seberekopie je proces ve fyzickém světě, který vyžaduje účast sémiotického světa, a také je ukázkou procesu ve fyzickém světě, který odděluje sémiotický svět od fyzického v tom smyslu, že sémiotické jako speciální forma pravidla generuje akci ve fyzickém světě, která by samovolně nebyla možná. Stroji, které jsou schopné relikace sama sebe, jsou čtenáři této knihy, i jeho autoři. Každé dítě je kopií svých rodičů, je to sonda vyslaná svými tvůrci tvořit tam, kde oni už pravděpodobně nebudou moci. Darwin a současná evoluční biologie nám vysvětlují, že se tento symbolický zápis, z něž vznikají živé bytosti, vyvíjí evolucí na základě náhodných chyb a selekčního tlaku na jeho nositele.

- ¹³ K předmětům přistupujeme na základě jejich funkce, nejsou pro nás žádnými fyzikálními totalitami. To ale neznamená, že jejich funkce musí být neměnná. Okno může sloužit jako otvírák na pivo a hrnec jako sánky. Ve slavné počítačové hře s názvem *The Dig* používají hráči rýč k vykonání mnoha a mnoha úkonů. Přesto jde vždy o funkci, o to, že nějak fyzikálně ustavený předmět může nabývat určité funkce.
- ¹⁴ S různými matematickými kauzami souvisejícími s nulou nás seznámil profesor matematiky a velká osobnost vědy o matematickém popisu dynamických systémů a fraktálů Jan Andres. Nemůžeme o nich ale pojednat s dostatečnou mírou erudovanosti, pouze k jedné z nich odkážeme. Za zmínku stojí tzv. Pisotova a Salemova čísla. Jedná se o čísla, respektive jejich mocniny, u nichž může v řadě čísel za desetinou čárkou následovat velký počet nul, např. třicet nul (nebo třicet devítek), čím je číslo mocniny vyšší, tím je těchto nul a devítek více. Jejich tvar vypadá jako chyba, dlouhá řádka nul sugeruje, že je již ukončen rozvoj čísla, ale omyl, ten za dlouhou sérií nul náhle opět pokračuje. Matematika zde dokonce uvažuje o jisté estetické proporci, kterou tato čísla vyjadřují, a celá tato oblast teorie čísel pak úzce souvisí se zlatým řezem, který je spojován s estetickou proporcí objektů. Jan Andres zkoumá problém vztahu světa ideálních matematických objektů a světa fyzického (jak o tom mluví stávající kapitola), zaměřuje se dokonce na různé redukce matematického světa v hierarchickém postavení matematických světů a jejich průřezu do sebe. Zavedl v této souvislosti koncept hyperfraktálu, viz Andres – Rypka (2013, 2013a, 2013b). Podstatná je také jeho práce o frak-

tální povaze jazyka v souvislosti s tzv. Menzerath-Altmanovým zákonem, viz Andres (2009, 2010), Andres – Benešová – Kubáček – Vrbková (2011) a Hřebíček (2002). Ve spolupráci s matematickou lingvistkou Martinou Benešovou, filozofem fyziky a vědy Lukášem Hadwigerem Zámečnickem a jedním ze spoluautorů této knihy pracuje na vysvětlení projevů zmíněného zákona a představuje v této oblasti nepřehlédnutelnou osobnost. Viz k tomu následující článek: Benešová – Faltýnek – Zámečník (2015).

- 15 Příběh nuly v matematice a v kultuře poutavě představuje Ch. Seife (2005) v knize *Nula: Životopis jedné nebezpečné myšlenky*. V seminární práci *Historie nuly* jej stručně resumuje Zuzana Šustková (2008).
- 16 Slova napodobující svým tvarem zvuky ve světě jsou nazývána zvukomalebná. Označují se jako tzv. onomatopoeia. Vynikající práci, v českém prostředí nejlepší, na toto téma vydal Jan Miloslav Kořínek (1934). V této práci Kořínek hodnotí teorie zvukomalebnoti a ukazuje roli zvukomalby ve vývoji jazyka. Jedna z teorií o vzniku jazyka říká, že přirozené jazyky vznikly nápodobou zvuků světa a postupně se na základě zvukové nápodoby vyvinuly až do současné podoby, kdy už zvuková nápodoba není jejich jediným organizačním principem. Zvukomalba hraje zajímavou úlohu ve vývoji jazyka. Pokud se v jazyce objeví nová hláska, je často používána ve zvukomalebných slovech (a expresivních slovech). To platí např. pro české *f*. U mnoha slov již dnes nepociťujeme jejich nápodobu světa zvukem. Např. u slova *kuře*. *Kur*, *kuře* a *kura* jsou od původu vzniklá nápodobou zvuku, který vydávají slepice a kterým se na ně pak volá – dnes v českých nářečích *kura*, *kura*. Naopak u mnohých slov se jejich nápodobný charakter pociťuje, i když jsou vzniklá zcela bez této motivace. To platí např. pro slovo *klekání*, které se v lidové etymologii vykládá jako napodobující zvony znějící při klekání (kling klang či nějak podobně). Toto slovo má ale ve svém základu jiné klekání, pokleknutí při večerní modlitbě.
- 17 Jako homonymní slova jazykověda nazývá ta, která mají stejný tvar, ale odlišný význam: *koleje* jako koleje na trati Valašské Meziříčí – Rožnov pod Radhoštěm a *koleje*, kde bydlí studenti vysoké školy. Pokud mají slova stejný tvar a rozličné významy, mezi kterými ovšem nalézáme významový vztah (mezi *kolejemi-ubytovnou* a *kolejemi-šínami* takový významový vztah není), nazývá je jazykověda slovy polysémními (tzv. mnohovýznamovými). Ve vývoji jazyka se významový vztah mezi slovy se stejným tvarem často ztrácí, tak tomu bylo u slova *pokoj-místnost* a *pokoj-klid*. Pak se jedná o tzv. rozpad polysémie. O vývoji slovní zásoby i v tomto kontextu pojednává velice barvitě Igor Němec

(1989), českou reprezentativní monografií o popisu struktury slovní zásoby je *Česká lexikologie* autorů Josefa Filipce a Františka Čermáka (1985). Zbývá zmínit synonymii, o níž je zmínka níž – synonymní jsou ta slova, která mají podobný význam, např. *horký* a *teplý*. Synonymní slova tvoří řady vyjádření intenzity určitého jevu, *teplý – horký – vřelý*. Opakem synonymie je antonymie, vztah slov s opačným významem (*zlo* a *dobro*, *bílý* a *černý*, *studený* a *teplý*, ale také *znalý* a *neznalý* /např. *zákon*/). Pomocí zápornky *ne-* nemůžeme vždy vytvořit protikladný vztah slov, např. *dobrý* a *nedobrý*, *bezky* a *nebezky*, *malý* a *nemalý*. To platí např. u slova *nekalý*, slovo *kalý* čeština nezná. A *nevelký* znamená větší než *malý* a *nedobrý* lepší než *zlý*, užitím protikladného slova se zápornkou vzniká slovo, které nemá stejnou intenzitu vyjadřovaného významu jako má původní výraz.

- ¹⁸ Příklad s tvarem *žena* je v tomto kontextu prominentní, uváděl jej při zavedení nuly, respektive funkční podstaty jazyka, ve svém *Kursu obecné lingvistiky* Ferdinand de Saussure, 1996, s. 146.
- ¹⁹ V ročníku 1956 časopisu *Slovo a slovesnost* naleznete debatu na toto téma vedou J. Vachkem a B. Borovičkovou, viz k tomu články Borovičková 1955, 1956; Vachek 1943, 1956a, 1956b.
- ²⁰ Viz k tomu Eco 2009, s. 51-54.
- ²¹ Pokud byste se zajímali o to, proč američtí vojáci říkají jakožto rozumím Roger, zjistili byste, že za tím vězí také logatom.
- ²² Reprezentativní publikací, která uceleně představuje témata stylistiky, je *Současná stylistika* Marie Čechové, Marie Krčmové a Evy Minářové (2008). Z hlediska historie stylistiky je v českém prostředí jednou ze základních prací *Spisovná čeština a jazyková kultura* (Havránek – Weingart 1932), kterou Pražský lingvistický kroužek reagoval na dobové spory o jazykovou správnost.
- ²³ Ve výkladu jsme na tomto místě použili studentský slang. Pro známku pět je ve studentském slangu používáno nespočet výrazů: kule, koule, basa, sardel anebo flastr. Jazykověda se samozřejmě zajímá o slangy, soubory prostředků užívaných určitou sociální skupinou, případně hovoří o profesních mluvách, např. o nemocniční profesní mluvě (najdeme v ní výrazy jako fýzák, zaléčit nebo jipka). Pro mluvu kriminálních živlů a nejnižších sociálních vrstev se zde používá název argot. Studentský slang je zábavně představen v knize *Študáci a kantori* Jaroslava Žáka původně vydané v roce 1937 (Žák 2005). O studentském

slangu psal český lingvista a člen Pražského lingvistického kroužku František Oberpfalcer (1934; později užíval jméno Jílek).

- 24 O určování autorství textu, především literárního, se u nás již dříve zajímal Pavel Vašák (1980). Ilustrativní publikací v oblasti forenzní lingvistiky je např. Coulthard 2004, v oblasti forenzní lingvistiky u nás Skarnitzl (2014, s. 11-20); viz k tomuto tématu také přehledové práce Musilové (2005a, 2005b, 2006).
- 25 O teorii memů pojednává monografie Susan Blackmoreové s názvem *Teorie memů – kultura a její evoluce* (2001). Tuto teorii představil Richard Dawkins ve své knize *Sobecký gen* (1998). Teorie sobeckého genu mluví o tom, řečeno ve zkratce, že evoluce spočívá v soutěži genů, potažmo memů, nikoliv v soutěži jejich nositelů, organismů či lidí.
- 26 Viz k tomu úvahy Michaela Foucaulta v jeho knize *Myšlení vnějšku* (1993).
- 27 Viz k tomu reprezentativní práci Marie Těšitelové (1966).
- 28 Spojení komplexní sémiotická reakce pochází od Vladimíra Skaličky, takto definoval větu, respektive výpověď. Ta se tak stává minimální interakční veličinou v semióze, všechny nižší jazykové roviny jsou se svými jednotkami komponenty této nejmenší samostatně vyskytnuvší se sémiotické aktivity, viz Skalička 2004. Můžeme si představit rozhovor: *Ty jsi snědl i tu desátou koblíhu?* Na to se ptá první mluvčí. Druhý mu odpovídá: *A?* Odpověď druhého mluvčího je výpověď, samostatná a celistvá sémiotická reakce. Ačkoliv se skládá jen z jedné částice, tedy jednoho slova, o němž můžeme dále říct, že se skládá z jediné hlásky *a*, stále naplňuje požadavek na samostatnou sémiotickou reakci, má komplexní obsah založený na obsahu slov v kontextu předchozí výpovědi, jako by říkala *No a co, že jsem snědl i tu desátou koblíhu*, je ztvárněna intonačně, jako jiné výpovědi, má stoupavou intonaci, jako je tomu u otázek, a taky se o otázku jedná. To, že celá sémiotická reakce může mít rozsah jen jedné hlásky, jen ukazuje na to, že jednotky vyšších jazykových rovin mohou mít stejný hláskový rozsah jako jednotky roviny nižší, či dokonce více nižších rovin. Výpověď *A?* je v tom jen extrémní. O výrazu této výpovědi pak nemůžeme vypovídat jednostranně, nelze říci, že se jedná o jen *a* pouze hlásku, o slovo, o výpověď. Výraz se stejným rozsahem zde naplňuje roli vymezení na všech jazykových úrovních. Intonační ztvárnění z *a* dělá výpověď. To, že mluvčí nepronesl místo výpovědi *A?* výpověď *!a*, ukazuje k tomu, že slovo *a* jakožto částice, častěji fungující jako spojka, se odlišuje od jiného slova, spojky *i*. Systém slovních druhů a systém rozlišností mezi jednotlivými slovy,

tzv. lexikální systém, se v rozsahu slova vypořádávají s *a* po svém a zařazují je mezi slova. A *a* nakonec jakožto hláska jednoduše vstupuje do systému hlásek, v němž se odlišuje od příkladového *i* např. tím, že je otevřené, při jeho výslovnosti není jazyk přiblížen k hornímu patru, jako je tomu u *i*, naopak zaujímá polohu až na samém dně ústní dutiny. Tento rozdíl, nebo jiné, které se u *a* a *i* nabízejí, vymezují v rozsahu hlásky *a* znovu a jedinečně. *A?* má na všech jazykových rovinách stejný rozsah, ale na každé z nich plní zadanou úlohu. Je to jedna hláska a taky slovo a výpověď, tedy minimální sémiotická reakce. O problému rozsahu jazykových jednotek pojednává L. Hjelmslev (1972, s. 45-52).

- ²⁹ Tento problém s telefonním signálem řešil matematik Benoît Mandelbrot, jeho zadavateli byly telekomunikační společnosti. Vypráví o něm v monografii *Fraktály* (Mandelbrot, 2003). Setkání dvou vědců na nádraží je inspirováno jinými dvěma vědci. Jejich výzkumné záměry, které se snažíme volně představit, byly rovněž zcela pragmaticky orientované a zasáhly do vývoje druhé světové války. Jedná se o J. von Neumanna a C. Shannona. Jejich setkání na zmíněném nádraží se traduje a nejspíš se jedná o skutečnou historickou událost. My ji ale podáváme s vlastními záměry a obsah rozhovoru si přizpůsobujeme, i když jádro problému zůstává nezměněno.
- ³⁰ Základním textem v této oblasti je Shannon – Weaver 1949, Shannon 1951. V českém prostředí problematiku přibližuje sborník základních prací z této oblasti editovaný Lubomírem Doleželem, jedním ze zakladatelů matematické lingvistiky u nás (1964). Ve velice názorném článku představuje českému prostředí teorii komunikace (jakožto teorii sdělné promluvy, později se už ale užívalo označení teorie komunikace) a teorii informace Jiří Krámský (1959).
- ³¹ Nejčastější kombinace písmen (z hlediska soudržnosti výkladu mluvíme v textu o hláskách) češtiny jsme zjistili na základě analýzy devíti knih české literatury: *Krakatitu* Karla Čapka, *Hochů od Bobří řeky* Jaroslava Foglara, *Dobrého vojáka Švejka v zajetí* Jaroslava Haška, *Obsluhoval jsem anglického krále* Bohumila Hrabala, *Zámku Franze Kafky*, *Broučků Jana Karafiáta*, *Mužů v offsidu* Karla Poláčka, *Rozmarného léta* Vladislava Vančury, *Báječných let pod psa* Michala Viewegha.
- ³² Na třetí slovo v pořadí nám celé číslo jako počet výskytů nezbylo, nehodí se do této názorné ukázky, ale to jen podtrhuje, že se jedná o modelový příklad, skok

od druhého ke čtvrtému je dán tím, že by nevyšlo kýžených tisíc, potřebných do výkladu.

- ³³ Tímto jsme vyčerpali představení všech Zipfových zákonů. Tvrzení, že hlásky určitého jazyka se vždy vyskytují ve stejném poměru frekvencí, je první Zipfův zákon. Druhý formuluje vztah $r \cdot f = c$ (rank krát frekvence rovná se konstantě). Třetí Zipfův zákon říká, že počet významů slova je přímo úměrný jeho postavení ve frekvenčním slovníku, čím více významů slovo má, tím je ve frekvenčním slovníku výš, oproti slovům s méně významy. Slova s více významy jsou tzv. polysémní (mnohovýznamová), příkladem je v textu použité *oko*. Pokud se hovoří o Zipfově zákonu, má se na mysli vždy ten druhý. Ve vědeckém světě představuje Zipfův zákon velké téma, jeho projevy se hledají v psaných textech, v textech pacientů s jazykovým deficitem, v delfíních hvizdech, v DNA i v textech náhodných. Viz například tyto studie: Ferrer-i-Cancho 2006; Ferrer-i-Cancho – McCowan 2009; Ferrer-i-Cancho – Elvevag 2010; Li 1992; Lu a kol. 2005.
- ³⁴ O textovou koherenci a kohezi (viz níže) se v jazykovědě nejintenzivněji zajímá její poddisciplína zvaná teorie textu. O uvedení do ní se v českém prostředí zasloužila Milada Hirschová (1989). V jejím textu najdete rozsáhlejší zavedení textové koherence a koheze.
- ³⁵ V textu převzatém z internetu jsme si dovolili opravit některé ortografické chyby.
- ³⁶ Projevem textové koherence je především izotopie textu. Ta vyjadřuje, že v textu užitá jazyková prostředky spolu obsahově souvisejí. To právě neodpovídá kopírováním z internetu náhodně generovaného textu ve výkladu. Slovní tvary zde nevykazují obsahovou souvislost. Naopak ve standardním textu, např. v internetové zprávě o dění v parlamentu, budou nejspíše slova jako je zákon, jednání, poslanec, interpelace, jednička, hlasování apod. a jejich souvislosti budou zajišťovat obsahovou soudržnost celého textu. Dalšími projevy textové koherence je užívání synonym (Jezdíš moc **rychle**. Takovým **kvaltem** nejezdil ani Niky Lauda), antonym (respektive slov v antonymické relaci: Venku je **zima**. Vezmu si něco na **zahřátí**.), hyperonym, hyponym (**Tygři** jsou majestátní **zvířata**). Do oblasti textové koherence musíme také řadit vztahy témat textu (tzv. tematicko-rematických posloupností), která na sebe mohou postupně navazovat (jak tomu bývá v pohádkách začínajících: Byl jeden **král**. A ten **král** měl tři **dcery**. A ty **dcery** byly...), mohou se rozvíjet (**Zákusky** mám

rád. **Větrníky** spíš v létě, **laskonky** na jaře a **sachr** můžu pořád), anebo mohou být postupně opakována (**Běhání** je zdravý sport. Při **běhání** se člověk uvolní, může si při **něm** srovnat věci v hlavě a hlavně **tak** nabírá síly na problémy, které přijdou.).

- ³⁷ Popis správné výslovnosti má za svůj úkol lingvistická disciplína ortoepie. Viz Hůrková 1995.
- ³⁸ V reálném hodnocení toho, co příjemce signálu slyšel, bychom neměli zapisovat vždy hlásky, ale často jen jejich rysy, které se k příjemci donesly nebo které produktor realizoval. V následující kapitole *Nejmenší nula* se u toho ještě zastavíme.
- ³⁹ Náležitá behaviorální reakce, tedy očekávané jednání účastníka komunikace, je nejlepší prostředek ověření, že si komunikanti rozuměli. Tak se dá také vnímat obsah sdělení, jako aktuální uskutečnění jednání, je to bezpečnější než popis významu, který má vždy složitý tvar, vysvětlení slovníkovým popisem jazykových jednotek pro něj nedostačuje. Slovo *máš* v příkladové větě znamená, že daný fotbalista běží prvnímú fotbalistovi v určité pozici, doslovně ale první fotbalista druhého nemá, prostě jsou oba v určité konstelaci, kterou slovo *máš* aktuálně vyjádří. Na tuto vlastnost upozornil ve svých *Filozofických zkoumáních* Ludwig Wittgenstein (1993).
- ⁴⁰ O vztahu lingvistiky, teorie informace, kryptologie a kryptoanalýzy se mnohé dozvíte z románu *Kryptomikon* Nela Stephensonova (2006). Text tohoto románu, krom toho, že se jedná o literárně bravurně předvedené dobrodružství, vás naučí základní principy šifrování. Při tom může hrát významnou roli frekvence hlásek, písmen či slov, při luštění mnoha šifer se k ní přihlíželo a přihlíží. Představíte-li si např. jednoduchou substituční šifru, kdy jsou jednotlivá písmena nahrazena jinými znaky, pak jejich prosté seřazení do frekvenčního seznamu a záměna znaků za znaky z frekvenčního seznamu příslušného jazyka šifrovaný text přímo přepisuje v náležité podobě. Podobně se při luštění složitějších šifer přistupuje k textu na základě často se vyskytujících sekvencí, které jsou korelovány s nejčastějšími slovy v daném jazyce a diskurzu. Dějiny šifrování popisuje poutavě Singh 2009. Stephensonova kniha je románem nejen o tom, jak šifrovat informaci, ale především o tom, co všechno musím udělat, anebo v žádném případě nesmím udělat, aby ten druhý nepoznal, že jsem ji rozšifroval.

- ⁴¹ Musíme zde uvést komentář k ilustraci. Morfolog by totiž s morfologickou analýzou, kterou představuje, nemusel souhlasit. Souhlasil by nejspíš s následující: Pě – j – θ – θ – me píseň – θ dokola, než ná – m s – hoř – í – θ stodol – a. Nuly v rozkazovacím tvaru *pěj* stojí za chybějící intersegment (pěješ, přejeme) a další intersegment, imperativní morfém, mezi imperativní koncovkou a v závorce vyznačeným intersegmentem. Samostatným morfémem je zde i -j-, a to kvůli korelaci s tvarem *pět*. Genitiv singuláru slova píseň má tvar písně, nominativ je tedy vyjádřen nulou. Zájmeno *nám* se segmentuje oproti *ná-s* a *ná-mi* se samostatným morfémem -m. Morfém s slovtvorně utváří tvar *shoří* oproti tvaru *hoří*. Nulová koncovka zde vzniká korelací s *hoříš*. Morfém *a* ve stodole se odděluje oproti tvaru *stodolu* a dalším v paradigmatu.
- ⁴² V kapitole odkazujeme k následujícím publikacím: Mluvnice češtiny 2 (Komárek - Kořenský - Petr - Veselková 1986), Struktura gramatické složky slovesných tvarů určitých v češtině (Romport 1970), Příspěvky k české morfologii (Komárek 2006) a Kořeny a smysl biologického myšlení v jazykovědných pracích Augusta Schleichera (Romportl 1989).
- ⁴³ O základech fonologie se dozvíte v následujících monografiích: Vachek 1968; Kořínek – Erhart 2000; Trubetzkoy 1939.
- ⁴⁴ O tématu této kapitoly poutavě pojednávají Pavel Machač a Magdalena Zíková (2013). A doporučit vám k tomuto tématu musíme video s názvem *Pussyfoot, lingvistický detektiv*, v němž Pavel Machač ztvárnil jednu z rolí. Lingvistického detektiva zde nehraje nikdo jiný než Tomáš Hanák.
- ⁴⁵ To, že jazyk je systém distinkcí, je výchozí tezí lingvistického strukturalismu. Jeho zakladatelem je Ferdinand de Saussure. Počátky strukturalismu se kladou k vydání jeho knihy s názvem *Kurs obecné lingvistiky* (české vydání 1996). Silný strukturalistický proud v lingvistice krom americké, dánské a ženevské školy představuje škola pražská reprezentovaná Pražským lingvistickým kroužkem. K jeho základním tezím viz Vachek 1970.
- ⁴⁶ O fonetice a změnách hlásek v proudu řeči se dozvíte více v následujících zdrojích. Jedná se o reprezentativní české vysokoškolské učebnice nebo o fonetická díla, která sdružují poznatky o zvukové stránce češtiny a případně dalších jazyků: Daneš 1957; Duběda 2005; Hála 1962, 1975; Krčmová 2006; Machač – Skarnitzl 2009; Palková 1997; Romportl 1973; Volín 2010. Vynikající práci, která učí čtenáře vyslovovat nejrůznější hlásky nejrůznějších jazyků a vysvětluje fonetickou teorii, je Catford 2010.

- ⁴⁷ Těto problematice se věnuje tzv. teorie gramatikalizace. Reprezentativní publikací v této oblasti je Hopper – Traugott 2003.
- ⁴⁸ O elipse píše v souvislosti s biolingvistikou zmíněný Petr Kosta v článku *Syntax ticha*. V jeho textu se o elipse dozvíte z hlediska možností jejího vyhledávání na základě korpusových dat a můžete se zde seznámit se základní terminologií spojenou s problematikou elipsy a se způsoby jejího popisu, výchozí metodou popisu elipsy je zde generativní syntax (2004). Reprezentativní prací o elipse je dále Mikulová 2011.
- ⁴⁹ O struktuře věty se můžete dozvědět víc např. v *Syntaxi češtiny* od autorů Miroslava Grepla a Petra Karlíka (1998). Dalšími českými reprezentanty popisu věty jsou Havránek – Jedlička 1952; Kopečný 1958; Šmilauer 1947; Trávníček 1951; Müllerová 1994.
- ⁵⁰ Jako ideální přístup k tvorbě gramatiky formuluje L. Hjelmslev doplňování míst vzniklých anakolutem či aposiopesí. Všechno, co v řetězci může dál stát, tvoří jednu třídu, soubor jazykových jevů se společnými vlastnostmi. Hjelmslevův přístup je dokonalý způsob nalézání gramatických kategorií, ale není prakticky provozovatelný, viz k tomu Hjelmslev 1972.
- ⁵¹ Originální název zmíněné knihy zní *How to do things with words (Jak udělat něco slovy)*, jejím autorem je J. Austin (2000). Kapitola *Miluju tě* je právě touto knihou inspirována. Základní předpoklady teorie mluvních aktů, o níž ve výkladu hovoříme, či obecněji řečeno popisu struktury lidského jednání, ukazuje ve svých přednáškách spojených do jedné knihy pod názvem *Mysl, mozek a věda* J. Searle (1994; dodejme, že Austinova kniha je souborem univerzitních přednášek, Searleova popularizačních textů pro rozhlas, jedná se tedy o texty velice přístupné laickému čtenáři). Úvahy ze Searleovy knihy vyvolaly diskusi o možnosti myšlení umělých inteligencí či počítačů. Ty provokoval Searle svým myšlenkovým experimentem s tzv. čínským pokojem. Pro náš výklad je podstatné, že dávají odpověď na to, proč a jak se naše typy jednání řadí k určitým typům, jakými jsou v textu zmíněné rozkazování, ptaní se či oznamování, ale také vyhrožování, přání či přesvědčování atd. O teorii mluvních aktů přehledně pojednává M. Hirschová, díky ní se tato oblast dostala do kontaktu s češtinou (2004, 2006).
- ⁵² Hirschová 2006; viz také Grice 1975.

- ⁵³ Významným reprezentantem jazykové typologie je W. Croft (1990). V českém kontextu nezle nezmínit významného typologa a obecného lingvistu V. Skaličku (viz jeho dílo 2004-2006).
- ⁵⁴ Viz Rosch 1975.
- ⁵⁵ O nulových kategoriích a jejich pozici v lingvistickém popisu se dočtete v pou-
tavé monografii Diega Krivoचना a výše zmíněného (u témat biolingvistiky
a elipsy) Petra Kosty (2013). Motivy této monografie jsou do jisté míry podob-
né motivům *Součtu s nulou*, snaží se odstranit nuly z míst, kde nejsou pro jazy-
kovědný popis nezbytně nutné.
- ⁵⁶ Tato úvaha je podobná tomu, jak charakterizuje tzv. hodnotu jazykového
znaku F. de Saussure (1996, s. 141-145)
- ⁵⁷ Držíme se zde výkladu syntaxe mluveného textu, usnadňuje nám to ukázat, jak
je jazyk v interakci, čímž mluvený text oproti psanému určitě je, ovlivněn okol-
nostmi komunikace. Naše příklady ukazují jednak k některým nejčastějším ry-
sům mluvené komunikace, které ji odlišují od psaného textu, a zároveň upozor-
ňují na tradiční oblasti výzkumu faktorů ovlivňujících komunikaci, jako jsou
faktory psychologické a sociální (produkce mluvícího, která může užití jazyko-
vého systému deformovat, nebo sociálních norem, které jazykový systém pod-
řizují v komunikaci pravidlům, které nevycházejí ze struktury jazyka, ale spo-
lečnosti).
- ⁵⁸ *Deník pana Nuly* (Grossmith 2013) je satirický román, v němž se střídá komič-
nost příběhů hlavního hrdiny, včetně jeho slovního humoru, s drobnohledem
na malost sociální reality Anglie konce devatenáctého století. Je nutné říct, že
pan Nula nepostrádá sympatií a že ačkoliv má částečně reprezentovat nějaký
typ lidské nuly, není to nula, s níž necítíme a nesmějeme se, někdy trošku trpce
a někdy prostě srdečně. Pro naši knihu je to zase jeden dobrý příklad toho, že
nuly nemusejí být úplné nic.
- ⁵⁹ O hře kořat ve vztahu k semióze píše I. Osolsobě ve své knize *Ostenze, bra,
jazyk* (2002, s. 9, 283-284).
- ⁶⁰ Mluvíme zde o jakési etické kategorii. V našem sémiotickém pohledu se nám
jeví, že můžeme pronést z hlediska etiky takto rezolutní prohlášení. Etika se
často k hodnotám lidského jednání staví relativisticky. To, co je v určité kultuře
chápáno jako eticky pozitivní, může být v jiné vnímáno negativně (eticky a ne-
eticky). Modelově by to mohlo být např. vydělování starých lidí ze společnosti,

případně jejich zabití, v určitém fyzickém či psychickém stavu. V jedné kultuře může být takové zabití projevem úcty k individu, v jiné nepřijatelné společenské jednání – ať již z hlediska individua nebo nezasahování do vyšších principů, jako je boží vůle apod. Tam, kde je stvoření vnímáno jako boží úradek, může být zasahování do tohoto úradku zapovězeno. Etika pak tedy prohlašuje, že se o pozitivní přístup jedná na základě kulturních hodnot daného společenství. Nemíníme to nijak popírat. Z našeho úhlu pohledu jsou zde ovšem určité hranice. A těmi je utváření formy. Myslíme si, že kultury, které ničí cizí formy (z hlediska jedince i společnosti), jsou neetické. Jistě vzniká spousta situací, kdy se nám bude těžko rozhodovat, kde je v součtu forem vyšší číslo, které formy jsou hodnotnější atd. Netvrdíme, že je náš koncept ontotvornosti etického bezrozporně aplikovatelný. Budeme-li se ale na věc dívat fyzikalisticky, a když k fyzikálnímu přidružíme sémiotické jakožto ustavení nových vztahů fyzikálních částí, bude etika vyjadřovat entropickou hodnotu. Chaos tepelné smrti je tak konečnou instancí, které se vymyká jakýkoliv organizovanější stav. Korelujeme-li pak s tepelnou smrtí jakékoliv jednání, je etické tehdy, zvyšuje-li v určité fyzikální konstelaci řád. Náš přístup je triviální, ale může nám dávat korektiv pro naše jednání. Něco rozbít jde směrem k tepelné smrti, něco vytvořit proti ní. To nelze relativizovat.

- ⁶¹ Takovou situaci ukazuje ve svém románu *Město permutací* Greg Egan (2002), a to s velkou mírou erudice ve filozofii a kognitivních vědách. V jeho povídkách (1995) se s touto tematikou setkáváme také. Egan popisuje mentální stavy a vůbec příběhy lidí, kteří podstupují výměnu svého organického mozku za mozek umělý, tzv. diamant, který v průběhu jejich života simuluje celkovou činnost mozku a je vytrénován jako jeho dokonalá kopie. Tato kopie je s mozkem identická, co se funkce týče, má ovšem jinou substanci, trvalejší než organický substrát. Praktičnost takového vynálezu není jistě třeba rozebírat, jeho důsledkem je v prvé řadě nesmrtelnost či dlouhověkost (ohraničená trváním vesmíru). Přechod k substanci diamantu je pak základním předmětem sporu mezi hrdiny Eganových povídek, respektive povídky *Učím se být sám sebou* (v jiných už jde Eganovi o další souvislosti života s diamanty a možnostmi úpravy vědomí). Vystává zde otázka, zda kvality našeho vědomí nejsou vázány na substanci a dokonalá funkční kopie nepostrádá vědomí právě díky záměně substance. Sémiotický akcent naší knihy, kdy stále podtrhujeme důležitost forem, které jsou srdcem každého znaku a jeho kódu, napovídá, že na otázku k diamantům budeme odpovídat funkcionálně. Na substanci nezáleží a je nutné se vydat hledat diamanty.

literatura

- Altmann, G., T., M. (2006): Výstup na babylonskou věž. Praha: Triáda.
- Andres, J. – Benešová, M. – Kubáček, L. – Vrbková, J. (2011): Methodological note on the fractal analysis of texts. *Journal of Quantitative Linguistics*, 18, 4, s. 337-367.
- Andres, J. (2009): On de Saussure's principle of linearity and visualization of language structures. *Glottology*, 2, 2, s. 1-14.
- Andres, J. (2010). On a conjecture about the fractal structure of language. *Journal of Quantitative Linguistics*, 17, 2, s. 101-122.
- Andres, J., Rypka, M. (2012): Multivalued fractals and hyperfractals. *Int. J. Bifurc. Chaos*, 22, 1, DOI 10.1142/S0218127412500095.
- Andres, J., Rypka, M. (2013a): Dimension of hyperfractals. *Chaos, Solitons & Fractals*, 57, s. 140-154.
- Andres, J., Rypka, M. (2013b): Visualization of hyperfractals. *Int. J. Bifurc. Chaos*, 23, 10, DOI 10.1142/S0218127413501678
- Austin, J., L. (2000): Jak udělat něco slovy. Praha: Filosofia.
- Bally, Ch. (1965): *Linguistique générale et linguistique française*. Berne: Francke.
- Beneš, J. (1934): Není nic. Není obsaženo. *Naše řeč*, 18, číslo 6-7, s. 218.
- Benešová, M. – Faltýnek, D. – Zámečník, H., L. (2015): Menzerath-Altmann law in differently segmented texts. V tisku.
- Blackmoreová, S. (2001): *Teorie memů – kultura a její evoluce*. Praha: Portál.
- Borovičková, B. (1955): Methoda tvoření českých logatomů pro zjišťování slabikové srozumitelnosti. *Slaboproudý obzor*, 16, s. 144-148.
- Borovičková, B. (1956): Ještě k jazykové problematice zkoušek slabikové srozumitelnosti. *Slovo a slovesnost*, 17, 2, s. 110-114.
- Catford, J., C. (2010): *A Practical Introduction to Phonetics*. Oxford: Oxford University Press.
- Coulthard, M. (2004): AuthorIdentification, Idiolect and LinguisticUniqueness. *AppliedLinguistics*, 25, 4, s. 431-447.

- Croft, W. (1990): *Typology and universals*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Čechová, M., Krčmová, M., Minářová, E. (2008): *Současná stylistika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Čejka, M. – Lotko, E. (1976): *Jazyk a jazykověda I*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Čermák, F. (2009): *Jazyk a jazykověda*. Praha: Karolinum.
- Černý, J. (1998): *Úvod do studia jazyka*. Olomouc: Votobia.
- Daneš, F. – Hlavsa, Z. – Grepl, M. (1987): *Mluvnice češtiny 3: Skladba*. Praha: Academia.
- Daneš, F. (1957): *Intonace a věta ve spisovné češtině*. Praha: ČSAV.
- Dawkins, R. (1998): *Sobecký gen*. Praha: Mladá fronta.
- di Sciullo, A., M. – Boeckx, C. (eds.) (2011): *The Bilingual Enterprise: New Perspectives on the Evolution and Nature of the Human Language Faculty*. Oxford: Oxford University Press.
- Doležel, L. (1964): *Teorie informace a jazykověda*. Praha: ČSAV.
- Dolník, J. (2009). *Všeobecná jazykověda*. Bratislava: VEDA.
- Duběda, T. (2005): *Jazyky a jejich zvuky*. Praha: Karolinum.
- Eco, U. (1999): *Foucaultovo kyvadlo*. Praha: Český klub.
- Eco, U. (2001): *Hledání dokonalého jazyka*. Praha: Lidové noviny.
- Eco, U. (2009): *Teorie sémiotiky*. Praha: Argo.
- Egan, G. (1995): *Axiomat*. Kuřim: AF 167.
- Egan, G. (2002): *Město permutací*. Praha: Návrat.
- Egan, G. (2004): *Úzkost*. Brno: Návrat.
- Egan, G. (2011): *Luminous*. Praha: Talpress.
- Erhart, A. (1965): *Základy obecné jazykovědy*. Praha: SPN.
- Faltýnek, D. (2011): *Sémiotické primitivy v konstrukci gramatik*. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého.

- Ferrer-i-Cancho, R. – Elvevag, B. (2010): Random Texts Do Not Exhibit the Real Zipf's Law-Like Rank Distribution. *PLoS ONE*, 5, s. e9411.
- Ferrer-i-Cancho, R. – McCowan, B. (2009): A Law of Word Meaning in Dolphin Whistle Types. *Entropy*, 11, s. 688-701.
- Ferrer-i-Cancho, R. (2006): When language breaks into pieces. A conflict between communication through isolated signals and language. *Biosystems*, 84, 3, s. 242-53.
- Filipec, J. – Čermák, F. (1985): *Česká lexikologie*. Praha: Academia.
- Foucault, M. (2003): *Myšlení vnějšku*. Praha: Herrmann & synové.
- Gibson, W. (1986): *Count Zero*. London: Victor Gollancz Ltd.
- Gibson, W. (1997): *Hrabě Nula*. Brno: Návrat.
- Goodglass, H. (1993): *Understanding Aphasia*. San Diego: Academic Press.
- Grepl, M. – Karlík, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.
- Grice, H., P. (1975): Logic and Conversation. In: Cole, P. – Morgan, J., L. (eds.): *Syntax and Semantics 3: Speech Acts*, s. 41-58. New York: Academic Press.
- Hála, B. (1962): *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*. Praha: ČSAV.
- Hála, B. (1975): *Fonetika v teorii a v praxi*. Praha: SPN.
- Havránek, B. – Jedlička, A. (1952): *Česká mluvnice*. Praha: SPN.
- Havránek, B. – Weingart, M. (eds.) (1932): *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Praha: Melantrich.
- Hirschová, M. (1989): *Úvod do teorie textu*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Hirschová, M. (2004): Řečový akt, řečové jednání a komunikační funkce výpovědi, *Slovo a slovesnost* 65, 3, s. 163-173.
- Hirschová, M. (2006): *Pragmatika v češtině*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Hjelmslev, L. (1972): *O základech teorie jazyka*. Praha: Academia.
- Hopper, P., J. – Traugott, E., C. (2003): *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Hrabě, V. (1963): Existuje nulový znak? *Slovo a slovesnost*, 24, s. 128-132
- Hřebíček, L. (2002): *Vyprávění o lingvistických experimentech s textem*. Praha: Academia.
- Hůrková, J. (1995): *Česká výslovnostní norma*. Praha: Scientia.
- Jakobson, R. (1984): The Zero Sign. In: Halle, M. – Waugh, L.: *Russian and Slavic Grammar: Studies, 1931-1981*. Berlin – New York: Mouton.
- Janků, M.: Prvníci a matematika VII. Číslo 0, metodický průvodce. Dostupné na <http://clanky.rvp.cz/clanek/c/Z/18025/prvnaci-a-matematika-vii.-cislo-0-metodicky-pruvodce.html/>
- Kaplan, A. (1998): *Sefer Jecira*. Praha: Volvox Globator.
- Komárek, M. – Kořenský, J. – Petr, J. – Veselková, J. (eds.) (1986): *Mluvnice češtiny, 2. Tvarosloví*. Praha: Academia.
- Komárek, M. (2006): *Příspěvky k české morfologii*. Olomouc: Periplum.
- Kopečný, F. (1958): *Základy české skladby*. Praha: SPN.
- Kořínek, M., J. – Erhart, A. (2000): *Úvod do fonologie*. Praha: Academia.
- Kořínek, M., J. (1934): *Studie z oblasti onomatopoeie*. Praha: UK.
- Kosta, P. (2004): Syntax ticha (VP-elipsa / gapping a IP-elipsa / sluicing) v češtině a angličtině, aneb: jak získat a teoreticky popsat něco, co není viditelné v korpusu? In: Karlík, Petr (Ed.): *Korpus jako zdroj dat o češtině*. Brno: Masarykova univerzita, s. 11-27.
- Kosta, P. (2013): Early Subjects ad Patterns of Agreement and Word Order in L1-Acquisition. A Radical Minimalist Perspective. In: *Deutsche Beiträge zum 15. Internationalen Slavistenkongress, Minsk 2013*. Herausgegeben von S. Kempgen, M. Wingender, N. Franz und M. Jakiša (= Die Welt der Slaven. Sammelbände. Sborniki 50). München-Berlin-Washington/D.C.: Verlag Otto Sagner 2013, s. 161-174.
- Kosta, P. – Krivochen, D. (2012): Some Thoughts on Language Diversity, UG and the Importance of Language Typology: Scrambling and Non-Monotonic Merge of Adjuncts and Specifiers in Czech and German. In: *Zeitschrift für Slawistik*, 57, 4, s. 377-407.
- Krámský, J. (1959): *Teorie sdělné promluvy*. Slovo a slovesnost, 25, s. 55-66.

- Krčmová, M. (2006): Úvod do fonetiky a fonologie pro bohemisty. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.
- Krivochen, D., P. Kosta (2013). Eliminating Empty Categories: A Radically Minimalist View on their Ontology and Justification. *Potsdam Linguistic Investigations*, 11. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Kulišťák, P. – Lehečková, H. – Mimrová, M. – Nebudová, J. (1997): Afázie. Praha: Triton.
- Kulišťák, P. (2003): Kognitivní psychologie. Praha: Portál.
- Lehečková, H. (1984): Neurolingvistika: předmět, metody a historie. *Slovo a slovesnost*, 45, s. 154-157.
- Lehečková, H. (1985): Jazykové aspekty typologie afázií. *Slovo a slovesnost*, 46, s. 119-126.
- Lehečková, H. (1986): Agramatismus v afázii. *Slovo a slovesnost*, 47, s. 138-147.
- Li, W. (1992): Random Texts Exhibit Zipf's-Law-Like Word Frequency Distribution. *IEEE, Transactions on Information Theory*, 38, s. 1842-1845.
- Lu, T. – Costello, C., M. – Croucher, P. J. – Häsler, R. – Deuschl, G. – Schreiber, S. (2005): Can Zipf's law be adapted to normalize microarrays? *BMC Bioinformatics*, Feb 23; 6:37, s. 1-13.
- Machač, P. – Skarnitzl, R. (2009): *Fonetická segmentace hlásek*. Praha: Epoque.
- Machač, P. – Zíková, M. (2013): Redukční procesy v řeči z hlediska fonetických rysů. In: Uličný, O. – Prošek, M. (Eds.): *Studie k moderní mluvnici češtiny 5, K české fonetice a pravopisu*, s. 17-44. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- Mandelbrot, B. (2003): *Fraktály: tvar, náhoda a dimenze*. Praha: Mladá fronta.
- Meier, F. G. (1961): *Das Zero-Problem in der Linguistik*. Berlin: Akademie-Verlag.
- Mikulová, M. (2011): *Významové reprezentace elipsy*. Praha: Ústav formální a aplikované lingvistiky.
- Mishra, N. C. (2010): *Introduction to Proteomics: Principles and Applications (Methods of Biochemical Analysis)*. A John Wiley & sons, inc.: New Jersey, Hoboken.
- Müllerová, O. (1994): *Mluvený text a jeho syntaktická výstavba*. Praha: Academia.

- Musilová, V. (2005a): Co je forenzní lingvistika 1. Pojem a možnosti znaleckého zkoumání, předměty zkoumání. *Čeština doma a ve světě*, 13, s. 65-70.
- Musilová, V. (2005b): Co je to forenzní lingvistika 2. Metodologické aspekty identifikace autora psaného jazykového projevu v kriminalistice. *Čeština doma a ve světě*, 13, s. 97-102.
- Musilová, V. (2006): Co je forenzní lingvistika 3. Otázky lingvistického a psycholingvistického profilování. *Čeština doma a ve světě*, 14, s. 137-142.
- Němec, I. (1971): Hláskoslovné předpoklady produktivity slovotvorných formantů v češtině. *Slovo a slovesnost*, 32, 4, s. 217-224.
- Němec, I. (1989): Principy jazykového vývoje a historie češtiny. *Slovo a slovesnost*, 50, s. 81-96.
- Oberpfalcer, F. (1934): Argot a slangy. *Československá vlastivěda III, Jazyk*, Praha: Sfinx.
- Ondruš, Š. – Sabol, J. (1987): Úvod do štúdia jazykov. Bratislava: SPN.
- Osolobě, I. (2002): *Ostenze, hra, jazyk*. Brno: Host.
- Palek, B. (1989): *Základy obecné jazykovědy*. Praha: SPN.
- Palková, Z. (1997): *Fonetika a fonologie češtiny*. Praha: Karolinum.
- Pattee, H., H. (2001): The Physics of Symbols: Bridging the Epistemic Cut. *Biosystems*, 60, s. 5-21.
- Porterová, H., E. (2010): *Pollyanna*. Praha: Knižní klub.
- Romportl, M. (1973): *Základy fonetiky*. Praha: SPN.
- Romportl, S. (1970): *Struktura gramatické složky slovesných tvarů určitých v češtině*. Praha: Academia.
- Romportl, S. (1989): Kořeny a smysl biologického myšlení v jazykovědných pracích Augusta Schleichera (1821-1868). *Listy filologické*, 112, s. 8-23.
- Rosch, E. (1975): Cognitive representations of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology: General*, 104, s. 192-233.
- Saussure, F. de (1996): *Kurs obecné lingvistiky*. Praha: Academia.
- Searle, J. R. (1994): *Mysl, mozek a věda*. Praha: Mladá fronta.

- Seife, Ch. (2005):. Nula. Životopis jedné nebezpečné myšlenky. Praha: Dokořán, Argo.
- Shannon, C. E. (1951): Prediction and entropy of printed English. The Bell System Technical Journal, 30, s. 50-64.
- Shannon, C., E. – Weaver, W. (1949): The Mathematical Theory of Communication. Urbana and Chicago: University of Illinois Press.
- Singh, S. (2009): Kniha šifer a kódů. Praha: Argo-Dokořán.
- Skalička, V. (2004-2006): Souborné dílo. Praha: Karolinum.
- Skarnitzl, R. (2014): Forezní fonetika. In: Skarnitzl, R. (Ed.): Fonetická identifikace mluvího. Praha: Filozofická fakulta UK, s. 11-20.
- Stephenson. N. (2006): Kryptonomikon. Praha: Talpress.
- Šmilauer, V. (1947): Novočeská skladba. Praha: Nakladatelství Ing. K. Mikuta.
- Šustková, Z. (2008): Historie nuly. Seminární práce, Masarykova Univerzita v Brně. (dostupné na: www.math.muni.cz/~xsustkov/Historie_nuly.pps?)
- Těšitelová, M. (1966): O morfologické homonymii v češtině. Praha: Academia.
- Trávníček, F. (1951): Mluvnice spisovné češtiny I, II. Praha: Slovanské nakladatelství.
- Trubetzkoy, N. (1939): Grundzüge der Phonologie. Travaux du Cercle Linguistique de Prague, 7.
- Twyman, R. M. (2004) Principles of Proteomics (Advanced Texts). Taylor & Francis: New York.
- Vachek, J. (1943): Příspěvek lingvistiky k zjišťování akustičnosti uzavřených prostorů. Slovo a slovesnost, 9, s. 40-47.
- Vachek, J. (1956a): K jazykovědné problematice zkoušek slabikové srozumitelnosti (Námět k diskusi). Slovo a slovesnost, 17, 1, s. 40 – 47.
- Vachek, J. (1956b): Odpověď na repliku Dr B. Borovičkové. Slovo a slovesnost, 17, 3, s. 178-181.
- Vachek, J. (1968): Dynamika fonologického systému současné spisovné češtiny. Praha: Academia.

- Vachek, J. (1970): U základů pražské jazykovědné školy. Praha: Academia.
- Vaňková, I. (1996): Mlčení a řeč, sémiotika ticha v komunikaci, jazyce a kultuře. Praha: Nakladatelství Institutu sociálních vztahů.
- Vašák, P. (1980): Metody určování autorství. Praha: Academia.
- Volín, J.: Fonetika a fonologie (2010). In: V. Cvrček a kol., Mluvnice současné češtiny, s. 35-64. Praha: Karolinum.
- von Neumann, J. (1966): Theory of Self-reproducing Automata. A. W. Burks (ed.). Illinois: University of Illinois Press.
- von Uexküll, J. (2006): Nauka o významu. In: Kliková, A. – Kleisner, K.: Umwelt. Koncepce živého světa Jakoba von Uexkülla. Červený Kostelec: Pavel Mervart, s. 13-69.
- Wittgenstein, L. (1993): Filosofická zkoumání. Praha: Filosofický ústav AVČR.
- Wünsch, Z. (1968): Reprodukující se automaty. Kybernetika, 4, s. 570-590.
- Žák, J. (2005): Študáci a kantoři. Praha: Beta – Pavel Dobrovský.

Summary

The book introduces the issue of the zero category in scientific descriptions and above all in the descriptions of language. The interpretation of the book begins with a general introduction of number zero and the topic of zero categories, and describes the context of the approaches to number zero in culture and sciences. Then the book proceeds by explanation of the position of number zero among the other figures and shows differences in the interpretation of mathematical operations with zero compared to those with other numbers. In this context the book concerns zero in mathematics teaching. The core of the book is the description of the zero category in language plans, from phonetic, through morphological, syntactic and text plan: the book shows the processes of omitting speech sounds features, omitting speech sounds in a syllable/word, the occurrences of zero morphemes in inflectional paradigms, the classic theme of the ellipse and the problem of presupposition and implicature as omitting parts of the text in relation to textual and extralinguistic contexts. Most attention is drawn to zero morpheme, which is in the history of linguistics and the current practice the subject of many disputes. Additionally, the book tries to find the answer to the zero morpheme question. The book is also an introduction to semiotics. It introduces the basic terminology for sign phenomena describing and grammar terminology. This introduction is based on the necessary minimum of concepts. The book tries to put in the reader's hand simple tools that can describe any sign system. Thanks to this semiotic pro-*paedeutic* the reader can easily understand zero categories in different language levels. The text ends by an evaluation of zero descriptions in linguistics and by the definition of the zero sign. The rest of the book concerns zeroes in our social lives, relationships and ethic attitudes.

poděkování

Součet s nulou v průběhu jejího vzniku postupně prohlíželi a četli dva lidé. Díky jejich připomínkám je lepší, než by byl bez nich, i když dobrý je právě jen tak, jak jsme dokázali na připomínky reagovat. Díky patří Lukáši Hadwigerovi Zámečnickovi a Petře Vaculíkové. Velkou měrou se na podobě naší nuly podíleli recenzenti textu prof. PhDr. Jan Kořenský, DrSc. (nakonec, ten nás naučil všechno podstatné) a prof. Dr. habil. Peter Kosta (jeho znalosti lingvistiky a jejích nul nám dodávaly inspiraci). Recenzentům knihy moc děkujeme. Uznání za kritické připomínky k dokončenému textu musíme vyslovit také Johaně Lukovské a Janu Bodoríkovi, kteří na text reagovali v semináři konaném na Filozofické fakultě Univerzity Palackého. Ondřej Vrábel pomohl vyjasnit výklad textu a doplnil důležité reference, moc si toho ceníme. Další skupinu poradců tvoří Lenka Horňáková, Martin Jasanský, Pavel Otčenášek, David Pírek, Karel Růžička, Eliška Syrovátková, Kristýna Šťastná a Jiří Zakopal – jejich diskuse nad tématy knihy testovala správnost výkladů a byla neocenitelným korektivem. Připojit musíme ještě poslední poděkování. Valná část *Součtu s nulou* vznikala na dvou místech, v Kratochvíli a v M3 – děkujeme za jejich prostor a děkujeme také všem lidem odtud za jejich laskavost a mimovolnou motivaci.

poznámky k formě textu

Celý *Součet s nulou* jsme se snažili psát co nejjednodušeji, nejen obsahově, ale i co se jeho formy týče. Proto nenotujeme, jak by se slušelo, fonetické přepisy, píšeme bez upozornění hvězdičkou gramaticky nekorektní tvary atd. Vždy ale dáváme verbální formou najevo, co se pod zápisem skrývá, neměla by vznikat mýlka. Pokud se bude kdokoliv tímto přístupem cítit omezen či ochuzen, je mu v poznámkách k dispozici literatura, která obsahuje korektní zacházení s notací, kterému jsme nedostáli.

Rejstřík

A

afázie - 176
 akt mluvní - 127, 130, 188
 aposiopese - 122-125, 188
 arbitrárnost - 33, 38, 40-41, 65, 141, 170

Č

částice - 183
 číslo - 5, 23, 26-29, 31-33, 38, 40-43, 49, 52, 76, 83, 85, 106, 116, 161, 165, 173-174, 180, 184, 190
 číslo (gramatická kategorie) - 8, 18, 48-50, 68, 104, 136, 140, 145, 149
 číslovka - 23

D

démon - 16, 22, 177-179
 denotace - 63-64, 66, 73
 denotát - 65, 70, 74-75

E

elípsa - 118-123, 130, 137, 141-143, 149, 175, 187-189
 elíze - 112, 113, 122, 139
 entropie - 81, 93
 etika - 189-190

F

filozofie - 8, 12, 26, 181, 186, 190
 foném - 97, 100, 102, 103
 foném nulový - 97, 100, 102
 fonetika - 107, 112
 forma (znaková) - 17-18, 52, 110-111, 144, 161-167, 169-170, 172, 190

formant - 46

formule explicitní performativní - 129-130, 142

fraktál - 180, 184

frekvence (výskytu) - 57, 85-86, 88-89, 93, 185-186

frekvence (kmitání) - 110

funkce - 8-11, 18, 21-22, 32-33, 35, 45, 48, 50-51, 55, 57-61, 63-64, 67, 70, 72-75, 93, 97-100, 103, 113, 119-120, 125, 129-130, 139-141, 143-144, 148, 165, 169, 174, 176, 179, 180, 182, 190

funktiv - 74, 165

fyzika (fyzikální) - 8, 12-13, 15-18, 21-23, 26, 53-54, 57, 78-79, 138, 144, 152, 156-157, 165, 169, 177-181, 190

G

gramatika - 8-9, 18, 53, 103-104, 112-113, 118, 122-123, 125, 136-137, 150, 188

gramatická kategorie - 46-48, 57, 93, 135, 188

gramatický popis - 8-9, 18, 46-48, 50

gramatikalizace - 187

H

hapax legomenon - 87

hláska - 8-9, 17, 40, 47, 51-52, 56, 63, 74-76, 83-86, 94-100, 102-103, 105-112, 117, 136, 139-141, 144, 148, 155, 166, 181, 183-187

homonymie - 42, 67-68, 181

CH

chaos - 78, 80-81, 163, 190

I

implikatura - 131, 142, 144, 149

index - 64-65

informace - 58, 81, 83-85, 93-100, 102-103, 108-109, 111, 140, 150, 176, 184, 186

intersegment - 187

J

jméno podstatné - 49-50, 64, 72, 176

jméno přídavné - 48

jméno vlastní - 42, 46, 52, 72, 115-117, 119, 140, 163

K

kód - 9, 11, 58-61, 63-68, 70-76, 98-100, 103, 122, 138, 141-144, 151-152, 162, 167, 169-170, 172, 190

kód malý - 58-61, 64-68, 70-74, 98-100, 103, 122, 138, 142, 144

kód velký - 61, 63-66, 68, 70-76, 98-100, 103, 122, 141-142, 163

s-kód - 51-52

koherence (textu) - 91-93, 185

koheze (textu) - 92-93, 185

komunikace - 5, 9, 15, 18, 27, 52, 56, 66-68, 79-80, 83, 95, 115, 117-119, 121-122, 124-125, 132, 143, 147-161, 174, 184, 186, 189

koncovka - 8, 18, 48-49, 96, 102, 104, 140, 175, 187

kongruence (shoda) - 92, 120, 137

konotace - 63, 66, 70-71, 73, 144

kontext - 8, 12, 46-47, 52, 59-61, 63, 65-68, 70-75, 95-100, 103, 117-123, 128, 132, 138, 141-145, 149-150, 158, 164-165, 167, 175-176, 181-183, 188

L

logatom - 51-52, 182

M

matematika - 5, 8, 23-24, 26, 28, 31-32, 45, 52, 112, 150, 165, 173, 179-180, 184

morfém - 8, 12, 47-50, 58, 68, 72, 96-97, 100, 102-104, 107, 112, 139, 143, 148, 174-175, 187

morfém nulový - 8, 12, 48-50, 58, 96-97, 100, 102-104, 143, 175

morfologie - 8, 12, 18, 45-50, 57, 68, 96, 99, 102-105, 140-141, 144-145, 175, 187

morfoném - 47

N

nula - 5-6, 8-13, 18, 26-29, 31-35, 38, 40-41, 43, 45, 48-53, 55-59, 66-67, 70-72, 74, 76, 93, 95-100, 102-109, 111-113, 115-119, 121-122, 125, 127, 129-132, 137-145, 147-149, 153, 155, 158-163, 165-166, 169-170, 172, 173-176, 180-182, 186-189

O

obsah - 15, 17-18, 21-23, 32-33, 38, 40, 42, 48, 51-53, 55-58, 60-61, 63-67, 70-75, 80, 91-93, 98-99, 102-103, 115, 119-122, 129, 131, 137-145, 162, 165-167, 170, 172, 174-175, 180, 183-185

obsah nulový - 51, 53, 55-56, 57

onomatopoeia - 181

operace diferenční - 33, 50, 57-59, 70-72, 143-144

P

paradigma morfologické - 18, 47, 49, 68, 96-97, 100, 102-104, 139-141, 143-145, 174, 187

písmeno - 9, 74, 79, 117, 136, 147, 166, 184, 186

polysémie - 172, 181, 185

pragmatika - 31-33, 42, 66-67, 71, 73, 75, 138, 184

přípona kmenotvorná - 102

příslovce - 93

R

redundance - 96

rys distinktivní - 97, 99-100, 105-111, 139, 149

Ř

řád - 15, 71, 81, 164, 190

S

sémiotika (sémiotický) - 9-11, 15-18, 20, 22, 27, 41, 51, 55, 57-58, 63, 67, 73, 98, 110, 121, 138, 144, 158, 161, 165-167, 170, 172, 174-180, 183-184, 189-190

sémióza - 18, 21, 50-51, 58-59, 70-72, 138, 143-145, 165, 178-179, 183, 189

signál - 57-58, 60, 79-80, 83, 94, 96, 111, 120, 150, 152-157, 184, 186

s-kód - 51-52

sloveso - 49-50, 63-64, 72, 87-88, 95, 103-105, 112, 119-120, 129-130, 136-137, 151, 176, 182

spojka - 54, 64, 75, 87-88, 93, 140, 183

spoluformant - 140

struktura - 10, 16, 27, 45, 48, 51-52, 58, 60-61, 63, 70-71, 73-74, 79, 83, 85-86, 91-93, 96-97, 99-100, 103, 119, 121, 128-130, 135, 140, 142-145, 149-150, 153, 162-164, 169, 172, 174-176, 182, 187-189

substance (znaková) - 17-18, 22, 41-42, 52, 74, 110-111, 139-140, 144, 161-167, 169-170, 172, 179, 190

substance nulová - 111, 144, 162

synonymie - 16, 42, 182, 185

syntax (syntaktický) - 45, 64, 122, 175, 187-189

Š

šifra - 186

šum - 80, 83, 94, 96, 152

T

teorie informace - 95, 186

teorie komunikace - 151-153, 155-156, 184

teorie mluvních aktů - 127, 130, 188

U

umwelt - 16, 22, 38, 143-144, 177-179

V

výraz - 17-18, 21-23, 32, 38, 40-42, 50-52, 56-61, 63-68, 70-75, 78, 92, 97-100, 110-112, 121, 138-145, 162, 165-166, 170, 174-175, 180, 183

výraz nulový - 50-51, 57, 67, 121, 138, 144, 174

Z

zájmeno - 87-88, 93, 95, 116, 118-121,
141, 150, 176, 187

zákon Zipfův - 86, 91-93

zápor - 35-36, 182

zero problém - 8-9, 166, 174-175

značka - 9, 33, 61, 64-67, 70-71, 73-74,
98-99, 147, 178

znak - 9-12, 15-18, 21-23, 27, 33, 38, 40-
41, 48, 50-53, 57-61, 63-64, 66-68, 70-
76, 98-100, 102, 111, 121-122, 125, 138-
145, 158, 161-163, 165-166, 169-170,
174-175, 189-190

znak nulový - 10, 50, 58-59, 70-72, 121-
122, 138-139, 141-144, 174-175

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Faltýnek, Dan Jastřembská, Klára

Součet s nulou / Dan Faltýnek, Klára Jastřembská – 1. vyd. – Olomouc:

Univerzita Palackého v Olomouci, 2014. – 206 s. – (Qfwfq; sv. 13)

Anglické resumé

ISBN (brož.)

ISBN 978-80-244-4349-2

- sémiotika
- obecná lingvistika
- lingvistika
- nulový znak
- nulový morfém
- číslo nula
- monografie

00 - Věda. Všeobecnosti. Základy vědy a kultury. Vědecká práce [12]

Součet s nulou

Dan Faltýnek - Klára Jastřembská

13. svazek Edice Qfwfq

Výkonný redaktor: Agnes Hausknotzová

Odpovědný redaktor: Mgr. Jana Kreiselová

Sazba a obálka: EZ centrum s.r.o. a Klára Jastřembská, Lenka Pořízková

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci.

Křížkovského 8, 771 47 Olomouc

www.upol.cz/vup, email: vup@upol.cz, Olomouc, 1. vydání, 206 stran

Publikace neprošla redakčním zpracováním ve vydavatelství.

Publikace je neprodejná.